

Мігель
де Сервантес
■
ДОН КІХОТ

Бібліотека світової літератури

Мигель де Сервантес Сааведра

**Премудрий гідальго Дон
Кіхот з Ламанчі. Ч. 2**

«Фолио»

1615

УДК 821.134.2
ББК 84(4Ісп)

Сервантес Сааведра М.

Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі. Ч. 2 / М. Сервантес
Сааведра — «Фолио», 1615 — (Бібліотека світової літератури)

ISBN 978-966-03-7731-8

Усі спроби навести на розум Дон Кіхота та змусити його відмовитися від лицарських подвигів виявилися безрезультатними. Він знову вирушає в подорож і в дорозі зустрічає дука і дукиню, які вже чули про Лицаря Сумного Образу та його зброєносця. Дук запрошує Дон Кіхота й Санчо у свій замок, де з героями трапляється безліч пригод: Дон Кіхот «звільняє від чар» бородату дуенью, а Санчо Пансу призначають губернатором острова.

УДК 821.134.2
ББК 84(4Ісп)

ISBN 978-966-03-7731-8

© Сервантес Сааведра М., 1615
© Фолио, 1615

Содержание

Переднє слово до читальника	7
Розділ I	9
Розділ II,	15
Розділ III	18
Розділ IV,	23
Розділ V	26
Розділ VI	30
Розділ VII	33
Розділ VIII,	37
Розділ IX,	42
Розділ X,	45
Розділ XI	50
Розділ XII	54
Розділ XIII,	58
Розділ XIV,	61
Розділ XV,	67
Розділ XVI	68
Розділ XVII,	73
Розділ XVIII	79
Кінець ознакомительного фрагмента.	85

Мігель де Сервантес Сааведра

Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі

У 2-х частинах

Частина друга

Присвята графові Лемоському¹

Посилаючи недавнім часом Вашій вельможності мої комедії, оголошені друком до вистави на кону,² я писав, здається, що Дон Кіхот припинає собі остроги, аби їхати Вашій вельможності руки поцілувати; нині ж повідомляю, що він їх уже прип'яв і рушив у дорогу – якщо доїде щасливо, то, гадаю, зроблю цим якусь послугу Вашій вельможності, бо вже звідусіль кваплять мене і наглять, аби я пустив його чим скорше між люди і прогнав оскому та нудоту, викликану іншим Дон Кіхотом, що гуляє по світу, взявши на себе мошкарку другої частини,³ з найбільшим, мабуть, нетерпінням виглядає мого Дон Кіхота сам великий богдыхан китайський,⁴ що прислав до мене гінця з листом, по-китайському писаним, а в тім листі просить – де просить, благає! – щоб я свою книгу до нього переслав, бо хочу, каже, завести в себе колегіум для вивчення кастильської мови і щоб вивчали її по Дон Кіхотовій історії, а насамкінець каже, що думає настановити мене в той колегіум за ректора. Я спитав у посланця, чи його величність богдыхан дає мені якусь грошову заповогу; той відповів, що ні, і на думці того не малося. «Коли так, брате, – одказав я йому, – то вертайся в свою Китайщину, їдь собі по десять, чи по двадцять миль денно, чи по скільки там сюди їхав, бо я не змагаю на здоровлі в таку далеку мандрівку пускатися. Тут же недуга мені долягає, а тут і безгрішнися... Та богдыхан богдыханом, король королем, а є в мене в Неаполі великий граф Лемоський⁵ – він і без того колегіуму, і без того ректорства нещасного спомагає мене і підтримує, такими ласками осипає, що годі бажати кращого». Тими словами попрощався я з гінцем, прощаюся і з Вашою вельможністю, заповідаючи на ралець книгу мою «Злигодні Персилеса і Сигізмунди», що маю скінчити, як Бог дасть, за чотири місяці.⁶ Буде то найгірша або, може, найкраща книга, створена нашою мовою (певно, що з-поміж тих, які пишуться для розваги); я вже й каюся трохи, що сказав «найгірша», бо, на думку деяких моїх приятелів, вона досягла

¹ Граф Лемоський – Педро Фернандес де Кастро (1576–1622) – іспанський державний діяч і відомий меценат, якому Сервантес присвятив кілька своїх праць.

² Збірка драматичних творів Сервантеса «Вісім комедій і вісім інтермедій» вийшла того ж року, що й друга частина «Дон Кіхота».

³ Йдеться про видане в Таррагоні 1614 р. продовження першої частини сервантесівського «Дон Кіхота». Автор його назвався Алонсо Фернандес Авельянеда, але чи це справжнє його ім'я – невідомо, й уроженцем арагонського містечка Тордесільяса, тому Сервантес часто називає його тордесільянцем.

⁴ Китайський імператор.

⁵ Граф Лемоський у 1576–1622 рр. був віце-королем Неаполя.

⁶ Рицарський роман Сервантеса «Персилес і Сигізмунда» був завершений і вийшов друком 1517 р., після смерті письменника.

найвищого ступеня досконалості. Зичу Вашій вельможності якнайліпшого здоров'я; незабаром мій Персілес поцілує Вам руки, а я ноги, яко слуга Вашої вельможності.

Писано в Мадриді року Божого тисяча шістсот п'ятнадцятого, місяця октомвіря останнього дня.

Вашої вельможності покірник

Мігель де Сервантес Сааведра

Переднє слово до читальника

Боже мій світе! З якою нетерплячкою ждеш ти, шляхетний – або хоть і посполитий – читальнику, сього пролога, сподіваючися знайти в нім лайку, огуду та осуду на автора другого Дон Кіхота, того, що законився, кажуть, у Тордесільясі, а народився в Таррагоні!⁷ Отже ж, не зроблю тобі такої приємності: хоть образи будять, як правило, гнів і в найсмирненніших серцях, та моє нехай буде винятком. Ти хотів би, може, щоб я назвав його ослом, недоумком і нахабником, а воно мені і не в думці: нехай його гріх та на нього ж і впаде, хай він жере його з хлібом, і нехай йому всячина! Ото тільки й жаль на нього, що взиває мене старим та калічним, нібито мав я силу час затримати, аби він мене не брав, нібито скалічено мене десь у корчемній бійці, а не в найголоснішій битві,⁸ яку бачили віки давноколишні й теперешні і яку навряд чи побачать віки прийдешні. Нехай мої рани не красять мене в очах тих, хто на них дивиться, зате підносять у повазі тих, хто знає, де я їх здобувся, бо ліпше воякові головою в потреби наложити, аніж утечею життя своє порятувати. Я так твердо стою при сій думці, що якби мені уможливлено неможливе і знов дано на вибір так чи інак чинити, я все одно волів би взяти участь у тому преславному поході, ніж залишитись цілим і здоровим, не бравши в ньому участі. Шрами на виду й на грудях у вояка – то зорі, що вказують іншим дорогу до неба слави й заслуженої честі. А про старість іще додаю, що пише не сивий волос, тільки зрілий розмисл, який приходить з роками.

А другий жаль мені на автора, що він завидником мене називає ще й пояснює, мовби неуківі якому, що то за річ така – заздрість. По ширості кажучи, із двох існуючих видів заздрості мені знайомий лиш один – свята й шляхетна заздрість, яка поривається до блага, тим і не можу я переслідувати духовної особи,⁹ та ще такої, що, кажуть, при священній інквізиції служить; якщо автор має на увазі того самого чоловіка, що й я, то він дуже помиляється, бо я того чоловіка велико ціную за хист і щиро поважаю за твори та за ненастанну добродісну діяльність. А втім, за одну річ я справді тому пану автору вдячен: він сказав, що повісті мої радше сатиричні, аніж повчальні, проте, загалом беручи, добрі – а вони б не могли бути такими, якби не мали в собі тих обох якостей.

Може, ти, ласкавий читальнику, скажеш мені, що я надто прибідняюсь, тримаючи себе так скромно, та я гадаю, що не годиться до печеного вогню прикладати, а того добродія і так уже добре припекло, коли не важиться виступати в чистім полі та під ясным небом, а приховує своє прізвище й придумує собі рідний край, так ніби почуває, що винен в образі величності. Якщо ти знайомий із ним випадково, то перекажи йому від мого імені, що я не чуюсь ображеним: я добре знаю, що таке диявольські спокуси, а одна з найбільших спокус – то вбити чоловіку в голову, ніби він може написати й надрукувати книгу, що принесе йому стільки слави, скільки грошей, і стільки грошей, скільки слави. А на підтвердження сієї думки розкажи йому, будь ласка, ось яку веселу й дотепну приповідку.

Був у Севільї один божевільний, що схибнувся на дуже смішній і чудній дурниці, яка доти жодному шаленцеві на ум не спадала. Він зладив собі рурку з очеретини, застругав один кінець і як, бувало, спіймає собаку на вулиці чи де там, зараз наступить йому на одну задню лапу, а другу трохи догори підійме, тоді встромить в одне місце рурку і доти дме, доки собака круглий стане, мов та опука шкуратяна. А тоді лясне, було, бідолаху раз і вдруге по череву та й пустить, а людям, що на ту дивовижу збігалися щоразу, скаже, було: «Ге, панове-добродійство,

⁷ Авельянеда

⁸ *Найголосніша битва* – битва при Лепанто, в якій Сервантеса було тяжко поранено.

⁹ Коментатори вважають, що йдеться про іспанського драматурга Лопе де Вегу, який дійсно з 1609 р. служив в інквізиції, а 1614-го отримав духовний сан.

ви думаєте, легка то річ – собаку надуту?» Ге, пане-добродію, ви думаєте, легка то річ – книгу написати?

А коли йому ся приповідка не припаде до смаку, то розкажи, ласкавий читальнику, другу – так само про божевільного та про собаку.

Той другий божевільний жив у Кордові і все, було, носить на голові уламок брили мармурової чи так яку важку каменюку; аби де назирив якого пса безуважного, зараз підкрадеться та й скине на нього зненацька той тягар. Пес мало, було, не скрутиться з того болю, завие-заскавулить та як дремене, то хіба на десятій вулиці стане. Одного разу скинув той придурок каменя на шапкаревого пса, а шапкар дуже свого пса любив. Камінь влучив у саму голову, пес заскиглив, шапкар почув те й побачив. Ех, як схопить же він аршина свого, як кинеться на того дурного, як почне молотити – геть на мотлох ізбив! А що вдарить, то й примовить: «Ах ти ж гицлю один! Так ти на лягавого? Чи не бачиш, латриго, що він у мене лягавий?» Так йому за того лягаша наклав, що дурний ледве живий та теплий zostався. Як уже дійшов додому, так дійшов, і більш як місяць, мабуть, на вулицю не виходив. А тоді знов вийшов на полювання з іще більшою каменюкою, здивав якогось собаку і став пильно-препильно до нього придивлятися, не наважуючись каменя скинути: «Гляди, – каже, – се лягавий!» Відтоді, було, вже якого не стріне, чи британа, чи дворягу, то зроду не зачепить: то, каже, лягавий.

Отаке ж і тому повістяреві може приключитися, щоб не важився більше частувати публіку глевкими книжками-цеглинами.

А ще скажи йому, що хоть і нахваляється він книгою своєю хліб у мене одбити, та воно мені й за вухом не свербить. Пригадавши відому інтермедію з «Перенденги», я йому ось як відповім: «Нехай живуть двадцять чотири райці міські і Христос нехай буде з усіма! Хай живе великий граф Лемоський, що його християнське серце і добре знана щедрість підтримують мене всупереч усім ударам лукавої моєї долі, і хай живе незмірна благостиня ясновелебного архієпископа толедського Дон Бернарда де Сандоваль-і-Рохас, – хоч би на світі й зовсім не було друкарень, хоч би проти мене більше випущено книг, аніж є літер у куплетах «Мінго-Ревульго».¹⁰ Сі два можновладці без ніякого мого чолобиття чи лестоштів, єдине з власної своєї доброти опікуються мною ласкаво та милостиво, і завдяки тій опіці я почуваюсь багатшим і щасливим, ніж коли б мене фортуна звичайним ладом угору винесла. Честь може бути і в бідного, тільки не кривдивого; бідність може захмарити людську гідність, а не затьмарити її цілком; чеснота й сама собою ясніє, хоч як її гнітить біда й тіснота, – високі й шляхетні уми її шанують і якомога їй протегують.

Оце скажеш йому, та й годі, більше й я тобі нічого не скажу, хіба ще одне тільки: оця друга частина «Дон Кіхота», що я тобі подаю, скроєна тим самим кравцем і з того самого сукна, що й перша, а описуються в ній далші Дон Кіхотові діяння аж до його смерті й поховання, аби ніхто більше не важився нових яких свідчень про нього подавати, бо вистачить і тих, що є. Досить одному поштивому чоловікові оповісти про те мудре шаленство, та на тому й перестати: бо як чогось (хоч би й доброго) надто багато, вже йому не та й ціна, а як чого іншого (хоч би й поганого) обмаль, то здається людям, що воно чогось варте.

Ага, ще забув сказати: чекай у скорім часі на «Персилеса» (я вже його докінчую), а також на другу частину «Галатеї».¹¹

¹⁰ «Мінго-Ревульго» – сатиричні куплети про Іспанію (після 1464 р.) часів правління короля Енріке IV.

¹¹ Перша частина пасторального роману Сервантеса «Галатея» вийшла 1585 р., друга дописана так і не була.

Розділ I

Про розмову, що провадили парох та цирульник із Дон Кіхотом за його хворобу

Повідає Сід Ахмет Бен-Енхелі в другій частині цієї історії, де описується третій Дон Кіхотів виїзд, що парох і циркульник майже цілий місяць із нашим гідальгом не бачились, аби не нагадувати йому й не ворушити пам'яті про недавні події, а до небоги його та ключниці навідувались час од часу, наказуючи пильно, аби добре за ним ходили та їсти все таке давали, щоб на серце й на мозок було йому помічне та покріпне, бо як подумати гаразд, то не звідки, як із серця й мозку все його лихо взялося. Ті відповідали, що так же вони й роблять і надалі старатимуться, бо помітили, що пан їхній, бувають хвилини, справляє враження чоловіка при добрім розумі. Приятелі непомагу тим вістям зраділи – не дарма, виходить, привезли вони його додому на воловій підводі, мовби зачарованого, як про те оповідається в останнім розділі першої частини цієї не менш великої, як правдомовної історії. От і вирішили вони перевідати недужого і на власні очі допевнитись, чи справді йому на краще йдеться, хоч воно здавалось їм майже неможливим, – тим і поклали не чіпати в розмові того рицарства мандрованого, не троюдити болючої, незагоєної рани.

Прийшли, аж він сидить на постелі в зеленій камізельці баєвій, на голові йому толедська ярмулка червона, а сам худий, аж тлінний, чисто на мумію зсохся. Привітав їх чемно й гостинно, коли спитали його за здоров'я, розказав цілком розсудливо і в добірних висловах, як йому здужається. Далі завелася в них мова про так звані громадські справи та державні порядки: одні зловжитки вони викорінювали, другі засуджували, одні звичаї реформували, а другі зовсім касували, і кожен мав себе за новітнього законодавця, сьогоденного Лікурга чи свіжоспеченого Солона,¹² словом, перекували отак весь лад суспільний – у горно одне вкинули, а з горна вийшло щось зовсім інше. Дон Кіхот про всі ті речі розправляв аж надто розважливо, і обидва екзаменатори увірили поза всяким сумнівом, що він цілком здоровий і сповна розуму.

При тій розмові й небога з ключницею були і так уже Богові дякували, що пан їхній знову б то при доброму розумі. Але тут парох одминив свій попередній намір, щоб то нічого за рицарство не згадувати (хотів, бачите, до краю пересвідчитись, чи uzдоровлення Дон Кіхотове справжнє було, чи тільки позірне), слово по слову, та й заговорив про останні столичні новини. Сказав, між іншим, що турок суне нібито великими морськими потугами на захід сонця, та ніхто його замірів не знає допевне і годі вгадати, куди вдарить грім із тої грізної тучі; мало не щороку тривожить він нас, аж по всій християнщині пополох іде – вже й його величність король велів укріпити узбережжя Неаполю, Сицилії та острова Мальти.

– Його величність король учинив як обачний войовник, – сказав на те Дон Кіхот, – укріпивши загодя свої володіння, щоб ворог не заскочив його зненацька; та якби він був звернувся за порадою до мене, я на такий указав би спосіб, який, мабуть, і не сниться нині його королівській милості.

Скоро парох зачув ті слова, зараз мовив собі на думці: «Хай Бог тебе боронить, бідний мій Дон Кіхоте! З високого верхівля шаленства, здається мені, падаєш ти тепер у глибоку безодню нерозуму!» А циркульник, подумавши те саме, що й парох, спитав у Дон Кіхота, яку ж би то спасенну раду хотів він королю подати: адже володарям тепер дораджують усі, кому не лінки, а все ж то недолadne й непорadne.

– А моя порада, пане стрижію, – сказав Дон Кіхот, – якраз буде вельми доладна й доречна.

¹² *Напівлегендарний Лікурґ* – автор конституції Спарти. *Солон* (640-й чи 630 р. до н. е. – 559 р. до н. е.) – афінський державний діяч.

– Та хіба ж я про вас, – виправдувався цирульник, – я хотів лише сказати, що майже всі пропозиції, що надсилаються його милості королю, або неслухняні й нездійсненні, або навіть шкідливі для держави й державця.

– А моя пропозиція якраз і слухна, і здійсненна, – заперечив Дон Кіхот. – Навряд чи інший який дорадник спромігся б на такий дотепний і доцільний, а zarazом простий і зручний проект.

– Ви, пане Дон Кіхоте, все ходите коло та навколо, – обізвався парох. – Кажіть-бо прямо, що ви надумали.

– Не хотів би я, – сказав Дон Кіхот, – аби те, що я вам сьогодні тут відкрию, дійшло завтра до слуху панів із державної ради і аби хтось інший дістав подяку й нагороду за мій труд.

– Щодо мене, – промовив цирульник, – то присягаю перед вами всіма й перед Богом святим, що не виявлю речей вашої милості ні королю, ні пішаку, анікомусінько на світі! Цю присягу я взяв із романса про священика, що на початку відправи виспівав королю на злодія, котрий украв йому сто дублонів та ходовитого мула.

– Я тієї історії не чув, – сказав Дон Кіхот, – але на присягу звіряюсь, бо знаю добродії цирульника за порядну людину.

– А якби воно було й не так, – зауважив парох, – то я ручу за нього й відповідаю, що в сій справі мовчатиме, як німий, під загрозою належної грошової кари.

– А хто мені, панотче, за вас у поруки стане? – спитав Дон Кіхот.

– Мій сан священичий, – одказав парох, – що зобов'язує мене зберігати таємниці.

– Дій його кату! – вигукнув тоді Дон Кіхот. – Се ж дуже просто: нехай тільки його милость король кликне клич до мандрованих рицарів, що по Гишпанії тиняються, аби такого а такого дня всі при дворі королівським зібрались. Як їх, може, всього з півдесятка набереться, то знайдеться, певне, між ними один такий, що сам собою всю потугу султанову переборе. Ви тільки слухайте уважно, слідкуйте за моєю думкою. Хіба ж то первина, що одним-одним мандрованим рицарем витинає ціле військо вороже, хоч і двісті тисяч, ніби в них на всіх одне горло, ніби вони всі з марципану зроблені? Адже так? Мало хіба в історіях про такі чудеса пишеться? Даю голову на одруб, не чужу, а таки свою власну, що якби жив тепер славетний Дон Бельяніс або котрийсь із численних нащадків Амадіса Гальського та став оце на турка, то не хотів би я бути в султановій шкурі! Та Господь зглянеться над своїм народом і пошле йому якогось рицаря, може, не такого потужного, як тії вікодавні, та зате не менш одважного. Господь відає, що я на думці маю, тож не мовлю більше ні слова.

– Ой лишенько! – сплеснула руками небога. – Щоб я так жива була, се вже дядько мій ізнов у мандровані рицарі хоче!

– Мандрованим рицарем я й помру, – відповів на те Дон Кіхот. – Нехай собі турок туди чи сюди пливе з якою хоче потугою, ще раз кажу: Господь відає, що я на думці маю.

Тут у розмову втрутився цирульник:

– Дозвольте мені, панове-добродійство, одну бувальщину невеличку розказати, яка історія в Севільї колись приключилась. Дуже вона сюди пасує, тим і хотів би я вам її розповісти.

Дон Кіхот дав дозвіл; тоді парох і всі інші наготувалися слухати, а цирульник почав оповідати такими словами:

– У севільському шпиталі для божевільних сидів один чоловік, якого родичі запротестували туди, бо стратив розум. Був то вчений – здобув ступінь ліценціата церковного права при Осунському університеті, та що то, хоч би навіть у Саламанці, а всі знали, що він таки божевільний. Ну, просидів там кілька років, і раптом спало йому на думку, що він уже здоровий, при повнім, як то кажуть, розумі: узяв та й написав до архієпископа толедського слізну супліку з досить розумними доказами, аби прислав когось і визволив його з тих злиднів, бо вже, мовляв, Бог над ним ізмилосердився й повернув йому втрачений розум, а родичі, зазіхаючи на той маєток, що йому припадає, тримають його в божевільні проти всякого права і справедливості,

хочуть, щоб він там і сконав. Написав раз і вдруге, та так же дотепно й доладно, що архієпископ послав одного свого капелана, аби той дізнався у старшого над шпиталем, чи правду той ліценціат пише, та й з ним самим аби поговорив: як виявиться, що він при своїм розумі, то вже ж треба його відти забрати й на волю пустити. От поїхав туди капелан, аж ні – управитель каже, що той ліценціат таки й досі божевільний: правда, буває, що й зовсім розумно міркує та говорить, а насамкінець знов таке почне верзти, що й купи не держиться, і не менше навіжен-ство показує, ніж перед тим розум; нехай, коли хоче, сам із ним розмовиться, то зразу поба-чить. Капелан на ту пробу погодився; повели його до ліценціата на розмову, говорив він із ним годину цілу чи й більше і за весь цей час не почув од нього жодного безглуздового чи нісенітного слова, а самі розсудливі речі: ну, думає, таки минулося вже його божевілля. Ліценціат сказав між іншим, що управитель нападє на нього видумує, бо не хоче хабарів позбутись од родичів, а за ті хабарі видає його за непритаманного, каже, що тільки часами просвітління на нього нахо-дить; усе лихо з того багатства постало, бо вороги, аби ним заволодіти, все на нього кови кують і сумніваються в Господній благодаті, що з тварини несмисленної знов розумну істоту вчинила. Одне слово, управителя він виставив неприторенним хабарником, родичів своїх бездушними користолюбам, а себе таким розумним, що капелан вирішив нарешті повезти його до архієпископа, аби той на власні очі побачив, як із тим божевільним справа мається. Повірівши в його добрий розум, добрий капелан попросив управителя, аби ліценціатові видали одяг, у якому його приведено до шпиталу; управитель остерігав його, щоб він із тим не поспішав, бо хворий, поза всяким сумнівом, ще не одужав. Але капелан не зважав на управителеві остороги та вмовляння і твердо вирішив забрати ліценціата з собою; управитель мусив скоритись, як-не-як, то було розпорядження від самого архієпископа. Ліценціатові оддали його одєжу, нову ще й цілком пристойну; як перебрався він з дуренського в людське, попросив у капелана, аби той із ласки своєї дозволив йому попрощатися з товаришами божевільними. Капелан не пере-чив, бо й сам хотів на тих нещасних подивитися. От пішли вони до палати разом, а за ними ще дехто ув'язався; ліценціат наблизився до клітки, де сидів один біснுவатий, на той час саме тихий та сумирний, і обізвався до нього такими словами: «Скажи мені, брате, чи можу я щось для тебе зробити? Бачиш, я йду вже додому, бо Господь милосердний з благості своєї безко-нечної рачив повернути розсудок мені, недостойному; тепер я знов при доброму розумі і, як то кажуть, притомний: недарма ж приповідають, що у Бога все мога. Отож надійся і уповай на нього: уздоровив він мене, то й тебе уздоровить, здайся на його святу волю. Постараюсь переслати тобі чогось смачного, аби ти з'їв на здоров'я, бо скажу тобі правду (я дізнав це на своїй шкурі), звідки береться все наше божевілля: шлунок порожній, а в голові повно повітря, от і маєш. Кріпися ж, не падай духом, бо хто в нещасті зневір'ю піддається, той здоров'я своє руйнує і смерть собі приспішує». Ці слова ліценціатові чув також інший біснуватий, що сидів у другій клітці навпроти; от підвівся він з ветхої рогожі, на якій лежав голяка, та й запитав гуч-ним голосом, хто то виходить ізвідси при повному розумі. «То я, брате, – одказав йому ліцен-ціат. – Уже мені тут нема чого робити, і я складаю дяку небові, що таку велику явило до мене ласку». – «Ей, гляди, ліценціате, чи не кусить тебе лукавий! – сказав той із клітки. – Не хапайся так дуже, сиди собі тихо в палаті, бо однак доведеться вертатись!» – «А я кажу, що таки здо-ровий, – заперечив ліценціат, – і годі вже з мене цієї покути». – «Здоровий, кажеш? – не вгавав божевільний. – Ну, гаразд, іди собі, там видно буде. Тільки клянусь Юпітером, котрого велич я заступаю на сій землі, що за один той гріх, який чинить сьогодні Севілья, випускаючи тебе з сього дому і визнаючи за здорового, такою вдарю на нею карою, що пам'ять про неї заста-неться навіки-віків, амінь. Та знаєш ти, мізерний ліценціатику, що се в моїй силі, бо я не хто інший, як сам Юпітер-Грімій? В руках у мене перуни спопеляючі, якими я погрожую світові, і, як захочу, можу знищити його. Та це невіголосне місто я інакше покараю: три роки поспіль, почавши з дня й години, коли виголошу сюю клятву, не дощитиму ні на сам город, ні на всю околицю й округу! Так ти вільний, здоровий, розумний, а я хворий, божевільний, запертий?

Та скорше я повішусь, аніж дам дощу хоть краплиночку!» Всі присутні слухали божевільного, що вигукував ті прогнози й погрози; тоді наш ліценціат схопив капелана за руки й так до нього промовив: «Не журіться тим, добродію мій любий, не слухайте, що сей навіжений плеще, бо хоть він і Юпітер, хоть і не буде, каже, дощувати, так я зате Нептун, бог і отець усім водам: коли треба буде, коли захочу, тоді й звелю дощеві йти!» На се одказав йому капелан: «Так то так, пане Нептуне, та не годиться вам гнівити пана Юпітера, тож нехай ваша милость у сім домі й зостанеться, а ми вже якось іншим разом, кращим часом по вас прийдемо». Управитель і всі присутні засміялись, аж капеланові трохи досадно стало; ліценціата роздягли, так він і лишився у тому шпиталі. Оце й уся вам історія.

– Так оце б то, пане цирульнику, – озвався Дон Кіхот, – і є та історія, що, кажете, дуже до розмови нашої пасує і що ви притомом розказати її хотіли? Ех, пане скубрію, пане скубрію, треба бути хіба сліпим, щоб крізь таке сито не бачити! Невже ж таки вашець не знає, що то не честь, не подоба – рівняти отак ум до ума, дух до духа, красу до краси і рід до роду? Я собі, пане цирульнику, не Нептун і над водами не богую, та й не хочу, аби хтось мав мене за розумного, коли я такий не є, я хочу лиш одного: довести світові, яка то вада і шкода, що не гадає він одновити тих блаженних часів, коли подвизався під сонцем орден мандрованого рицарства. Та, мабуть, спідлений наш вік не годен тішитись тим добром, що зазнавали часи минулі, коли мандровані рицарі брали на себе повинність і обов'язок царства боронити, цноту дівочу захищати, сиріт недорослих спомагати, гордопишних поскромляти, а смиренномудрих винагороджати... Теперішні так звані рицарі воліють шовками шамшіти та адамашками шелестіти, аніж кольчугами бряжчати; де ви такого побачите, щоб при всій зброї в чистому полі просто неба за будь-якої погоди ніч ночував, що, бувало, і ніг із стремен не виймає, а обіпреться на свого списа та й замгне отак на малу часину; де такого знайдете, що оце тільки з лісу видерся, зараз у гори дикі пускається, а там уже снується пісками пустельними та неплідними десь понад морем, що, знай, шпує та бурхає; як же побачить човника, хоч на ньому ні весла, ні вітрила, ні щогли, ні линви, сміло скакає в нього і звіряє долю свою невблаганним хвилям глибокого моря: то аж до неба його підкине, то в хлань увергне, а він виставить груди проти борвію того непогамовного, та так і незчується коли занесе його за три тисячі миль од того місця, де в човен сідав, а вже як вийде на берег чужодальній і незнаний, то там такі йому дива приключаются, що їх би не на пергамені списувати, а на бронзі карбувати... Але тепер лінивство взяло гору над горливістю, неробство над працею, порок над чеснотою, зухвалість над хоробрістю, теорія військова над практикою, – все те цвіло і сяяло лише за золотої доби, за мандрованого рицарства. Може, скажете, неправда? Ну, хто чесніший і сміливіший за преславного Амадіса Гальського? Хто розумніший за Пальмеріна Англійського? Хто лагідніший і приязніший за Тиранта Білого? Хто чемніший за Лісуарта Грецького? Хто більше рубав і кого більше рубано, як Дон Бельяніса? Хто безстрашніший за Періона Гальського? Хто більше гордував небезпекою за Фелісмарта Гірканського? Хто щиріший за Еспландіяна? Хто одважніший за Дон Сіронхіла Фракійського? Хто бравіший за Родамонта? Хто обачніший за царя Собріна? Хто завзятіший за Рінальда? Хто незвитяжніший за Роланда? Хто, нарешті, шляхетніший і люб'язніший за Руджера, що то од нього, як пише Турпін у своїй «Космографії»,¹³ ведуть свій рід дуки Феррарські? Всі ці рицарі, а також безліч інших, яких би я, ваша велебність, міг іще сюди приточити, були мандрованими рицарями, красою і хвалою рицарства. От таких ще й подібних рицарів і мав я на увазі, коли збирався радити його милості королю: вони послужили б йому вірою і правдою, одвернувши велику шкоду, а султан турецький хай би рвав тоді на собі бороду. Ну, та що ж, коли я мушу дома сидіти, бо капелан мене звідси не бере. І коли Юпітер, як сказав цирульник, не пустить

¹³ Праця Турпіна (див. прим. до розд. VI 1-ї частини) під такою назвою невідома. Деякі коментатори припускають, що Сервантес навмисно примушує Дон Кіхота говорити дурниці, демонструючи хворобливий стан його свідомості.

дощу, то я коли захочу, тоді й звелю дощеві йти! Се я проти того кажу, аби пан Помазан знав, що я його добре зрозумів.

– От їй же богу, пане Дон Кіхоте, – сказав цирульник, – я того зовсім і на думці не мав. Наміри в мене були щонайкращі, і ваша милість гнівається даремне.

– Чи даремне, чи, може, й не даремне, – відповів Дон Кіхот, – то вже мені знати.

Тут у розмову втрутився парох:

– Досі я, – каже, – майже нічого не говорив, та тепер не мушу мовчати, бо гризе мені й точить сумління один сумнів, котрий вкинувся в душу од того, що сказав нам допіру пан Дон Кіхот.

– Вільно вашій велебності і щось інше говорити, – сказав Дон Кіхот, – а вже з цим сумнівом то й зовсім нема чого таїтися, бо воно ж недобре, коли на душі ото щось муляє.

– Як вільно, то й скажу, – промовив парох. – Сумнів у мене, бачите, ось який: не вірю я жодним світом, аби всі оті мандрівні рицарі, що їх ваша милість низками ниже, справді жили коли на світі і були люди з крові й кості. Навпаки, я гадаю, що все те байки, вигадки, небилиці – от приверзеться комусь уві сні, а він і розповідає, прокинувшись, або ще й не струсивши з себе сонноти.

– І в такий заблуд, – сказав Дон Кіхот, – упадають, буває, люди, що не вірять в існування мандрованих рицарів. Я вже не раз мав нагоду зводити на очі деяким людям сю їхню помилку, досить за нашого часу поширену: іноді мені вдавалось їх переконати, а іноді істина так і залишалась для них недоступною. А се ж, коли хочете, істина незаперечна; я ладен, приміром, стверджувати, що на власні очі бачив Амадіса Гальського: то був чоловік ростом високий, з лиця білий, борода йому гарна, хоть і чорна, очі лагідні і водночас суворі, на слово скупий, до гніву не скорий і не лихопомний. І так, як я вам зобразив оце Амадіса, міг би змалювати і списати всіх інших мандрованих рицарів, які тільки були в світі і попали в романи: я вважаю, що вони були саме такими, якими фігурують у тих історіях, отже, знаючи подвиги, які вони звершали, і вдачу, яку вони мали, ми можемо шляхом логічних умовиводів установити і очертити їхні, і церу, і статуру.

– А скажіть, пане Дон Кіхоте, – спитав цирульник, – який, по-вашому, був заввишки велетень Моргант?

– Щодо велетнів різні існують думки, – відповів Дон Кіхот, – одні кажуть, що вони були, а другі, що їх не було; однак же в Святому Письмі, що й на волос ніде од правди не одбігає, сказано, що вони таки були: там оповідається історія того Филістюги Голіафа, що був заввишки півосьма локіт, а то ж велич неабияка. І ще: на острові Сицилії знайдено сурелі й лопатки – такі величезні костوماхи, що могли належати лише велетням з добру башту заввишки, геометрія доводить се незаперечно. А втім, я не кажу вам із певністю, якого зросту був Моргант; гадаю тільки, що не надто високого, бо в тому романі, де особливо докладно описуються його подвиги, є згадки, що не раз ночував під покрівлею, а коли були оселі, що могли його вмістити, значить, не міг він бути понад усяку міру високий.

– Авжеж, – притакнув йому парох.

Він ізнов засмакував оце в тих великих нісенітницях і навмисне спитав у Дон Кіхота, які були з себе, на його думку, Рінальд Монтальбанський, Роланд та інші пери Франції, – адже всі вони належали до мандрованого рицарства.

– Про Рінальда, – одказав Дон Кіхот, – насмілюся твердити, що він був широковидий, рум'яної цери, очі мав бігучі та вирлаті, на вдачу був дражливий та оприскливий надміру, накладав іноді з розбишаками та всякими стратенцями. Що ж до Роланда (чи Ротоланда, чи Орланда, бо його і так і сяк називають), то можу напевне сказати, що зросту був середнього, в плечах широкий, трохи ніби клишоногий, на лиці смаглявий, борода руда, тілом волохатий, погляду грізного, досить маломовний, а проте вельми чемний і добре вихований.

– Якщо Роланд був із себе такий непоказний, як ваша милість оце змалювала, – зауважив парох, – то зовсім не диво, що Анджеліка Прекрасна згордувала ним і пригорнулась до того гарного, гоного та миловидого мавра, що тільки борідка стала в нього засіватись. Розумно ж, мабуть, і вчинила, одкинувшись од шорсткого Роланда до ніжного Медора.

– Та Анджеліка, добродію, – одказав Дон Кіхот, – була собі панянка легкодумна, вітро-летна та трохи шалапутна і прославилась на цілий світ не лише своєю вродою, а й своїми свавільними вибріками: вона згордувала тисячею чеснородних, тисячею доблесних, тисячею мудрих і дарувала свою ласку джурі під навуссям, безрідному й безмаєтному юнакові, слав-ному хіба що найменням «відданого», бо таки й справді був щирим і вірним другом. Великий співець її краси, преславний Аріосто, не зважившись або не схотівши писати про те, що ста-лося з цією дамою після її ганебного падіння (певне, що там уже мало було хвали гідного), попросився з нею такими словами:

Як трон вона посіла у Китаї,
Хтось інший, може, краще оспіває.¹⁴

І слова ті, коли хочете знати, стались пророчими: недарма ж поетів називають часом віщими співцями. Віщування згодом справдились – один знакомитий андалузський поета опла-кав і оспівав її сльози, а другий знаменитий і, мовляв, єдиний поета, вже кастильський, про-славив її вроду.¹⁵

– Скажіть, пане Дон Кіхот, – спитав цирульник, – от скільки співців величали тую Анджеліку, а чи не знайшлось такого, хто б написав на неї сатиру?

– Немає сумніву, – одказав Дон Кіхот, – що якби Сакріпант або Роланд були поетами, вони б цю панночку добре через росу перегнали, бо поетам властиво й притаманно мститися пасквілями та сатирами на тих дамах, справдешніх чи уявних, на тих володарках їхніх мрій, які згордували чи знехтували їхнім коханням; така помста, щоправда, негідна благородних сердець, і до мене не дійшло жодного вірша, де ганилося б Анджеліку, що баламутила цілим світом.

– Дивина! – вигукнув парох.

Але тут ізнадвору почувись голосні крики небоги та ключниці, які вийшли під час тої довгої розмови, і всі вискочили на той галас.

¹⁴ Тут і далі всі вірші в перекладах М. Лукаша (ред.).

¹⁵ Андалузський – Луїс Бараона де Сото (1548–1595), автор поеми «Сльози Анжеліки» (1586); кастильський – Лопе де Вега, який написав поему «Краса Анжеліки» (1602). Обидві поеми розвивають сюжет «Несамовитого Роланда» Аріосто.

Розділ II, де оповідається про немалу зваду, що мав Санчо Панса з Дон Кіхотовою ключницею та небогою, а також про інші кумедні події

Повідає історія, що той галас, який почули Дон Кіхот, парох та цирульник, справді зняли небога з ключницею: жінки сварилися з Санчем Пансою, що намагався прорватись до Дон Кіхота, а вони його й на поріг не пускали.

– Чого сей волоцюга до нас приплентався? – репетувала ключниця. – Іди собі, чоловіче, до своєї дома, бо я знаю, що то ти пана мого непутиш та баламутиш, по безвинах та по безвістях його тягаєш!

– Ти, ключнице, ти, гадючнице! – одгризався Санчо. – То не я пана, а пан мене баламутить, і непутить, і по тих безвістях за собою волочить! Та й то ще не вся правда, а тіки полувина, бо він мене з дому вивабив, усе голову морочив, казав, що острів дасть, та й досі дає...

– Вдавився б ти ним, Санчо проклятий! – се вже небога озвалась. – А з чим же хоть їх їдять, тії острови, ненажеро ненаглий?

– Їх не їдять, – одказав Санчо, – ними керують і правлять, і один острів стане за чотири міста й за п'ять суддівських посад.

– Чотири чи п'ять, то байдуже, – заявила ключниця, – а ти, огидо, ти, занудо, все одно сюди не ввійдеш! Іди, керуй там своїм обійстям, управляй свою нивку та й викинь із голови всі оті острови й островиці!

Парох і цирульник дослухалися до тої троїстої суперечки з видимим задоволенням, але Дон Кіхот, боячись, аби Санчо не намовив і не нагородив усяких неподобних нісенітниць та не пробовкнув чого зайвого на шкоду його честі, гукнув його до себе, а жінкам велів замовкнути і впустити гостя. Санчо ввійшов, а парох та цирульник тут же попрощалися з Дон Кіхотом. Вони вже втратили останню надію на його uzдоровлення, так уперто стояв наш гідальго при своїх чудернацьких думках, так убилося йому в тямку оте нещасне мудроване рицарство.

– От побачите, куме, – озвався парох до цирульника, – що й не зоглядимось, як приятель наш ізнову тягу дасть.

– Не маю сумніву, – відповів цирульник, – та мене дивує не так навісноголовий рицар, як його дурноверхий джура: убгав собі в голову того острова, і вже ніякі розчарування, ніякі сили тої химери звідти не виб'ють.

– Помози їм Боже, – сказав парох, – а нам треба на бачності матися та дивитися, до чого доведуть ті навіжені химороди рицаря нашого та його зброєносця. От уже, справді, який брів, такого стрів, їх обох немов з одного модла вилито: панове божевілля без джуриної глупоти не вартє було б і щербатого шеляга.

– Правда ваша, – погодився цирульник. – Цікавий я знати, про що вони оце тепер балакають.

– Дізнаємось, – зауважив парох. – Я певен, що небога або ключниця нам усе розкажуть; щоб вони та не підслухали!

Тим часом Дон Кіхот замкнувся з Санчем у себе в кімнаті і, зоставшись з ним сам на сам, заговорив:

– Прикро мені слухати, Санчо, як ти казав і кажеш, буцім я тебе з дому зривав, так наче я сам на місці сидів: разом ми рушили, разом їздили, разом блукали, і однака нам обом випала фортуна, однака доля. От що тільки тебе раз на ковдрі гойдали, а мені сто раз чосу давали – ото, мабуть, і вся моя перевага.

– Та вже ж не як, – обізався Санчо. – Адже ви самі, пане, казали, що всякі злигодні скорше мандрованих лицарів побивають, аніж їхніх джур.

– Е, ні, Санчо, ти помиляєшся, – заперечив Дон Кіхот. – Знаєш, є така приказка: *quando caput dolet...*

– Я тії приказки не втну, бо тільки по-наському знаю, – перебив Санчо.

– Се значить от що, – пояснив Дон Кіхот, – коли болить голова, то болить і все тіло, а як я твій пан і володар, то я, виходить, ніби голова, а ти, слуга мій і джура, ніби частина мого тіла чи, сказати б, сустав. Тим-то як упаде на мене яке лихо, то й на тобі воно позначиться, так само й твоє на мені.

– Може, воно й так, – сказав Санчо, – та коли мене, ваш би то сустав, на ковдрі гойдано, то голова моя за муром була та тільки дивилась, як я в повітрі літаю, а їй і за вухом не свербіло. А вже ж коли сугави мусять боліти, як голова заболить, то й голова повинна боліти за сугавом.

– Ти хочеш сказати, Санчо, – перепитав Дон Кіхот, – що мені не боліло, як тебе на ковдрі підкидувано? То не кажи ж такого ніколи й не думай, бо душа моя тоді дужче боліла, ніж твоє тіло. Та годі вже про те, слушного часу ми ту річ обміркуємо і з'ясуємо якнайдокладніше. А тепер скажи лишень, друже Санчо, що там про мене в селі говорять? Якої думки про мене прості люди, шляхта й великі пани? Що кажуть про доблесть мою, про мої подвиги, про мої звичаї? Як оцінюють ту справу, на яку я піднявся, – видвигнути з занепаду й відновити на всім світі орден мандрованих рицарів? Словом, Санчо, розкажи мені все, що тобі довелось чути про се діло, не додаючи нічого доброго і не втаюючи нічого лихого, бо вірні васали мусять говорити сеньйорам своїм суто і щиро правду, не прикрашаючи її лестками, не викривляючи шанобливими недомовками. Знай, Санчо, що якби до слуху володарів доходила гола правда, не вбрана в шати лестощів, то настав би зовсім інший світ: минулий вік називали б супроти нашого залізним, а на наш казали б напевне золотий. Сю осторогу я на те тобі подаю, аби ти розумно й сумлінно розказав мені по щирій правді все, що тобі відомо про речі, які мене цікавлять.

– Учиню так із дорогою душею, пане мій, – одказав Санчо, – тільки нехай ваша милость не кладе на мене гніву за тую голу правду, бо я, вважайте, за що купив, за те і продаю.

– Не бійся, гніватись не буду, – пообіцяв Дон Кіхот, – сміло кажи, Санчо, все, як єсть, без обрізків.

– Першим словом скажу я вам, – почав Санчо, – що люди наші мають вашу милость за шаленого, а мене за придурка. Такі як ви, шляхтичі, мовляв, полупанки, кажуть, що ваша милость високо несеться, «доном» себе величає і в великі пани пнеться, а яке вже там панство, коли винограду штири лозини та поля два упруги, та ще одна латка спереду, а друга ззаду. А великі пани, тії кажуть, що чого се нешеретоване шляхетство з ними рівнятися хоче, а надто такі недопанки-шмаровози, що бути сажею чистять, а чорні панчохи зеленим шовком церують.

– То вже не про мене річ, – зауважив Дон Кіхот, – бо ходжу я добре, зроду латаного не носив. От хіба часом дрانه, та й то більше од збрुї, а не од ветхості.

– А про вашу хвабрість, – провадив далі Санчо, – та про звичаї, та про подвиги, та про заміри – всяко говорять. Той каже: «Божевільний, але потішний». А той: «Хоробрий, але невдаха». А інший знов: «Гречний, але кумедний»... І вже як почнуть на зубах перетирати, то і вашій милості, і мені хіба ж так дістанеться!

– Зваж, Санчо, на те, – сказав Дон Кіхот, – що скоро чеснота вгору піде, зараз на неї починаються нагінки. Мало хто із славетників давнього часу уник злісних наклепів і нашептів. Юлія Цезаря, понад усіх безстрашного, одважного та обачного полководця, винували в честолюбстві й деякій нечистоплотності, маючи на увазі і одежу, і душу. Про Олександра, прозваного Великим за незліченні бойові подвиги, кажуть, що він буцімто кланявся скляному богу. Про Геркулеса, невтомного в трудах, говорять, що був пестий і до того ж бабій. Про дона Галаора, брата Амадіса Гальського, подекують, що був великий бешкетник, а на брата кажуть

плаксіє. Коли вже на таких славетних мужів, о Санчо, злоріки клевету пускали, то нехай і про мене буде оте все, коли ти не приховав чогось іншого.

– Тим-то й ба! – вигукнув Санчо.

– Як, виходить, то ще не все? – спитав Дон Кіхот.

– Е, це ще квіточки, ягідки будуть далі, – одказав Санчо. – Коли ваша милість так уже хоче знати все, що на неї плещуть і клеплять, то зараз я приведу одного чоловіка, який розкаже вам геть-чисто все до останньої цяти. Вчора ввечері приїхав син Бартоломея Карраска, що то в Саламанці вчився й на бакаляра вийшов; пішов я до нього приїздом повіншувати, а він мені й каже, що вийшла, каже, історія вашої милості, так і називається: «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі». Каже, що й мене там пропечатано під моїм таки йменням – Санчо Панса, і сеньйору Дульсінею Тобоську, і все, що проміж нами говорилося на дві пари очей – я здумівся, аж перехрестився: і як воно, думаю, той писака про все дізнався?

– Запевняю тебе, Санчо, – сказав Дон Кіхот, – що нашу історію списав який-небудь премудрий чарівник: такий як задумає що написати, то перед ним ніщо не втаїться.

– Еге! – вигукнув Санчо. – Який там премудрий чарівник, коли той бакаляр Самсон Карраско (бо його, бачите, Самсоном зовуть) каже, що книгу написав Сід Ахмет Брехунеллі.

– Се мавританське ім'я, – зауважив Дон Кіхот.

– І мені так здається, – сказав Санчо, – бо чув я не раз од людей, що маври – великі брехуни.¹⁶

– Схоже на те, Санчо, – зауважив Дон Кіхот, – що ти перекрутив прізвище того Сіда, а «сід», щоб ти знав, по-арабському значить «пан».

– Мо', й так, – погодився Санчо. – То коли ваша милість звелить привести сюди бакаляра, так я миттю злітаю.

– Зроби мені таку ласку, друже, – сказав Дон Кіхот. – Оце загадав ти мені загадку, що й їжа на душу не піде, поки не дізнаюся, як, що й до чого.

– Зара' приведу його, – сказав Санчо.

Пішов і незабаром повернувся вже з бакалавром; тут між ними трьома поточилася прецікава розмова.

¹⁶ Обігрується те, що Самсоном звать біблійного персонажа великого на зріст і сильного, а герой Сервантеса інший на вигляд.

Розділ III

Про потішну розмову, що провадили між собою Дон Кіхот, Санчо Панса та бакалавр Самсон Карраско

Затоплений у думках сидів Дон Кіхот, дожидаючи бакалавра Карраска, од якого сподівався почути, що там за нього написано в книзі, про яку Санчо казав; аж не вірилось йому, що така книга може бути – ще ж бо на лезі мечовому не висохла кров ворогів, яких він убив, а тут же хтось появив друком історію величного його рицарювання. А втім, подумав він, то, певне, чорнокнижник який-небудь, чи друг, чи ворог, силою своїх чарів тую книгу випечатав; коли друг, то щоб уславити й возвеличити його подвиги понад найголосніші діяння мандрованого рицарства, коли ж ворог, то щоб оганити їх і принизити нижче всіх нищих учинків найнищівших джур, про яких будь-коли писалося в книгах. Але ж, міркував він далі, діяння зброєносців як таких ще ніхто ніколи не описував, і якщо така книга справді існує, то вона скомпонована про мандрованого рицаря і вже тим одним мусить бути краснослівна, високодумна, величнопішна, чудодивна та правдомовна. Ся гадка трохи його потішила, та не надовго: адже автор книги, судячи із слова «сід», був мавр, а якої вже там правди можна од маврів сподіватись, коли всі вони махлярі, фальшивники та вигадники. А ще боявся, чи не було там якої непристойності в трактуванні його любові, що могло б вийти на ущербок честі й доброї слави володарки його Дульсінеї Тобоської: йому б хотілося, аби автор показав усю його вірність і повсякчасну шанобливість супроти неї, розповів, як заради неї нехтував він королевами, цісарівнами та панянками всякого роду й стану, тлумлячи без жалю гвалтовні природні пориви... Отакі-то думки та гадки облягали рицареві голову, одна одну поганяючи, коли Санчо привів до нього бакалавра; Дон Кіхот привітав гостя вельми ввічливо і приязно.

Хоч бакалавр і звався Самсоном, та собою був досить хирний, тільки на вдачу дуже хитрий, на церу жовтявий, а на розум жвавий; років мав двадцять і чотири, був кругловидий, кирпатий і ротатий – все то ознаки, що вдався на витівки, глузи та жарти. Таким же він і тут показався, бо, скоро побачив Дон Кіхота, зараз став перед ним навколішки й промовив:

– О, пане Дон Кіхоте з Ламанчі, дозвольте мені поцілувати руки вашої достоїнності! Присягаю на хламиду святого Петра, яку я ношу¹⁷ (хоч пройшов тим часом усього чотири ступені), що ваша милість – один із найславутніших мандрованих рицарів, які будь-коли жили й житимуть на всім земнім крузі! Будь благословен Сід Ахмет Бен-Енхелі, що списав історію великих ваших діянь, будь хвален сугубо й тригубо знаттєлюбивий муж, котрий не пожалів труду переложити її з арабщини нашою людовою кастильською мовою всім добрим людям на посполитую втіху!

Дон Кіхот попрохав його підвестися і спитав:

– Виходить, то правда, що вийшла вже моя історія і що написав її якийсь премудрий мавр?

– Щирісінька правда, пане мій і добродію, – одказав Самсон, – і я ладен навіть твердити, що на сьогодні тої історії видрукувано вже не менше, як дванадцять тисяч примірників; коли не вірите, спитайте в Португалії, Барселони і Валенсії, де тая книга типом вийшла, а це, славлять, уже і в Антверпені її друкують. Думається мені, що не буде скоро такого народу на світі, що на його мову не перекладуть тієї книги.

– Для людини доброчесної і небуденної, – промовив Дон Кіхот, – то, мабуть, найбільша втіха – ще за життя діждатися прослави доброго свого ймення на мовах розмаїтих народів

¹⁷ Студенти й дрібне духовенство носили однаковий одяг.

словом друкованим і типованим; я недарма сказав «доброго», бо як буде навпаки, то вже гірше над усяку смерть.

– Якщо йдеться про добру славу й добре ймення, – сказав бакалавр, – то ваша милість має пальму першенства з-поміж усіх мандрованих рицарів, бо мавр своєю мовою, а християнин своєю змалювали якнайкраще ваше завзяття в боях, вашу безстрашність у небезпеках, витривалість у випробах, терпливість у нещастях і ратних недугах, цнотливість і повздержливість у щиролатонічних любовощах вашої милості та моєї сеньйори донї Дульсінеї Тобоської.

– Зроду я не чув, – озвався тут Санчо Панса, – аби паню мою Дульсінею «доньєю» величали: на неї кажуть просто пані або ще сеньйора. От у цьому вже історія, бачте, схибала.

– Сей закид не такий уже й важливий, – заперечив Карраско.

– І правда, – погодився Дон Кіхот. – Але скажіть мені, мостіпане бакалавре, на котрий із моїх подвигів кладеться в тій історії найбільша вага?

– Знаєте, – одказав бакалавр, – на се люди по-різному дивляться, як на чий смак і вподобу: одні підносять пригоду з вітряками, що здались вашій милості за сторуких велетнів, другі – випадок із ступарями; той хвалить опис двох супротивних військ, що виявилися згодом овечими гуртами, а той – okazію з мертвяком, що везли до Сеговії хоронити; хто відзначає історію визволення каторжан, а хто ставить над усе битву з ченцями-великанами та з хоробрим біскайцем.

– А скажіть-но, пане бакаляре, – спитав Санчо, – чи списана в тій історії придибашка з янгуасцями, коли ото нашому доброму Росинантові забаглося грушки в морі печерувати.

– Той чорнокнижник нічого не потаїв і не проминув, – відповів Самсон, – вислєбізував геть усе, і про те навіть розказав, як бравий Санчо на ковдрі млинка крутив.

– Не на ковдрі, а в повітрі, – поправив Санчо, – та таки крутив, крутила б його лиха година!

– Чоловік усе грається з долею напереваги, – сказав Дон Кіхот, – і про те, я гадаю, повинна говорити всяка мирська, а надто рицарська історія: не про самі ж перемоги писати.

– Воно-то так, – промовив бакалавр, – але дехто з читальників каже, що краще було б авторам сієї історії не все поминати, а дещо й поминути, наприклад, ті духопелики, що без кінця-краю сипались на пана Дон Кіхота в різних пригодах.

– А то ж таки сторія правдива, – зауважив Санчо.

– Проте заради справедливості могли б вони дещо й мовчанням збути, – заперечив Дон Кіхот, – бо нема чого описувати події, які не відмінюють і не фальшують історичної правди, але можуть кинути тінь якусь на героя. Без сорома казка, Еней був не такий богочестивий, яким його змалював Вергілій, а Одиссей не такий хитромудрий, яким його виставив Гомер.

– Згоден, – сказав Самсон, – але одна річ поетові писати, а друга – історикові. Поет може оповідувати чи оспівувати щось не так, як воно було, а як мало бути, а історик повинен писати не так, як мало бути, а так, як було, по всій щирій правді, нічого не додаючи та й не віднімаючи.

– Коли вже той пан мавр так щире та правдує, – сказав Санчо, – то певно, що при панових духопеликах і за мої згадує, бо як панові, було, мірку з плечей здіймають, то й мене всього вздовж і впоперек міряють. Та воно й не диво, бо мій пан сам каже, що як голова болить, то й усім суставам тра боліти.

– Ох же ти, Санчо, й хитрун, – зауважив Дон Кіхот, – де тобі треба, там пам'ять у тебе добра!

– Радніший би я забути, як мене бито, – одказав Санчо, – так басамани ж не дають, що й досі знати на боках та на спині.

– Мовчи-бо, Санчо, не перебивай пана бакалавра, – зупинив його Дон Кіхот. – А ви, добродію, кажіть далі, прошу вас, що там іще про мене говорять у вищезгаданій історії.

– Та й про мене ж, – докинув Санчо, – бо кажуть, що і я в ній неабияка ділова особа.

– Не ділова, брате Санчо, а дійова, – поправив Самсон.

– О, ще один колехтор вирискався, слова править! – вигукнув Санчо. – Як до всього будемо чіплятись, то й довіку не перебалакаєм.

– Бодай я довіку щастя не мав, – сказав бакалавр, – коли ти, Санчо, в тій історії не друга персона. Є такі читальники, що їм твої речі любіше слухати, аніж головного героя, не то що. Правда, дехто вважає, що ти надто вже великий легковір, коли взяв за щирю правду оте губернаторство над островом, що тобі пропонує присутній тут пан Дон Кіхот.

– Ще не вечір, – заперечив Дон Кіхот. – Нехай лиш Санчо в літа уб'ється та досвіду більше набереться, то він до того губернаторства ще краще придасться, аніж тепер.

– Далєбі, пане, – обіззався Санчо, – як я в моїх оце літах островом не вкерую, то не вкерую вже і в Мафусаїловому віці.¹⁸ Кебети на губернатора в мене вистане, от тільки де той у світі острів забарився?

– Здайся на Бога, Санчо, – заспокоїв його Дон Кіхот, – і все буде добре, краще, може, ніж ти гадаєш, бо без волі Божої і листочок на дереві не ворухнеться.

– Правда є, – сказав Самсон, – як Господь захоче, то не одного, а цілих тисячу островів Санчові під ноги підклонить.

– Бачив я всяких на своїм віку губернаторів, – сказав Санчо. – Інший не годен і в слід мені вступити, а проте вельможним величається, із срібла-злата їсть і п'є.

– Так то ж не острівні були губернатори, а просто над маєтком якимсь, – заперечив Самсон. – Щоб же над островом бути правителем, треба принаймні граматику знати.

– Що таке гра, то я тямлю, – сказав Санчо, – а от уже матики не втну ні в зуб. Та хай собі з тим губернаторством буде, як Бог дасть – йому видніше, куди мене краще настановити, а я вам от що скажу, ваше бакалярство, пане Самсоне: дуже мені любо, що той писака, про мене в історії оповідуючи, зацікавлює людей, а не зануджує, бо якби він на мене, християнина з діда-прадіда, щось негоже блявкнув, я такого наробив би шелесту, що й глухі почули б!

– Ото було б диво, – зауважив Самсон.

– Чи диво, чи півдива, – сказав Санчо, – то байдуже, а як пишеш чи говориш за ділову особу, то гляди, шануйся, не верзи на галай-балай, що тобі в голову набреде.

– Дехто цю історію за тєє ганить, – провадив далі бакалавр, – що автор приткнув у неї повість про безрозсудно-цікавого, не тим, що повість сама по собі погана чи недоладна, а тим, що не до речі її притулено, адже вона нічого спільного не має з історією його милості пана Дон Кіхота.

– Овва! – вигукнув Санчо. – Наколотив, виходить, сучий син гороху з капустою!

– Тепер я бачу, – сказав Дон Кіхот, – що не мудрець про мене книгу скомпонував, а якийсь невіголосий баламут, що писав її абияк, навмання, на хибив-трафив. То, знаєте, був собі маляр один в Убеді, Орбанеха звався, і як хто, було, його питає, що він малює, то він одказує: «А що вийде». Намалював він раз якось півня, та так же погано вдав, що зовсім не схожий; мусив під низом готицькими літерами підписати: «Се півень». Отак же, мабуть, і з моєю історією, що без коментаря її не вчитаєш.

– Е, ні! – заперечив Самсон. – То книга дуже ясна і розбірлива: дітвора її гортає, юнацтво читає, дорослі розуміють, старі похваляють. Люди всякого стану нею не начитаються, затого напам'ять усю витвердять; аби де побачили шкапу яку сухоребру, зараз кажуть: «Дивіться, то Росинант». Та найбільше вона пажам полюбила – нема в панів такого передпокою, де «Дон Кіхота» не знайдеш: книга та ніколи не гуляє, все по руках ходить, мало за неї не б'ються, назахват усі хапають. І то сказати – приємнішої і невиннішої забави годі собі уявити, бо хоч як шукай, ніде в тій книзі слова непристойного чи думки нечестивої і ззором не видати.

– Писати інакше, – зауважив Дон Кіхот, – то була б уже не правда, а брехня, а письменників та істориків, що до перебреху вдаються, палити б треба зарівно з фальшивими монета-

¹⁸ У дуже похилому віці. Біблійний патріарх Мафусаїл прожив майже тисячу років.

рями. Не знаю тільки, з якої речі автор сягав до сторонніх повістей та оповідок, коли міг іще про мене різних різнощів понаписувати – міркував, певне, як у тій примовці: «Хоч повсть, хоч вовна, аби кишка була повна». А щоб він був виповістив самі мої думки, зітхання, сльози, мої заповідні прагнення і дивугідні звершення, – все те склалося б на грубелезну книгу, що переважила б повну збірку Тостадових творів.¹⁹ Я, пане бакалавре, так собі міркую: до написання історії чи так якої книги треба великого розуму і зрілого розмислу, до жартливої мови і дотепного викладу треба небуденного хисту. Найрозумніша постать у комедії – то блазень, хто його хоче зіграти, не повинен бути дурнем. Історія се наче святиня, вона мусить бути істинною, а де істина, там і Бог, бо він сам і єсть істина. Проте є люди, що так книги ліплять, як ото сластьони печуть і викидають.

– Нема такої поганої книги, що в ній не було б чогось доброго, – сказав бакалавр.

– Воно-то так, – відповів Дон Кіхот, – але трапляється часом, що людина вже прославилась цілком заслужено своїми писаннями, а як оголосить їх друком, то слава її блякне і меркне.

– Причина сьому та, – мовив Самсон, – що друковані твори всі читають уважно і легко помічають будь-яку помилку, а що більша письменникова слава, то прискіпливіший буває читач. Люди знакомитого хисту, як от великі поети та видатні дієписці, раз у раз викликають заздрощі у людців, що страшенно люблять судити й ганити чужі писання, а самі ж то нічого-гісінько на світ не появили.

– Воно й не диво, – сказав Дон Кіхот, – бо немало є таких богословів, що сам до казальниці не здатен, а в чужих проповідях зараз бачить, де що не так, чого бракує, а що зайве.

– Все це вірно, пане Дон Кіхоте, – погодився Карраско. – Та я хотів би, щоб оті критикани були все-таки милосердніші й не такі уїдливі, щоб не чіплялись до кожної пилиночки в творі, який вони судять, бо за тою пилиночкою вони й пресвітлого сонця не бачать. Може, й правда, що *aliquando bonus dormitat Homerus*,²⁰ та нехай же вони зважать, скільки ночей він недоспав, пильнуючи, аби в творіннях його було якнайбільше світла і якнайменше тіней; а ще, може, те, що вони за плями мають, то тільки родимки, що людському обличчю іноді ще більшої додають принади. Хто свою книгу друком оголошує, наражає себе на чималу небезпеку, бо то річ неможлива і немислима, такий твір написати, щоб усім догодити, всіх задовольнити.

– Той, що про мене написано, – докинув Дон Кіхот, – задовольняє, певно, небагатьох.

– Ба ні, навпаки: тим, що *stultorum infinitus est numerus*,²¹ історія ваша припала до смаку безліченній безлічі людей. От тільки бідкається дехто, що автор собі трохи непам'ятувший вдався: забув забудько написати, хто у Санча Сірого вкрав, украдено, та й годі, аж гульк! – Санчо знов верхи на ослі їде, а де той осел узявся, невідомо. І ще одного не з'ясував би то автор – що зробив Санчо з тими талярами, які в баульчику в горах Моренських знайшов. Про те нема ніде ні слова, а людям цікаво знати, куди він їх дів, на віщо обернув. От за се найбільше книзі пригану дають.

Тут уже й Санчо обізався:

– Мені, пане Самсоне, тепер не до звіту і не до одвіту, бо я так оmlів та охляв, що як не хильну для отухи доброго вина, то живіт, мабуть, до спини прилипне... А дома в мене дещо є, стара мене где; ось попоїм, вернусь, а тоді вже і вашу милість, і всіх на світі задовольню, все чисто розкажу, що питатимете, і як осла вкрадено, і куди сто талярів ділося.

Сказав отак і, не ждучи відповіді, майнув мерщій додому.

А Дон Кіхот почав просити та припрохувати бакалавра, аби той зостався в нього на чернечу трапезу. Бакалавр погодився й зостався – на обід було те, що й завше, тільки ще пару

¹⁹ *Тостадові твори* – алюзія на приказку, яка має негативний зміст: «Писати більше, ніж Тостадо». Алонсо Тостадо де Мадригаль (між 1400 і 1409–1455) – іспанський теолог, єпископ Авільський, у першій половині XVI ст. його твори було видано у 13 томах, згодом їх кількість суттєво зроста.

²⁰ Буває, що й добрий Гомер дрімає (лат.).

²¹ Дурнів на світі безліч (лат.).

голубців додали, а за їжею все про рицарські справи гомоніли, і Карраско намагався говорити господареві під лад. По обіді передрімались трохи, а там повернувся Санчо, і знов зняли втрюх перепинену розмову.

Розділ IV, де Санчо Панса з'ясовує деякі питання, неясні для бакалавра Самсона Карраска, а читач дізнається й про інші варті уваги події

Отож повернувся Санчо до Дон Кіхотового дому та й знову на те звернув, про що перше говорилося:

– От тут пан Самсон казав, що цікаво йому знати, хто, коли і як у мене Сірого вкрав, – чого ж, і розкажу, коли хочете. Тікали ми ото од Святої Германдади після тієї пригоди чи знегоди з каторжанами та з мертвяком, що до Сеговії везли, та й забилися вдвох із паном аж у Моренські гори, в хащі лісовії; змучені та знівечені в тих тарапатах, ми одразу й заснули – пан мій на списа оберпшисть, а я на своєму Сірому сидя, та й заснули ж бо лепсько, не кажи ти в перинах. Я спав так цупко, що якась нечиста сила підкралась, підставила під сідло з чотирьох боків чотири підпірки та й висмикнула з-під мене осла, що я й незчувся, як на самому сідлі зостався.

– То штука не хитра та й не яка нова, – зауважив Дон Кіхот. – Таке саме приключилося було й Сакріпантові, як він під Альбракою стояв; тоді таким же самим робом викрав йому з-поміж ніг коня і цілосвітний злодій Брунель.²²

– На світанку, – провадив далі Санчо, – тільки-но я потягнувся, ті підпірки висунулися з-під сідла, і я додолу бебех! Оглянувся туди-сюди – нема мого ослика... Аж сльози наринувли мені на очі – я зразу в туж та в голос. Як той книгопис мого тужіння та голосіння не завів до книги, то, вважай, нема в ній нічого путнього. А тоді вже через скількись там день, коли ми з принцизною Обізіяною їздили, побачив я мого осла, як на ньому сидів у циганському перевдязі отой Хінес де Пасамонте, отой крутяга й шахраюга, що ми з паном од кайданів його були одрятували.

– Та помилка ж не в тому, – сказав Самсон, – а виходить у автора, ніби Санчо на Сірому їхав ще до того, як осел ізнайшовся.

– Ну, то я вже не знаю, – сказав Санчо, – може, повістяр не додумав, а мо', й друкар не доглянув.

– Мабуть, що так, – погодився Самсон. – Ну, а де ж тії сто талярів ділись?

– Ге, де ділись... Розкотились, – відповів Санчо. – Потратив я їх уже, що на себе, а що на жінку та дітей. Якби не вони, то хіба моя стара терпіла б була мої походеньки та поїзденьки з паном Дон Кіхотом? Щоб я був вернувся з тих мандрів додому без Сірого й без золотого, мав би я од неї чорну годину! А як іще хто од мене що знати хоче, то я ладен одказ держати хоть і перед королівською парсуною – що кому до того, чи я взяв, чи не взяв, чи потратив, чи не потратив? Та якби за всі ті киї, що я в дорозі набрався, гроші платили, хоч по чотири шажки з удару, то й з другою сотнею була б мені хіба половина плати. Отож хай усяке на себе перш оглянеться та й каже тоді на чорне біле, а на біле чорне, бо всі ми такі, якими нас Господь создав, а часом то ще й гірші.

– Я вже подбаю про те, – сказав Карраско, – щоб автор, коли видаватиме свою історію другим типом, не забув того додати, що говорив тут наш добрий Санчо; од того книга покращає непомалу.

– Чи потребує сей твір іще яких поправок, пане бакалавре? – спитав Дон Кіхот.

²² Злодій *Брунель* – спритний персонаж «Несамовитого Роланда» Аріосто, який вкрав у Сакріпанта коня «таким самим робом», що й Хінес де Пасамонте віслюка у Санчо Панси.

– Може, там і є ще таке дещо, – одказав Самсон, – але то вже не таку має вагу.

– А скажіть, – питав далі Дон Кіхот, – чи не обіцяє часом автор другої частини?

– Та обіцяє, – відповів Самсон, – тільки каже, що не знайшов ще її, та й не зна, де шукати, тим і немає певності, чи вона вийде, чи ні. Дехто гадає, правда, що другі частини ніколи не бувають добрі; інші твердять, що про Дон Кіхота досить уже написано, тож не треба ніякого продовження, а люди, що більше веселого Юпітера, аніж похмурого Сатурна шанують, так ті кажуть: «А давайте нам іще тої Донкіхотчини, нехай собі Дон Кіхот атакує, а Санчо пащекує, – яке вже буде, таке буде, аби нам смішно».

– Ну, а як же автор? – спитав Дон Кіхот.

– Автор? – перепитав Самсон. – Автор як тільки знайде продовження (а він його певне знайде, бо пошукує дуже пильно), зараз у друк пустить, бо він не стільки за славою, скільки за наживою вганяє.

– А, – обізвався Санчо, – так той писака на гроші б'є та на зиск? Тоді навряд чи вийде в нього щось путнє, так буде партолити й партачити, як ото кравець перед Великодніми святами; сказано – швидко робиться, тут і там коробиться. Нехай лишень пан мавр, чи хто там такий, свого діла як слід пильнує, а ми з паном настачимо йому стільки всяких пригод та придибашок, що не то на другу частину, а й на цілих сто хопить. Він, мабуть, дума, що ми тут вилежуємось, як байбаки в соломі, еге! Ми зовсім інше на мислі маємо, а як не вірить, то хай перевірить. А я тільки от що скажу: якби пан моєї ради послухав, то ми б уже давно світами блукали та пригод шукали, зло поскромляли та кривду випрямляли, як велить закон славного мандрованого лицарства.

Ледве встиг Санчо вимовити сі слова, як до їхнього слуху долинуло Росинантове іржання; Дон Кіхот узяв те іржання за добру призивість і поклав за три-чотири дні знов у мандри пуститися. Він звірив свій задум бакалаврові і спитав поради – куди б йому краще першим ділом ударитись. Бакалавр відповів, що на його думку треба їхати в Арагонське королівство, до міста Сарагоси, бо там на Святого Юра турнір великий та урочистий споряджається,²³ а на тому турнірі Дон Кіхот міг би взяти перевагу над усіма рицарями арагонськими, то значить здобути першість з-поміж усього світового рицарства. Бакалавр похвалив гідальго за шляхетне й сміливе починання, застеріг тільки, аби не наражався даремне на всякі небезпеки, бо життя його, мовляв, не тільки йому самому належить, а й тим, що потребують його опіки та оборони.

– Отож і мені в печінках сидить, пане Самсоне, – зауважив Санчо, – що пан мій накидається на сотню збройних людей, мов ненажерущий хлопець одразу на десяток днів. Бий його Божа сила, пане бакаляре! Адже є час наступати, є час і одступати, не все ж гукать: «Сант-Яго! Вперед, Гишпаніє!» Та й чував я од людей (дай Боже пам'яті, чи не од самого пана), що хоробрість лежить десь посередині між двома крайнощами – боягузством і безрозсудством: нехай, про мене, не тікає, коли нема чого, та нехай же й не сікається, де явна ворожа перевага інакшої вимагає поведінки. Та найпоперідь чиню відомо панові, що коли хоче взяти мене з собою, то треба зразу домовитись: нехай усі вої сам воює, а мені, щоб тіки за ним ходити та ладу глядіти, аби був ситий і вкритий, тут уже я буду з-під шкури п'ястися; а щоб я взяв у руку меч, хоть би й проти посполитого розбишаки-сокирника, що під каптуром ховається, – ого, нехай собі і в думці не кладе! Я, пане Самсоне, хочу зажити слави не найсмілішого, іно найщирішого та найвірнішого джури, що будь-коли слугував у мандрованого лицаря. А як пан мій Дон Кіхот за довгу мою та щирю службу рачить дати мені острів який, що, каже, мона добути, то я йому превелике скажу спасибі; як же й не дасть, то що ж – на те я людина, щоб на Бога вповати, може, мені безгубернаторський хліб незгірше губернаторського засмакує, може, все оте губернаторство – то тільки западня, що лукавий на мене поставив, аби я впав та й зуби собі повибивав? Санчом я вродився, Санчом, гадаю, і помру. Ну та вже як не терши, не мнявши, без того,

²³ У Сарагосі на День святого Юра змаганнями відзначали річницю звільнення міста від маврів (у 1096 р.).

мовляв, ризику і тиску, небо пошле мені острова чи ще яку таку штуку, то був би я дурний, щоб не взяв, знаєте, як тої приповідки: дають – бери; що Бог не дасть, усе в торбу; не зівай, Санчо, на те ярмарок!

– Ти, брате Санчо, говорив отсе, мовби професор із кафедри, – сказав Карраско. – Здайся ж на Бога та й на пана Дон Кіхота, дасть він тобі не то острів, а й ціле царство.

– Ну, то вже, може, й лишнє, – заперечив Санчо. – Та скажу я панові Карраску, що й царство за мною не пропало б; я собі живчика мацав, то знаю, що стане в мене здоров'я чи над царством царювати, чи над островом губернаторювати, я вже панові своєму не раз казав.

– Гляди тільки, Санчо, – зауважив Самсон, – а то буває, що виб'ється людина в люди, то де її і людськість дінеться: вискочиш на губернатора, то й рідної неньки одцураєшся.

– То, може, з такими людьми буває, що самосійки десь у бур'яні вродились, – одказав Санчо, – а не з такими, як я, що душа на чотири пальці щирохристиянським салом обросла. Гляньте на мене, чи такий я вдався, щоб за добро невдякою платив?

– Дай Боже, – промовив Дон Кіхот. – Та скоро побачимо, як владу дістанеш, бо той острів уже мені перед очима мріє.

Сее сказавши, попрохав у бакалавра, що коли він піїта, то хай учинить йому ласку і напише для нього вірші на розлуку з сеньйорою Дульсінеєю Тобоською, та ще й акростихом, щоб, читаючи згори вниз перші літери кожного рядка, вийшло ймення Дульсінея із Тобоса. Бакалавр одказав, що хоть він і не належить до знаменитих поетів (бо таких на всю Гишпанію ледве знайдеться три з половиною), проте неодмінно скомпонує такий стихотвір, дарма що то не легка річ, бо в тому йменні сімнадцять літер: як писати кастильськими катренами,²⁴ чотири строфи по чотири рядки, то одна літера зайва, як узяти п'ятирядкову строфу, одинарну чи подвійну, тобто редондилью чи десиму,²⁵ то трьох літер не вистачить, та він уже постарається скостити десь одну літеру і вбгає те ймення в чотири катрени.

– Се треба зробити за всяку ціну, – сказав Дон Кіхот, – бо як ім'я не буде вказане ясно і явно, то ніяка жінка не повірить, що вірш і справді їй присвячено.

Отак вони й домовились, а виїзд призначили за тиждень. Дон Кіхот узяв з бакалавра слово, що не зрадить тієї таємниці нікому, особливо парохів та майстрові Ніколасу, не кажучи вже про небогу та ключницю, бо вони могли б стати на перешкоді тому спасенному і шляхетному замірові. Карраско пообіцяв і попросив на прощання в Дон Кіхота, аби він при нагоді подавав йому про себе вістки чи вже там добрі, чи лихі. На тому вони й розстались, а Санчо теж пішов рихтувати, що треба, в дорогу.

²⁴ Кастильські катрени формуються з двох полустроф з чотирьох чи п'яти восьмискладових рядків.

²⁵ Редондилья – строфа з чотирьох чи п'яти (кінтилья) восьмискладових рядків. Десима – строфа з десяти восьмискладових рядків, де кінтильї утворюють дві полустрофи.

Розділ V

Про дотепну й розумну розмову, що точилась поміж Санчом Пансою та жінкою його Терезою,²⁶ а також про інші події, гідні доброї згадки

Дійшовши до п'ятого розділу цієї історії, перекладчик заявляє, що сей розділ здається йому підробленим, бо в ньому Санчо висловлюється таким штилем, якого навряд чи можна було сподіватись од його куцого розуму, і говорить такі субтельні речі, які йому, певне, і вві сні не снились; проте не хотів він нічого того проминути, щоб не схибити проти своєї повинності, і пише далі в такий спосіб.

Радий та веселий прийшов Санчо додому, а жінка ті його веселощі на мушкетний стріл уже завважила та й питає:

– Що там сталося, любий мій Санчо, що ти такий раденький ідеш та веселенький?

– Щоб була на те Божа воля, дружино моя, – одвітує Санчо, – радніший я таким веселим не бути, як оце здаюся.

– Щось я тебе не розберу, мужу мій, – сказала Тереза. – Проти чого се ти кажеш, що радніший, якби на те Божа воля була, таким веселим не бути? Хоть я, може, й дурна, та хто ж тому буває радий, що йому радості нема?

– То слухай же сюди, Терезо, – сказав Санчо, – я веселий, бо знов стаю на службу до пана Дон Кіхота, що втретє надумав їхати пригод шукать; ото ж і я з ним їду, бо нужда мені припала, та й надія, бачиш, світить, що ще десь сотню талярів добуду намість тих, що вже потратили. Та вп'ять же таки й сумно мені, що мушу з тобою і з дітьми розлучитись. От якби Господь послав мені поживу, щоб я дома сидів, по шляхах та по розпуттях не волочився, не росився, мовляв, і не мочився, – а йому воно що, аби захотів, і уже все є, – то мої радощі були б певніші і тривніші, а так, бачиш, із журбою пополам, що з тобою розставатись випадає. Тим і правду я сказав, що, якби була воля Божа, радніший я таким веселим не бути.

– Ти ба, Санчо, – одказала Тереза, – відколи ти до того мандрованого лицарства приснастився, то так став закрутисто говорити, що з простою головою і не розжуєш, так-таки нічого й не зрозумієш.

– Аби Господь мене розумів, жінко моя, а він же то всьому на світі розумітель, – мовив Санчо. – А ти, небого, дивись, добре доглядай сі три дні Сірого, щоб мені як дзвін був, оброку давай удвоє проти звичайного, сідло і всю упряж облагодь як слід і охаюч, бо, вважай, не на весілля їдемо, а світами блукатися, з велетнями, песиголовцями та всякими почварами воюватися, реву, рику, сику і зику начуватися... Та все те за лагоминки здалося б проти каторжних янгуасців та заворожених маврів.

– Бачу, бачу, дружино моя, – сказала Тереза, – що нелегкий хліб у мандрованого джури; буду ж я Бога милосердного благати, аби визволив тебе од тої халепи.

– Скажу тобі по правді, жінко, – признався Санчо, – що якби не мав надії в скорім часі на губернатора вискочити, то вже мені хоть лягай та помирай.

– Оце вже й не думай, чоловіче, – заперечила Тереза. – Живи, живи, баранчику, хоть ти й шолудивий! Аби ти був жив, і хай западуться всі на світі губернаторства: без того панства ти з матернього лона вийшов, без того панства досі якось жив, без того панства і в могилу зійдеш, чи хай понесуть тебе, коли Бог до гурту покличе. Живуть же якось люди без губернаторства, і таки живуть, і таки люди їх за людей мають. Голод то найліпша в світі приправа, і бідним її

²⁶ Санчова жінка має ім'я Хуана-Тереза.

ніколи не бракує, тим і їдять вони все в охотку. Та гляди вже мені, Санчо: коли ненароком таки вилізеши на губернатора, то не забудь же за мене й за діток. Санчикові вже п'ятнадцятий минув, час до школи давати; дядько настоятель хоче його в духовнії вивести. А Марісанча,²⁷ донька твоя, вже на порі стала, аж регне заміж; дівці так заміжжя сниться, як тобі оте губернаторство. Сказано – краще ледачому супружниця, ніж доброму підложниця.

– Слово честі, – сказав Санчо, – коли Бог пошле мені губернаторство абощо, то я, жіночко, за такого великого пана Марісанчу нашу оддам, що ні приступу: всяке вельможною її величатиме.

– Е, ні, Санчо, не треба, – заперечила Тереза, – оддай її за рівню, то воно лучче буде. А то перебереться з дерев'яних черевиків у дорогі пантофлі, з сірої десятчаної спідниці в ребронти та єдвабні кунтуші, з Маріки, що всяке їй «ти» каже, зробиться ясною панею чи там вельможною – і буде дівка, як у сливах, що не ступне, то все не так, що не скаже, то все вклепається; сказано, до хлопської основи панське поткання не пристане.

– Мовчи, дурна! – гримнув Санчо. – Мине рік чи два, і набереться вона благородних звичаїв, помажеться панією, яось-то воно буде; аби вельможества доскочити, а то все трава.

– Ей, Санчо, Санчо, – вмовляла його Тереза, – не кидайся свого стану, не микайся між пани, чого б я так високо літала? Не дурний то приказку вигдавав, що чухайся, каже, віл з волем, а кінь з конем. Воно то лепсько було б нашу Маріку за якогось грапчука або там лицарчука віддати, та гляди, щоб він потім під сердиту руч мугиркою її не взивав, що в тебе, скаже, батько гречкосій, а мати товстопряха. І не кажи мені, чоловіче, й не говори, не на те я свою доню кохала... Ти тіки, Санчо, грошників добудь, а дочку за люди віддати – то вже мій клопіт. Є в нас тут Хуана Гевала син, Лопе зветься; там такий дебелинь та кремезень, що ну! Знаємо його добре, а дівка йому ніби в око впала, вже й насватуватись почина – чим не пара? Сказано, рівня, і вп'ять-таки – в нас під оком, отак і житимемо вкупі любенько, батьки й діти, зяті і внуки, в мирі і злагоді, в Божому благословенстві. І не важся мені оддавати її кудись у столицю, в пишнії палати, бо нікому там вона не буде ані до розмови, ані до любові.

– Тю на тебе! – вигукнув Санчо. – Чи ти Тереза, чи ти нетвереза? Чого се ти ні сіло ні впало мені впоперек ідеш, не хочеш, щоб я видав дочку заміж, як сам знаю, щоб я од неї вельможних онуків діждався? Чув я, жінко, од старих людей, що хто не скористався щастям, як воно само в руки пливло, той нехай на себе наріка, як воно стороною пішло. Негоже нам і тепер перед ним зачинятись, коли само в двері добувається; дме ходовий вітер – напинаймо ж вітрила!

Оці Санчові вислови та деякі інші, що нижче будуть наведені, і схиляють перекладчика до думки, що сей розділ підроблений, сказати б, апокрифічний.²⁸

– То по-твоєму, дурепо, – казав далі Санчо, – погано буде, коли я грошовитого якогось уряду допнуся, витягну всіх із багнюки, оддам Марісанчу за кого схочу, а люди на тебе казатимуть донья Тереза Панса, і ти сидітимеш у церкві на килимах, на подушках та на атласах, що всі загумінкові шляхтянки аж казитимуться з заavidків? Коли так, то й нидій собі в своєму мужицтві, стій на днім місці, мов та фігура мальована! Та й годі вже балачок: ти собі хоть розсядся, а Марісанча однак грапинею буде.

– Схаменися, чоловіче! – не вгавала Тереза. – Боюся я, щоб те грапство дитини моєї не погубило. Роби її хоть княгинею, хоть дукинею, та не буде на те моєї волі і згоди. Я, небоже, все за рівність стою і страх не люблю, як хто з доброго дива паношиться. Як хрестили мене, то назвали просто Терезою без ніяких витребеньок та фиглів-миглів, без того дурного панькання та донькання. Батька мого звали Каскахо, а мене, що я твоя жінка, звать Тереза Панса, хоть по праву мали б казати Тереза Каскахо; ну, та як усяке право можна повернути криво, то нехай

²⁷ Складовою імен в Іспанії могло бути ім'я батька, часом в його зменшувальній чи жіночій, як у цьому випадку, формі.

²⁸ Апокрифічний – сумнівний, несправжній, підроблений.

уже буде й Панса, я нічого, тільки не треба мені того донькання, бо я його не знесу. Не хочу я того поговору, що люди як побачать, що я вже одяглася за грапиню чи за губернаторшу, то всі говоритимуть: «Іч, – скажуть, – як пиндючиться та великоноситься наша нетіпаха! Ще вчора, знай, мичку микала, на службу Божу йдучи, голову запаскою, замісто накидки, вкривала, а ниньки в ребронти прибралась із заціпками дорогими та й гне кирпу, буцімто ми не знаємо, хто вона така єсть». Ні, поки Бог не одібрав у мене моїх сім чи п'ять (чи скільки там є) чуттів, ніхто од мене такого страмовища не діжде. Ти собі, чоловіче, губернаторюю чи островуєм і пишайся, скільки влізе, а я з дочкою з села ні нога, клянусь спасінням моєї матері! Чесній жінці путь відома – зламай ногу, сиди дома; то у дівки справжня цнота, як за свято їй робота. Їдь собі з своїм Дон Кіхотом на пригоди, а нам лиши наші знегоди; як добрі будемо, то вже Бог погодить, що й нам розпогодиться. Та не знаю я, хто йому того дона причепив, бо батьки й діди його хоть і панували, та зроду не донували.

– Отепер я бачу, що тебе таки навідило, навіжена! – гукнув Санчо. – Гей, жінко, і намо-лола ж ти такого, що ні в тин ні в ворота. Я їй діло кажу, а вона мені якісь витребеньки та заціпки, приповідки та пишання... Дурна еси та безголова (інакше тебе й назвати не мона, бо не тямиш, що тобі кажуть, і сама свого щастя цураєшся)! Се ж якби я казав, щоб дочка наша з башти комить головою кинулась чи світами пішла блудити, як тая королівна донья Уррака,²⁹ тоді ти мала б причину мені суперечити. А коли я в три мига, за одним махом-пахом добуду їй панство та вельможество, виведу з грязі в князі, посаджу на стільці високім, не кажи ти престолі, між цілу гору подушок атласних, що куди тобі Атлаським горам, – то чого ж ти коми-зишся, чого не хочеш, щоб було по-моєму?

– Знаєш чого, чоловіче? – одказала Тереза. – Бо є така приказка: хто тебе вдяга, той і роздяга. Як убогий іде, то люди на нього чи глянуть, чи не глянуть, а за багатим усяке зирить, найпаче за скоробагатком, і вже не обберешся пересудів та перегудів, бо ті огудники в нас на вулиці раз у раз бджолиними роями гудуть.

– Слухай-но, Терезо, що я тобі зара' скажу, – мовив Санчо, – бо ти такого, мати, іще зроду не чула. Се, коли хоч, і не мої слова, а отця казнодія глаголи, що минулого посту в нашій сільській церкві казань провадив. Як пак він казав? Ага, теперішні, кае, речі, що ми очима споглядаємо, живіше, кае, і міцніше врізуються, вкарбовуються і впечатуються в нашу пам'ять, аніж речі минулії.

(Оце ж те друге місце, через яке перекладчик уважає сей розділ за підробку, бо Санчо тут провадить речі, недоступні його розумінню.)

– А звідси впливає, – вів далі Санчо, – що як бачимо яку персону одіжну чи ошатну і службою пишно обставлену, то вже де й береться пошана до неї та повага; хоть і пригадаємо собі, що ми її перше в низоті бачили, тільки тої ганьби, що вона була неможна чи там невелиможна, вже ніби нема, бо те все минулось, а є тільки те, що ми живовидячки уздріваємо. А як той чоловік, що фортуна його винесла з рідного болота на верхівля слави й процвіту (такими достеменно словами говорив той панотець), та буде собі доброзвичайний, до всякого щедровитий і приязний, супроти вікодавньої родовитої знаті не гордливий, то будь певна, Терезо, що ніхто не буде згадувати, ким він передше був, а всі поважатимуть за те, чим він тепер є, крім хіба завидників яких, що од них ніяка щаслива доля не вбезпечиться.

– Не втямлю я, чоловіче, що ти там говориш, – упала йому в річ Тереза. – Роби собі, як знаєш, і не мороч мені голови тими химерниками та риториками. Коли вже ти так неохвотно наважився...

– Непохитно, треба казати, жінко, а не неохвотно, – поправив її Санчо.

²⁹ Уррака (1033 чи 1034–1101) – одна з доньок короля Фернандо I Кастильського, який передав їй у спадок Самору. Слова Санчо відсилають не до реальної історії королівни, а до романсу, в якому Уррака, обійдена батьком у заповіті, вирішує торгувати власним тілом, віддаючи зароблені гроші на упокій його душі.

– Ти, чоловіче, до мене не чіпляйся, – образилась Тереза. – Я тобі говорю, як Бог на душу положив, і високо в хмари не літаю. Як уже тобі притьмом забандюрилось на губернатора вийти, то візьми з собою сина свого, Санча, нехай потроху до правління навикає, бо синам годиться батькове ремесло переймати і далі провадити.

– Як стану губернатором, – одказав Санчо, – то випишу його поштою, а тобі грошей пришлю, їх у мене буде до стилої мами, бо як у губернатора й забракне часом побрязкачів, то всяке йому з радії душі позичить. Ти ж гляди мені, так його прибери, щоб видавав не на того, ким є, а на того, ким має стати.

– Пришли тільки грошей, – мовила Тереза, – а я вже його вичепурю, як лялечку.

– Виходить, ми з тобою договорились, – сказав Санчо. – Бути нашій доньці грапинею.

– Як стане вона грапинею, – одповіла Тереза, – то вже, вважає, я її поховала... Ну, та роби, кажу, як знаєш: така вже наша доля жіноцька нещаслива, що мусимо зроду чоловікам коритись, хоть буде він у тебе дурний, як ступа.

Сее сказавши, заплакала так ревно, мовби Маріку її вже справді мертву ховали. Санчо потішав її, говорячи, що виведе доньку на грапиню не зразу, а геть аж потім. На тому розмова їхня і скінчилась, бо Санчо подався до Дон Кіхота, аби дістати розпорядок на дорогу.

Розділ VI

Про що говорилось між Дон Кіхотом та ключницею й небогою, – а воно в сій історії неабияку має вагу

Поки там Санчо Панса та жінка його Тереза Каскахо провадили тую премудру розмову, небога й ключниця Дон Кіхотові теж не гуляли. З тисячі ознак постерігали вони, що пан їхній і дядько втретє збирався з дому повіятись і знов за своє мордоване, по-їхньому, рицарство взятись, тож і намагались на всі лади одвернути його од того лихого заміру, так що ж? Говори до гори, а гора не чує; холодного заліза, кажуть, не вкуєш. Усяк уже підходила до нього ключниця, а тоді й каже:

– Коли вже ваша милість не хоче тихо й мирно дома сидіти, а притьмом горами й долами гуляти та товктися по світу, мов грішна душа по пеклу, шукаючи отих, як ви кажете, пригод, а по-моєму, злигоднів, то доведеться мені, мабуть, слізно благати святого Бога та ясного короля, аби якось тому лихові зарадити.

На те одказав їй Дон Кіхот:

– Не знаю, господине, яка буде відповідь од Бога на твоє благання, не знаю, що врадить тобі його милість король; знаю тільки, що будь я королем, я не відповідав би на ті безконечні й здебільшого недоречні супліки та прохання, які йому щодень Божий подаються. І без того в королів не збуває на різні многоважні справи, а ще мусять кожного вислухати, кожному рішення дати, тим і не хотів би я, аби його королівська милість ще й моїми ділами турбувалась.

– А скажіть нам, пане, – упала йому в річ ключниця, – хіба при дворі його величності немає лицарів?

– Є, та ще й немало, – одказав Дон Кіхот, – їх наявність додає величі можновладцям і пишноти королівському маєстатові.

– Так чого ж би й вам, – спитала ключниця, – не служити ясному панові королю вашому, тихо й мирно при дворі його пробуваючи?

– Бачиш, госпосю, – одказав Дон Кіхот, – не всі рицарі можуть бути двораками, не всі двораки можуть і мусять бути мандрованими рицарями; всякі люди на світі потрібні. Хоч ми ніби всі рицарі, та є велика різниця між ними й нами: ті двораки, не виходячи зі своїх покоїв і не переступаючи двірських порогів, гуляють по всьому світу, на мапу дивлячись, і воно їм нічого не коштує, бо не долягає їм ні спека, ні холод, ні спрага, ні голод, тоді як ми, правдиві мандровані рицарі, за всякої погоди й негоди, чи то сонце, чи мороз, чи вітер, чи буря, вдень і вночі, пішо і кінно міряємо землю своїми ногами, а ворогів знаємо не мальованих, як тамті, а таки натуральних, живих, і нападаємо на них при першій-ліпшій нагоді, і вдаряємо з маху, не вважаючи на всякі дурниці, на всі оті правила поєдинкові, у кого там меч або спис коротший, а в кого довший, чи не схований у противника на грудях амулет який або талісман, чи сонце не дає переваги одному з суборців, і всі такі інші церемонії, що їх дотримують у приватних поєдинках і що ти їх не знаєш, а тільки я. Не забувай і того, що завзятий мандрований рицар, побачивши перед собою хоч і десять велетнів, що голови їм сягають не то хмари, а поза хмару, ноги – як височенні вежі, руки – як щогли на великих і могутніх кораблях, очі завбільшки з млиновеє коло і палають, мов печі в скляній гуті, – побачивши, кажу, таких велетнів, не злякається їх ніяким світом, а з шляхетною самовладою та безстрашним серцем стає з ними до бою і, якщо це тільки можливо, подужує й перемагає їх за малу часину, хоть вони хай будуть окриті лускою з якоїсь там риби, що, кажуть, за алмаз твердіша, і озброєні не мечами, а гострими шаблями з дамаської гартованої сталі чи залізними булавами з крицевими шпичками, що я їх сам не раз та й не два бачив. Усе це я кажу тобі, госпосю моя, аби ти зрозуміла, чим одні рицарі від других відрізняються. По правді можновладці мали б вище цінувати сей другий, вірніше,

перший розряд рицарський, тобто мандрованих рицарів, бо серед них, повідає історія, і такі завзяті бували, що не одно царство завдячувало їм благо своє й порятунок.

– Ой дядечку! – гукнула тут небога. – Та зрозумійте ж ви нарешті, що ті оповідання про мандрованих рицарів – то все вигадки та вимрійки, а романи, що про них понаписувано, треба хоч попалити, хоч покутницьку верету на них накинути або так якими таврами позначити, щоб усякому було видно, які вони баламутні та пагубні для добрих звичаїв.

– Клянуся Богом, що мене при житті тримає, – крикнув Дон Кіхот, – що якби ти не була рідною моєю племінницею, тобто донькою єдиноматерньої сестри моєї, я так би тебе покарав за ці блюзнірські слова, що весь світ жажнувся б! Де видано, щоб отаке дівчинисько, що й прутами плетільними як слід орудувати ще не навчилось, та розпускало язика й наважувалось критикувати рицарські романи? Що сказав би пан Амадіс, якби таке почув? Та він, напевне, дарував би тобі, тим, що був найлагіднішим і найчемнішим рицарем свого часу і славився надто як оборонець дівиць; але міг би се почути й хтось інший, і тобі б не поздоровилось, бо не всі вони ввічливі та приязні, є між ними й нечеми та грубіяни: бачиш, не кожен, хто себе рицарем називає, є таким цілком і повністю, один то суто золото, а другий – червона мідь; хоть усі вони на позір видають рицарями, та не кожен витримає перевірку спробним каменем істини. Бувають люди низького роду, які пнуться до рицарства, бувають і родовиті рицарі, які намагаються черні подобитись; ті прагнуть угору з амбіції чи з доброчесності, а сі знижаються із недолугості своєї чи з порочності. Треба мати гострий, допитливий розум, аби розрізнати ці дві відміни рицарів, що звання в них одне, а суть зовсім несхожа.

– Боже милий! – сплеснула руками небога. – Ви, дядечку, знаєте стільки всякої всячини, що могли б у разі потреби вийти на казальницю і проповідувати народові, – і водночас мов сліпота яка вас ударила, мов глупота яка вам розум охмарила, що ви маєте себе за молодця, будучи стареньким, вважаєте себе за моцаря, будучи недужним, хочете кривди випрямляти, коли вас самого скривило, а надто що ви рицарем себе звете, коли ви не рицар, бо хоть шляхтич і може бути рицарем, та не такий же вбогий.

– У тому, що ти сказала, небога моя, є чимало правди, – відповів Дон Кіхот. – А про людські роди та стани міг би я тобі такого нарозказувати, що ти зачудувалася б, не хочу тільки людського з божественним мішати, тим і промовчу. Скажу тільки от що, любі мої: всі роди, які тільки є на світі, можна звести до чотирьох основних різновидів (слухайте ж пильно). Одні, взявши свій початок із самісіньких низів, росли й міцніли, аж поки досягли найвищої слави; другі були великі з самого почину і, зберігаючи ту велич упродовж віків, доховали свій первісний високий стан до наших днів; треті мали славний початок, та йшли все вниз і вниз, аж поки не звелись нанівець, на пшик, на пірамідальний шпиль що, як рівняти до основи чи теж фундаменту, є лише уявна точка, тобто ніщо; нарешті четверті – таких найбільше – і в ночині були малозначні, і в середині вгору не вибились, і наприкінці голосного ймення не мають: то все люди прості, посполиті. Прикладом першого різновиду, коли рід незначного походження сягає вершин величі й донині втримується на тій висоті, може служити Оттоманська династія, що початок їй поклав простий собі пастух, а нині вона знаходиться в zenіті слави. Прикладом другого різновиду, коли з первопочину високий рід зберігає й надалі свою гідність, хоч і не примножує її, можуть бути численні монарші доми, що дістають свою владу правом спадку і втримують її в давньому обсязі, не виходячи з миролюбності своєї за межі дідичних володінь. Можна наводити тисячами приклади таких родів, що починали блискуче, а потім поступінно підупадали, – всі оті фараони та Птоломєї єгипетські, цезарі римські і ціла зграя (скажу так) незліченних можновладців, царів і володарів мідійських, асирійських, персидських, грецьких і варварських; всі ці роди й династії звелися нанівець разом із своїми родоположниками, бо годі тепер їхніх нащадків будь-де дошукатися, а як і знайдеться який, то хіба в низькому й мізерному стані. Про поспільство я одне можу сказати: прості роди на те тільки й існують, щоб побільшувати кількість земного населення, а на іншу якусь хвалу чи славу вони й не заслуго-

вують. З усього сказаного я хотів би, щоб ви зрозуміли, мої дурнесенькі, які складні й заплутані бувають генеалогічні стосунки, і знали, що лише ті роди правдиво великі й славетні, що їх репрезентанти відзначаються доброчесністю, багатством і щедрістю. Кажу доброчесністю, багатством і щедрістю, бо хто великий, але порочний, того і велич порочна, а хто багатий, але не щедрий, той скнарий і мізерний злидень: властителі великого добра не тим щасливі, що його мають, а тим, що можуть його вживати й роздавати, і то не абияк, а з добрим розумом. А бідному рицареві є тільки одна путь, на якій він може рицарськість свою появити: се путь чесноти. Він повинен бути приячним, доброзвичайним, ввічливим, чемним і люб'язним, негордовитим, нечванливим, незлостивим, а найпаче милостивим, бо, подавши од щирого серця убогому шажка, більшу проявить щедротність, аніж той, що про добродійність свою та милостинність у великого дзвона дзвонить. І як буде той рицар усіма вищереченими цнотами оздоблений, то вже хто на нього спогляне, хоть і не знаючи особисто, всякий мусить визнати його і вважати за чоловіка доброго роду й заводу. І то не дивина, бо похвала завсіди була нагородою чесноті і чеснотливий доконче діждеться признання. Є два шляхи, діти мої, на яких чоловік може нині досягти багатства і почестей: один то наука, а другий то військова справа. Я більше вояк, аніж учений, і, судячи з моєї схильності до військової справи, народився під впливом планети Марса; мені, можна сказати, судилося іти саме цим шляхом, і я йтиму ним на зло й наперекір усьому світові. Даремні будуть усі ваші намагання одвернути мене од того, чого хоче саме небо, що велить мені доля, чого вимагає розум і до чого, кінець кінцем, я сам прагну з вольної моєї волі, бо хоть і знаю я всі незліченні труднощі, зв'язані з мандрованим рицарством, та знаю ж і незмірні блага, що через нього досягти можна; а ще знаю, що стежка чесноти вельми вузька, а шлях пороку широкий і розлогий, знаю, що неоднакова в них мета й межа, бо той широкий і розлогий шлях пороку веде до смерті, а та вузька й терниста тропа чесноти – до життя, і то життя не дочасного, а довічного; а ще знаю, що, як сказав наш великий кастильський віршник:³⁰

Важка, терниста, кремениста путь
Веде до осяйних висот безсмертя, —
Інакше їх не можна досягнуть.

– Лишко моє тяжке! – вигукнула небога. – Мій дядечко до всього ще й поета! Усе ж то він знає, все вміє; я певна, що якби ви пішли в муляри, то вам добрий дім ізмурувати було б, як іншому клітку змайструвати.

– А що ти думаєш, небого, – сказав Дон Кіхот. – Якби оці рицарські помисли не володіли неподільно всією моєю істотою, не було б такої речі, що б я її не зробив, не було б такої цяцьки, що б я не змайстрував своїми руками – чи клітку, то й клітку, чи копирсалочку до зубів, чи що завгодно.

У цей час хтось стукнув у двері; як спитали, хто там, на відповідь почувся Санчів голос. Упізнавши його, ключниця втекла мерщій з кімнати, такий той чоловік був їй осоружний. Двері Санчові одчинила небога, а Дон Кіхот прийняв його з розкритими обіймами; вони замкнулися вдвох у покої, і між ними завелася розмова, не менш цікава, ніж перед тим була.

³⁰ Гарсілас Ласо де ла Вега (1500 чи 1503–1536), знаменитий іспанський поет з Толедо, послідовник італійських гуманістів, особливо Петрарки. Його творчість започаткувала течію «гарсіласизму», представники якої цуралися суспільної проблематики, були суто ліриками. Один з улюблених поетів Сервантеса, мав значний вплив на його становлення.

Розділ VII

Про що говорив Дон Кіхот із своїм зброєносцем та про інші преславні події

Побачивши ключниця, що пан замкнувся із Санчом Пансою, одразу дорозумілась, про віщо в них мова буде – радитимуться, ясна річ, як у похід утретє вже рушити. Нахопила нашвидку накидку та й подалася, налякана й стривожена, до бакалавра Самсона Карраска, бо гадала, що той красномовець і однедавна приятель її пана потрафить одраяти його од того нерозважного заміру. Бакалавр гуляв саме у себе в дворику; як уздріла його ключниця, зразу бухнула йому під ноги, задихана й впріла. Постерігши її вид, сумний та приголомшений, Карраско спитав:

– Що з вами, пані господине? Що вам оце такого подіялось; що на вас образу немає?

– Та мені то нічого, паночку мій Самсоне, а от у мого пана рве душу, так-таки душу рве.

– А чого ж його рве, пані господине? – спитав Самсон. – Може, зїв чогось, то йому завадило?

– Та ні, – одповіла ключниця, – не так їрве, як ви гадаєте, а пориває, кажу, йому душу знов ота божевільна думка: хоче він, бакалярчику мій годний, ізнов у світі рушати, це вже буде втретє, та нових пригод чи негод на свою голову шукати. Уперше привезено його додому впоперек на ослі ледве живого та теплого після кийового бою; вдруге на підводі з волами, та ще й у клітці – він усе казав, буцімто його заворожено, а сам такий був, що аж сумно, рідна мати була б не впізнала: худий-худющий, тільки снасть, та жовтий увесь, а очі геть позападали, мов аж до самого мозку провалились; щоб його так-сяк на ноги звести, мусила я самих яєць шість сотень збавити, те знає Пан Біг і добрії люди, та й кури мої не дадуть мені збрехати.

– Та вірю, вірю, – сказав бакалавр, – вони ж у вас такі гарні, такі гладкі і так добре поведені, швидше розсядуться, аніж неправду скажуть. То мовите, пані господиня, що нічого такого не скоїлось, лише боїтєся, що пан Дон Кіхот ізнов своє замишляє?

– А так, – потвердила ключниця.

– Тоді не журіться, – сказав бакалавр, – а йдіть собі любенько додому та зготуйте мені чогось гарячого попоїсти, а по дорозі прокажіть молитву святій Аполлонії, якщо знаєте. За малу часину і я до вас прийду, побачите, яка буде чудасія.

– Ой лишко моє, – забідкалася знов ключниця, – святій Аполлонії, кажете? Се ж якби мій пан на зуби недугував,³¹ а він же на голову.

– Я знаю, що кажу, пані господине, – перебив її Карраско. – Ідіть собі й не зривайтесь зо мною диспутувати, бо я своє бакалаврство в Саламанці здобув, мене ніхто не перебакалаврить.

По сім слові ключниця пішла собі, а бакалавр подався, не гаючись, до пароху де про що з ним перемовитись – а про що саме, скажемо в своїм часі.

А поки все те діялось, Дон Кіхот і Санчо Панса сиділи собі замкнувшись й провадили розмову, що її і наводить тут наша історія з щонайбільшою докладністю й достеменною правдомовністю.

Санчо казав своєму господареві:

– Я вже, пане, доконав свою стару, то вона одпустить мене з вашою милостю куди-любля.

– Переконав, треба казати, Санчо, а не доконав, – поправив Дон Кіхот.

– Не раз та й не два, пам'ятається мені, – сказав Санчо, – благав я вашу милость, щоб ви мене в словах не виправляли, коли вам розумно, що я на думці маю; от як уже не зрозумієте,

³¹ Святу великомученицю Аполлонію піддавали тортурам, вириваючи зуби; з цим пов'язане повір'я, що варто звернутися до святої з молитвою, і зубний біль мине.

тоді так і кажіть: «Санчо, чи там чорте, бісе, я тебе не розумію». Як я і вдруге не потраплю, тоді вже виправляйте, бо я собі чоловік невимагливий.

– Не розумію тебе, Санчо, – тут же перебив його Дон Кіхот. – Що воно таке – невимагливий?

– Ну, невимагливий, знаця, такий, ну, такий... – одказав Санчо.

– Тепер іще менше тебе розумію, – мовив Дон Кіхот.

– Ну, як не розумієте, – сказав Санчо, – то й я вже не знаю ані руш; Бог з вами, пане, та Бог же й зо мною.

– Ага, я вже, здається, догадався, – обіззався Дон Кіхот. – Ти хотів сказати або невимогливий, або невибагливий, що тобі скажуть зробити, те й зробиш, як звелять говорити, так і говоритимеш.

– От же хоть і закладусь, пане, – сказав Санчо, – що ви з самого першу добре втямили і зрозуміли, що я мав на думці, а нарочито хотіли збити мене з плигу, аби я вам іще три мішки гречаної вовни наговорив.

– Може, й так, – погодився Дон Кіхот. – Ну, так що ж там каже твоя Тереза?

– Тереза каже, – відповів Санчо, – що кохаймося, кае, як брати, а рахуймося, як жиди; козирна шох простого туза б'є, на те козир; ліпше одно «на», ніж десять «дам»... Воно, звісно, дурна баба дурне радить, та хто не слуха, тому вадить.

– І я так гадаю, – сказав Дон Кіхот. – Ну ж бо, провадь далі, друже Санчо: нині в тебе що слово, то перлина.

– Річ тут, пане, ось яка, – вів далі Санчо. – Самі здорові знаєте, що сьогодні за столом, а завтра на столі; смерті не одперти; круть-верть, у черепочку смерть; кирпата свашка нікого не минашка; як проб'є час і година, то не одхреститься людина; смерть глуха, не пита, чи ти грішний, чи без гріха... Так, бачите, люди славлять, та й панотці з казальниць те саме правлять.

– То все правда, – зауважив Дон Кіхот, – от тільки не можу збагнути, куди се ти стрижеш.

– А стрижу я он куди, – одказав Санчо. – Скажіть ви прямо, ваша милість, яку мені плату положите, місячно, чи як там, поки у вас служитиму, і щоб ту плату давали мені з вашого маєтку, бо за добру ласку служити я не годен – коли ще та ласка буде, та чи й овсі буде? Тільки й нашого, що в кишені (дай Боже)! Я ж таки хочу знати, яка мені заслуженина буде, чи вже велика, чи мала; раз кап та вдруге кап – дивись, і повне відро; зеренце до зеренця, то й мірка набереться; ліпший малий зиск, ніж велика втрата; запас біди не чинить. Правда, якби так сталось (хоть я вже не вірю та й не сподіваюсь), що ваша милість таки подарує мені з ласки той острів, що обіцяли, то я вже не буду ані невдячником, ані великим загребою: хай-но тільки обчислять, які з острова будуть прибутки, і я згоден, аби з моєї плати відлічили якусь там суму.

– Друже Санчо, – зауважив Дон Кіхот, – як є добра сума, а в тій сумі добра сума, то воно на одно виходить.

– Бачу вже, що я й тут обмилився, – сказав Санчо. – Не на те «у» притиснув: су5му тра було сказати, а не суму5. Та менше з тим; адже ви мене, пане, й так зрозуміли.

– А зрозумів, – одповів Дон Кіхот. – Зглибив я твої думки аж до самого дна, добре знаю, куди ти ціляєш незчисленими своїми приказками-стрілами. Вважай, Санчо: з дорогою душею поклав би я тобі тверду платню, якби знайшов був хоч в одному романі про мандрованих рицарів якийсь приклад або хоч нятяк прихований, що зброєноші побирали стільки а стільки місячно чи там річно; однак же перечитав я всі (або майже всі) їхні історії і не пригадую, щоб котрийсь рицар мандрований назначав певну винагороду джурі своєму, натомість добре знаю, що всі вони служили за панську ласку: бувало, що панові неждано-негадано всміхалася фортуна, і тоді слуга діставав од нього в дар острів або ще якусь рівноцінну річ, або принаймні благородний титул. Отож, Санчо, якщо ви згодні служити мені знов, маючи таку надію і сподіванку, то будь ласка; та не думайте, щоб я став нехтувати й ламати споконвічні звичаї мандрованого рицарства: се річ неможевна. Ідіть же, Санчо мій пишний, додому і ознайміть вашій

Терезі сю мою резолюцію; як вона на те пристане і ви погодитесь служити мені за добру ласку, *bene quidem*,³² як же ні, то розійдемося без сварки. Аби пшоно, а голуби налетять, аби мед, а мухи налізуть. Іще й на те вважайте, сину мій, що ліпша добра надія, ніж лихе володіння, і ліпший добрий позивач, як лихий одбирач. Говорю ж я таким складом лиш на те, аби ви, Санчо, зрозуміли, що і я незгірше приказки низати вмію. А насамкінець от що я хочу вам сказати, і таки скажу: коли не хочете служити мені за ласку, ділячи зо мною і долю й недолю, то залишайтеся собі з Богом, хай він вас хоть і святим учинить, а я собі напитаю десь іншого зброєносця, вірнішого за вас і пильнішого, не такого, як ви, нерозторопу та балаклія.

Як почув Санчо отаку панову рішучу умову, то небо над ним одразу захмарилось, а душа й крила опустила: він-бо гадав, що пан без нього не поїде ніяким світом. Стояв він так розгублений, не знаючи, на яку ступить, аж тут увійшов Самсон Карраско, а за ним небога з ключницею: жіноті цікаво було почути, що казатиме бакалавр їхньому панові, аби розрайти його від мандрів та лицарювання. Отож Самсон, знаменитий жартівник, приступив до Дон Кіхота, обійняв його, як і того разу, і промовив зичним голосом:

– О, цвіте мандрованого лицарства! О, сяйне світило вояцтва! О, честе й похвало народу гішпанського! Нехай пошле Господь усемогутній, як то ширше в Письмі говориться, аби та особа, чи ті особи, котрі намагаються перешкодити й завадити третьому виїздові твоєму, заблукались навіки в лабіринті своїх бажаннів і ніколи не діждалися здійснення лукавих своїх намірів!

Тоді, звертаючись до ключниці, мовив:

– А ви, госпою, можете вже не молитись до святої Аполлонії, бо стало мені відомо, що єсть то непохибна установа сфер небесних, аби пан Дон Кіхот піднявся знову до справдження високодумних і небувалих своїх замірів; я взяв би великий гріх на моє сумління, якби не став умовляти й спонукати сього лицаря, щоб він не повстримував і не впиняв надалі потужної сили своєї правиці і доблесного завзяття душі своєї, бо те гаяння і та безчинність не дають йому направляти кривди, боронити сиріт, охороняти честь дівочу, захищати вдів, підпомагати мужнім жонам, одне слово, чинити все те, що належить, подобає, випадає і личить правоправному мандрованому лицареві. Уставайте ж, Дон Кіхоте, пане мій гожий та годний: не завтра, а таки вже сьогодні має в похід рушати ваша милость і ваша велич; коли ж вам, може, чого бракує до здійснення вашого задуму, то я ладен служити вам своєю особою і всім своїм маєтком; якщо вам потрібен джура, то я за щастя незмірне собі покладатиму стати до послуг вашої магніфіценції.

Обізветься тоді Дон Кіхот, обертаючись до Санча:

– А що, друже Санчо, не я тобі казав, що зброєносців мені не забракне? Ти бачиш, хто пропонує мені свої послуги – сам славнозвісний бакалавр Самсон Карраско, перший вигадник і витворник серед спудеїв саламанчанської школи, здоровий на тілі, жвавий у русі, здержливий на язик, витривалий на спеку й холод, на спрагу й голод, оздоблений усіма чеснотами, які повинен мати джура в мандрованого лицаря. Та Боже уховай, аби я задля власної втіхи повалив сього стовпа науки, розбив сей посуд знання, підтяв сю пишну пальму вільних і красивих мистецтв! Нехай сей новий Самсон зостається у вітчизні своїй, а придаючи їй слави, хай разом покриє славою і сивий волос своїх отця-матері, а я задовольнюся і будь-яким джурую, якщо Санчо не рачить за мною їхати.

– Та рачу вже, рачу, – озвався розчулений Санчо (йому аж очі сльозою зайшли). – Про мене ніхто не скаже, пане мій, що поки хліба, поти й дружби, – казав він далі. – Не такого я роду й плоду, щоб невдячником бути; усьому світу, а найпаче нашому селу, відомо, які то єсть люди Панси, що я од них походжу. А ще зрозумів я і збагнув із багатьох ваших добрих діл і ще добріших слів, що ваша милость має намір нагородити мене по заслугі. А коли я й

³² То добре (лат.).

завів був ото суперечку про платню, то не сам од себе, а з жінчиного призводу, бо вона в мене така – як убгає щось у голову, то поти буде товкмачить, поки на своєму не поставить; сказав би, довбешкою обручі на бочку набиває. Та вже ж чоловік має бути чоловіком, а жінка жінкою. Коли ж я чоловік (що є, то є, ніде правди діти), то буду таки господарем у себе в хаті, хоч то кому мило, хоч неміло. Нічого іншого не маємо робити – нехай милость ваша спише тестамент а приміткою, щоб ніяка лиха година не могла його заперчити, та й рушаймо притьмом у дорогу, аби вже пан Самсон не брав гріха на душу, бо, кає, гризтиме його сумління, як не доконає вашу милость утрете світами блудити; а я вже знов прирікаю служити вашій милості щиро й вірно, лучче й краще за всіх джур, що служили мандрованим лицарям давніми й новими часами.

Бакалавр із дива не виходив, слухаючи, якою мовою і яким штилем висловлюється Санчо; хоть і читав Самсон першу частину історії його пана, та зроду не думав, щоб джура був такий потішний, як там його змальовано; тепер же, почувши про тестамент із приміткою, якого не можна було б «заперчити» (замість «заперечити»), повірив, що то все була щира правда, визнав Санча Пансу за щонайпершого блазня наших часів і мовив собі на думці, що другої такої пари навіжених, як отсей пан із слугою, не знайдеш у всьому світі хрещеному.

Насамкінець Дон Кіхот обійнявся з Санчом Пансою на знак примирення, і на думку й раду великого Карраска, що став віднині для нього немовби оракулом, ухвалено було рушати в путь через три дні; за сей час треба було налаштувати весь дорожній припас і роздобути десь шолома з прилбицею, бо, казав Дон Кіхот, він конче мусить мати його з собою. Самсон пообіцяв дістати: один його приятель мав якраз таку штуку і певне йому не відмовить. Щоправда, шолом той не саяв і не виблискував ясною сталлю, а вкритий був геть увесь іржею та цвілізною.

Що вже наклалися бакалавра ключниця з небогою, то й сказати не можна; вони рвали на собі волосся, дряпали до крові обличчя і голосили над паном своїм, що в мандри збирався, мов тужільниці над покійником. Самсон же, намовляючи Дон Кіхота до нової виправи, мав на думці один план, що він його ввадив заздалегідь із парохом та з цирульником; що то був за план, про те скажемо в повісті нашій нижче.

У три дні, як і гадалось, Дон Кіхот та Санчо Панса злагодили всю потребизну, втихомирили своїх – той жінку, а сей ключницю з небогою, і смерком, аби ніхто не бачив, крім бакалавра, що зохотився провести їх аж геть за царину, пустились їхати до Тобоса: Дон Кіхот на своєму доброму Росинанті, а Санчо на вірному Сірому, із селянськими харчами в саквах і з грішми в капшучі, що пан дав йому про всякий случай. На прощання Самсон обійняв Дон Кіхота і попросив його подавати про себе вісті добрі чи лихі, аби він, бакалавр, міг радіти з одних чи смутитися з других, як то велять закони дружби. Дон Кіхот пообіцяв; тоді Самсон вернувся в село, а ті двоє побралися до преславного міста Тобоса.

Розділ VIII, де оповідається про те, що приключилось Дон Кіхотові, коли їхав він до своєї володарки Дульсінеї Тобоської

«Хвала всемогутньому Аллахові», – рече Ахмет Бен-Енхелі на початку сього восьмого розділу. «Хвала Аллахові і другим, і третім разом»... А далі ясує, за що тую хвалу воздає: за те, каже, що Дон Кіхот і Санчо рушили, нарешті, в дорогу, і читальники превтішної його повісті можуть сподіватися, що отут-то й почнуться знов подвиги й чудасії Дон Кіхота і його зброєносця; тож він просить їх, нехай забудуть давніші рицарські вчинки нашого завзятого гідальга і пильнують натомість нових, котрі оце і мають початися саме тут, по дорозі на Тобосо, як перші починались на Монтельєському полі. Не багато ж і просить проти того, що обіцяє дати, а далі такими оповідує словами.

Отож Дон Кіхот і Санчо zostались на шляху самі; щойно Самсон пішов собі, як Росинант зачав іржати, а Сірий пирхати, що обидва вершники, і рицар, і джура, мали за добрий знак і щасливу призвітку; на правду сказати, не стільки там було того ржання кінського, скільки ослиного пирхоту й ревіння, і з того Санчо виснував, що його фортуна переважить і візьме гору над пановою – може, він спирався при цьому на свої астрологічні знання, хоча історія нічого певного про се не говорить; відомо тільки, що коли він спотикався або падав, то каже, бувало, що краще було б дома сидіти, бо з того спотикання та падання пуття нема, як не обув'я збавиш, то ребро собі вломиш (хоч на розум був і не багатий, а тут від істини недалеко втік).

– Друже Санчо! – обізвався до нього Дон Кіхот. – Виїхали ми з тобою проти ночі, а вона ж западає темна та невидна, і не знати, чи постигнемо ми над ранок у Тобосо, куди я неодмінно маю зїздити, перше ніж ударитись у будь-яку іншу пригоду; там я засягну благословенства і призовління од незрівнянної Дульсінеї; гадаю і певно сподіваюся, що з тим призовлінням перебуду й до щасливого доведу skutku хоч яку небезпечну пригоду, бо ніщо в світі не додає такої одваги мандрованим рицарям, як добра ласка їхніх дам.

– Та й моя ж така думка, – одказав Санчо, – тільки навряд, чи вашій милості пощастить розмовитись із нею чи побачитись десь на вигоді, щоб благословення взяти, хіба що поблагословить вас через загороду з товарячого двору, де я бачив її першого разу, як ото носив її цидулку про вибрики та витворки, що ваша милость витворяла в самій щирині Моренських гір!

– Так кажеш, Санчо, – спитав Дон Кіхот, – загородою видалось тобі те місце, де ти бачив тую неошановану досі, як належить, красу і вроду? Певно, то була все ж таки галерея чи кружганок, або підїзд, чи як там кажуть, пишного королівського палацу?

– Могло бути, – одказав Санчо, – та мені воно скинулось наче на загороду, якщо тільки пам'ять моя не притерлась.

– Хоч би там як, Санчо, а мусимо туди їхати, – мовив Дон Кіхот. – Мені аби її тільки побачити, байдуже, чи то через огорожу, чи в вікно, чи крізь садові ґрати, чи в яку щілку: як од сонця її вроди впаде мені в вічі хоть один промінчик, він осіє мій розум і покріпить моє серце, і тоді вже ніхто в світі не переважить мене, ані дорівняє мені мудрістю і мужністю.

– По щирості кажучи, пане, – зауважив Санчо, – як бачив я оте сеньйори Дульсінеї Тобоської сонце, то не таке воно було ясне, щоб проміння з себе попускати, через те, мабуть, що її милость переточувала саме, як ви знаєте, пшеницю на решето і таку збила кураву, що лице їй ніби хмара чорна окривала.

– Ти знов своєї, Санчо? – сказав Дон Кіхот. – Ти все думаєш, гадаєш, говориш і твердиш, ніби володарка моя Дульсінея на правду пересівала пшеницю, хоч та праця й та робота і геть

далеко одбігають од того, що роблять і мають робити вельможні особи, створені й призначені для зовсім іншого роду занять і діяльності, котрі на арбалетний постріл, можна сказати, виявляють їхнє вельможество. Мабуть же, тобі не в пам'ятку, о Санчо, тії вірші поета нашого,³³ де він змальовує нам, коло якого діла пораються в чертогах своїх кришталевих чотири німфи: вирнувши з хвиль рідного Таха, сідали вони на лузі зеленім кросна розкішнії ткати, що, як описує той віршник бистроумний, були все з щирого золота, сутого єдвабу та перел багатоцінних. Таким же то, певне, рукометством і моя бавилась володарка в той час, як ти її уздрів, але якийся злий чарівник, заздорячи ділам моїм, обертає й переминає все те, що мені любе, в зовсім іншу подобу. Тим і боюся, що в історії діянь моїх, яку нібито оголошено вже друком, нафальшував багато всячини автор, будучи, можливо, неприхильним до мене чорнокнижником, намішав до одної правди тисячу брехень, накрутив нарочито різних вигадок, незгідних з правдомовною, мовляли, повістю. О заздорсте, кореню нескінченних злигоднів, шашелю всіх на світі доблестей! Усі гріхи, Санчо, мають у собі, я сказав би, щось принадного, тільки гріх зависті не приносить нічого, крім злості, досади й огиди.

– Отак же воно і на мій суд, – погодився Санчо. – У тій оповісті чи сторії, що, каже бакаляр, сам бачив, як про нас обидвох прописано, і об мою честь, гадаю, руки потирають, як ото кабана, буває, по вулиці-пилюці туряють: ачу, рябий, аса-ля! А от же й забожуся, що зроду-віку про жодного чарівника слова лихого не сказав, та й добра такого не мав, щоб хто на мене заздирив; от хіба що вдався собі трохи ніби хитруватий, а може, й махляруватий, тільки все те мов плащем широким криє-покриває простота моя велика, прирожденна, а не вдана. Та вже за те саме, що я вірю кріпко й непохибно у Бога правдивого, як нам велить свята Церква наша римо-католицька, за те, що я з жидовою на смерть ворогую; мусили б на мене тії письмаки обачення мати і в писаннях своїх добре зі мною обіходитись. А проте нехай собі кажуть-говорять, як хочуть: голий я вродився, та й ниньки голий ходжу, нічого не зискав, та й нічого не втратив; нехай мене хоть у книжки пхають, хоть на язики всім світом беруть, що-любля про мене плещуть – мені про те байдужечки.

– Се нагадує мені, Санчо, притичину, яка склалась одному славному поетові наших часів, – сказав Дон Кіхот. – Написав він якось ущипливу сатиру на всіх куртизанок, та оминув одну даму двірську, що й невгадано було, чи вона до того гурту належить; от та дама, не знайшовши себе в списку, і давай йому жалітись – що він у ній таке побачив, що разом з іншими не змалював? Отож нехай він свою сатиру поширить і її десь хоч у додатку вмістить, а як ні, то життю не радий буде. Поет так і зробив, і такого про неї понаписував, що й старі пліткарки не наговорили б, але дама була вельми рада, що доскочила-таки слави, нехай і неславної. А ще приходитьсь сюди історія того пастуха, що підпалив і димом пустив славетний храм Діанин, залічуваний до сімох чудес світу, на те тільки, щоб імення своє потомним вікам передати; хоч і велено ж було того ймення не згадувати ані словом, ані на письмі, аби задум його не справдився, проте відомо стало, що звали того пастуха Геростратом. Спадає мені на пам'ять із сього приводу також пригода, що мав її великий цісар Карло П'ятий з одним шляхтичем римським. Якось захотілося цісареві оглянути славнозвісну Ротонду, що в старожитні часи звалася храмом Усіх Богів, а тепер слушнішу має назву – церква Всіх Святих.³⁴ То одна з небагатьох будов, що майже цілою доховалась із доби поганського Риму, являючи нам усю велич і пишноту прославлених своїх фундаторів: формою вона нагадує велетенську розкряну навпіл помаранчу, а яснота в ній несказанна, дарма що світло добувається туди через одно тільки вікно, чи радше через великий круглий отвір у куполі. Через той же отвір і оглядав цісар тую церкву, а при боці в нього був один шляхтич римський, що пояснював йому до тонкощів усю велич і красу

³³ Гарсіласа де ла Веги; опис чотирьох німф з «чертогів кришталевих» взятий з його еклоги.

³⁴ Римський Пантеон (пантеон у перекладі з грецької означає «храм Усіх Богів»). Збудований при імператорі Адріані 126 р., у 609 р. він був освячений як християнська церква, названа згодом церквою Всіх Святих, оскільки освячення відбулося на День Всіх Святих. *Ротонда* – кругла споруда, зазвичай увінчана куполом.

того архітвору давнього зодчества; як одійшли вони од отвору, шляхтич йому й каже: «Цісарю мій найясніший! Тисячу, може, разів поривало мене бажання схопити вашу величність ув обійми і кинутися з вами разом униз через сей отвір, аби на сім світі вічну по собі зоставити славу». – «Я вам вельми вдячний, – одвітував цісар, – що ви не довели до діла лихого вашого наміру; щоб же не було вам більше нагоди випробовувати вірнопідданість вашу, забороняю вам віднині говорити зі мною й перебувати в моїй присутності». Сее сказавши, нагородив його щедро. Бачиш, Санчо, бажання зажити слави завше було могутнім рушієм людських учинків. Як ти гадаєш, що спонукало Горація кинутися при повнім обладунку з мосту в Тиброву глибину?³⁵ Що примусило Муція руку собі спалити?³⁶ Що порвало Курція скочити в безодню огненну хлань, – яка посеред Рима була розверзлася?³⁷ Що подвигнуло Юлія Цезаря наперекір усім недобрим призивіткам перейти Рубікон?³⁸ Або з новітніх уже прикладів узявши – чого се хоробрим гишпанцям, що воювали в Новому Світі під рукою знакомитого Кортеса, закортіло кораблі свої потопити і на суходолі одрізаними лишитись?³⁹ Всі оці вчинки і багато інших, їм подібних, були, є і будуть діяннями слави, котрої прагнуть смертні яко нагороди й частки безсмертя, що належать їм за голосні їхні подвиги; щоправда, ми, християни-католики і мандровані рицарі, більше повинні дбати про славу віку грядущого, яка вічно витає в ефірних висях небесних, аніж про ту марну славу, що дається осягти в сьому земному й минушому віці, бо тая слава, хоть яка тривала, конче має скінчитися з цим конечним світом, – тим-то, Санчо, дії наші не мусять переступати меж, назнаменованих релігією християнською, що ми до неї признаємося. Нам треба в велетнях поборювать гординю, зависть перемагати благородством і добротливістю, гнів – самовладанням і сумиром душевним, обжерність і оспалість – недоїданням та недосипанням, хтивість і жадобу – вірністю до тих, кого ми обрали володарками всіх помислів наших, ліни्वство – невтомними по всьому світі мандрами в пошуках пригод, що можуть із нас учинити і вчинять напевне не тільки добрих християн, а й доблесних рицарів. Оце тобі, Санчо, шляхи, якими можна досягнути найвищої хвали і найбільшої слави!

– Добре я втямив усе, що ваша милость отут мені провадила, – сказав Санчо, – тільки просив би я вашої ласки одне питання скасувати, що саме в голову мені вступило.

– Не скасувати, а, мабуть, з'ясувати, – поправив його Дон Кіхот. – Питай на здоров'я, а я вже тобі відповім, як зумію.

– Скажіте мені, пане, – питав далі Санчо, – всі оті Іюлі та Августі, чи як їх там, усі оті лицарі-славути, що вже, ви каєте, померли, – де вони теперечки?

– Котрі були погани, ті, видима річ, у пеклі, – відповідав Дон Кіхот, – а котрі християни (якщо вони справді були добрими християнами), ті в чистилищі або в раю.

– Ну, добре, – сказав Санчо, – а тепер ще й таке: чи в тих поховальницях, де лежать оті пани великі, є лампади срібляні, чи висять на стінах у каплицях їхніх милиці пам'яткові,

³⁵ Публій Горацій Коклес – напівлегендарний римський герой (кінець VI ст. до н. е.), який стримував навалу етрусків (етруски – давнє італійське плем'я) на вузькому дерев'яному мосту через Тибр, поки римляни руйнували його з іншого боку, по тому стрибнув у річку. За цей подвиг у храмі Вулкану поставили його статую.

³⁶ Гай Муцій Корд Сцевола (тобто шульга) – легендарний римський герой, який під час війни римлян з етрусками 509 р. до н. е. спробував вбити етрусського царя, але його схопили, та він не видав інших учасників змови, а щоб продемонструвати стійкість до тортур, сам поклав праву руку на вогонь і тримав, допоки вона не обвуглилась.

³⁷ Марк Курцій – легендарний герой Риму. Після землетрясіння 362 р. до н. е. на форумі (площа у середмісті Давнього Риму разом з прилеглими до неї будівлями) відкрилася прірва; оракул сповістив, що вона не закритється, допоки боги не отримають найцінніше, що є в Римі. Тоді молодий солдат Марк Курцій зі словами, що найцінніше у Римі – це зброя і мужність, стрибнув із конем у прірву, й вона за ним замкнулась.

³⁸ 49 р. до н. е., всупереч забороні римського сенату, Юлій Цезар зі своїм військом перейшов Рубікон, вигукнувши «Жереб кинуто!» Громадянська війна, яка стала результатом цього рішення, зробила його правителем Риму. *Рубікон* – невелика річка, яка впадає в Адріатичне море.

³⁹ Еріан Кортес (1485–1547) – знаменитий конкістадор (учасник конкісти – завоювання земель в Америці, яка припала на кінець XV – поч. XVI ст.). Коли екіпажі його суден відмовилися йти в глиб невідомої землі, він наказав спалити кораблі, щоб перекрити шлях до відступу.

покривала мертвецькі, волосся пасма, ноги чи там очі восковії? А як ні, то чим же тії поховальниці оздоблені?

На те одвітував Дон Кіхот:

– Поховальниці поганські являли собою здебільша розкішні храми: попіл Юлія Цезаря замуровано в урну, а над нею воздвигнуто височезний кам'яний обеліск, що зветься в нинішньому Римі шпилем Святого Петра;⁴⁰ у цісаря Адріана за гробовець править цілий замок, завбільшки з добре село, що звався колись *Moles Hadriani*,⁴¹ а тепер це замок Святого Ангела в Римі;⁴² цариця Артеміза поховала свого мужа Мавзола в усипальні, що її мали за одне з семи чудес світу, – але жодна з цих гробниць, як і багато інших, споруджених за поганства, не оздоблювалась покривалами чи іншими такими приносами й пам'ятками, які свідчили б, що тут покояться святі.

– Та вже ж не як, – мовив Санчо. – А тепер скажіть іще, яке діло славніше: мертвого воскресити чи велетня якого вбити?

– Тут нема чого й питати, – відповів Дон Кіхот, – ясно, що воскресити мертвого.

– Отут же ви, пане, і впіймались! – вигукнув Санчо. – Виходить, той, хто воскрешає мертвих, вертає зір незрячим, випрямляє кривоногих, уздоровляє недужих, той, що в нього перед гробницею лампади горять; що в нього в каплиці повно люду молящого до мощей припадає, – він і в сьому і в прийдущому віці більшої сподобився слави, аніж була коли чи буде у всіх царів поганських та лицарів мандрованих у цілому світі?

– Визнаю і я сю правду, – погодився Дон Кіхот.

– Виходить, – вів далі Санчо, – така вже слава, і благодать, і, сказати би, привілеї у мощей святих, що з призову і призводу благочестивої нашої матері-Церкви перед нами тобі й лампади, і свічки, й покривала, й милиці, і образки, й кучерики, і очі, й ноги, люду хрещеному на побожність, а їм на більшу християнську славу. Королі на плечах своїх тії тіла, чи, мовляли, мощі переносять, кісточки їм цілують, часточками їхніми собі каплиці зукрашають, вітварі свої найкоштовніші приоздоблюють.

– І до чого ж ти все оце говориш, Санчо? – спитав Дон Кіхот.

– А до того, пане, – одказав джура, – що ми з вами повинні стати святими, тоді ми найшвидше заробимо собі тої доброї слави, що до неї так ревно пориваємось. Коли хочете знати, пане, то вчора чи позавчора, одне слово, як той казав, цими днями, вписано й заведено між святих двох ченичків-босоножців, і кожне тепер за велике собі щастя має припасти губами чи рукою торкнутись до тих вериг залізних, що ними вони, плоть свою усмиряючи, підперезувались; тії ланцюги, скільки я знаю, у більшій тепер повазі, аніж Роландів меч, що десь там у збройвні висить у нашого милостивого короля й пана, дай йому, Боже, вік довгий. Отож, пане, краще в будь-якому законі чернечому смиренно ченцювати, аніж лицарем мандрованим гордо лицарювати: скорше дійдуть до Бога два десятки бичів, що сам собі всиплеш, аніж дві тисячі ударів списових проти всіх отих велетнів, драконів та інших прочвар.

– Воно-то так, – сказав Дон Кіхот, – та не всім же бути ченцями, і воістину незліченні ті шляхи, якими Господь своїх вірних до неба провадить. Рицарство те ж саме, що й за віру подвижництво; не один-бо вже рицар вічного в раю сподобився блаженства.

– Правда ваша, – погодився Санчо, – тільки чув я, нібито більше в раю все-таки ченців, а не лицарів.

⁴⁰ Те, що попіл Юлія Цезаря замуровано в урну – легенда; шпиль Святого Петра – обеліск, привезений з Єгипту до Риму в I ст. і встановлений навпроти собору Св. Петра.

⁴¹ Андріянова махиня (лат.).

⁴² Йдеться про побудований імператором Адріаном (117–138) мавзолей, який служив місцем поховання римських імператорів, дійсно величезний: сторона квадрату в його основі – 84 м. У середні віки споруду використовували у військових цілях, тоді ж перейменували в замок Св. Ангела.

– Це тому, – сказав Дон Кіхот, – що й на сьому світі ченці числом своїм рицарів переважають.

– А чи мало ж на сім світі всяких мандрованих? – сказав Санчо.

– Мандрованих-то багато, – відповів Дон Кіхот, – але мало хто з них заслуговує на ймення рицаря.

У таких і інаких розмовах проїхали вони цілу ту ніч і другий день, а статись із ними нічого такого й не сталося, чим Дон Кіхот був непомалу засмутився. Аж ось надвечір другого таки дня побачили вони здаля преславне місто Тобосо; од того виду збадьорився наш Дон Кіхот, а Санчо похнюпив носа, бо він же сном-духом не знав, де живе та Дульсінея і зроду не бачив її в образ, як, зрештою, і його пан. Обидва вони мліли серцем – той, що скоро мав її побачити, а той, що ніколи не бачив; Санчо ніяк не міг зміркувати, що має робити, як пошле його пан у Тобосо. Нарешті Дон Кіхот вирішив не вступати до міста, поки добре не споночіє; на якийсь час стали вони попасом у дубнячку, що за околицею ріс, а як пора вже приспіла, увійшли в місто; отут-то й почалися в них пригоди, справді на щось путнє схожі!

Розділ IX, де оповідається зараз побачите, що

Опівнічної години, а може, трохи там раніше чи пізніше, Дон Кіхот і Санчо виїхали з лісу і вступили в Тобосо. В селищі було тихо й мирно, бо всі мешканці вже обляглися і спали твердим, як то кажуть, мертвецьким сном. Ніч стояла почасти ясна, почасти хмарна, хоть Санчові хотілося, щоб вона і зовсім була темна, щоб у тій темноті знайти якесь виправдання своєму невіданню. Довкола чути було лише собачий гавкіт, що від нього Дон Кіхотові аж у вухах лящало, а Санчові ковалики в грудях кували. Десь-колись попірхували осли по дворах, порохкували свині або коти нявчали – всі ті різноманітні звуки виразно вчувалися серед нічної тиші. Закоханий рицар віщував собі з того щось недобре, а проте обізвався до Санча:

– Санчо, сину мій, веди мене до Дульсінеї, до її палацу, може, вона ще не лягала спати.

– До якого там у сина палацу, – заперечив Санчо, – коли я бачив її високість у малесенькій хатці.

– То вона, мабуть, подалась була на той час у придомок коло своєї резиденції, – сказав Дон Кіхот, – розважитись у товаристві з паннами своїми двірськими, як то чинять зазвичай високородні сеньйори та принцеси.

– Ох, пане, – зітхнув Санчо, – коли вже ваша милість думає мені наперекір, що пані моя Дульсінея не в хаті живе, а в палаті, то хіба ж тепер той час і та година, щоб двері там одчинені були? Чи годиться ж нам грюкати-добиватись, поки нас почують і впустять, чи пристало вночі людей колошкати? Чи подоба до коханок отак нахрапом достукуватись, як гультьай звик чинити, що не дивиться на пізню годину, а так тобі прийде й гукає і лізе коли схоче?

– Нам аби тільки той палац розшукати, – мовив Дон Кіхот, – а там я вже скажу тобі, Санчо, як далі діяти маємо. А дивись-но, Санчо, якщо мені тільки не ввижається, то он він і є, палац Дульсінеїн, бачиш, велике й темне щось бовваніє.

– Ну, то нехай же ваша милість їде попереду, – сказав Санчо, – може, воно й справді так. Та хоч і сам увіч побачу і руками помацаю, все одно буде тому така правда, як тепер білий день.

Дон Кіхот рушив попереду і, проїхавши двісті, може, ступнів, наткнувся на будівлю, що велику од себе одкидала тінь; побачив високу башту-дзвіницю й доміркувався, що не замок то був, а собор місцевий.

– Бач, Санчо, – мовив, – на церкву набрели.

– Та бачу, – одказав Санчо, – гаразд, що не на власну могилу, бо то, вважайте, недобрый знак – такої пори по цвинтарищах валасатися. Ще й до того пригадую, якщо пам'ять моя не заморилась, казав вам уже, що нашої пані будинок стоїть десь у сліпому завулку.

– А бий тебе Божа сила, недоумку! – закликав Дон Кіхот. – Де ти бачив, щоб замок чи палаци королівські по сліпих завулках ставились?

– Знаєте, пане, – заперечив Санчо, – воно як де: що край, то обичай. Може, тут в Тобосі так заведено, що ті палаци-озіяки по закутках будуються. Тим-то і прошу вашої милості, дайте мені по тих вулицях та завулках добре понишпорити, то, може, й знайду в якомусь закамарку той замок чи палац, собаки б його з'їли, як маємо через нього стільки їзданини та блуканини!

– Гляди, Санчо, говори з більшою повагою про все, що стосується моєї володарки, – остеріг Дон Кіхот. – А втім, не впадаймо в пасію, долиймо до окропу холодної води.

– Та вже впиню себе, впиню, – одмовив Санчо. – Тільки як же тут витерпиш, коли хоче ваша милість, аби я знав добре, де нашої мадами будинок, однісінький раз бачивши, аби й опівночі вам зразу одшукав, коли ви самі, пане, не годні його знайти, хоч певне тисячу разів уже бачили.

– Ох, Санчо, ти таки доведеш мене до розпачу! – сказав Дон Кіхот. – Чи не говорив же я тобі, єретичний сину, сто сот разів, що сам я зроду не бачив незрівнянної Дульсінеї і ніколи в житті не переступав порогу її палацу, а закохався в неї з чутки, з людської слави про красу її та розум?

– Уперше чую, – одвітував Санчо, – і кажу, що як ваша милість її не бачили, то я й поготів.

– Бути не може! – не повірив Дон Кіхот. – Адже ти сам казав, що бачив, як вона пшеницю точила, коли приніс відповідь на листа, що я їй через тебе посилав.

– Ви, пане, не дуже на тее впевняйтесь, – сказав Санчо, – бо, щоб ви знали, бачив я її і відповідь узяв так само з чутки, а яка вона є, сеньйора Дульсінея, того не втну, як рукою до неба не сягну.

– Санчо, Санчо, – мовив Дон Кіхот, – є час на жарти, і є час, що не випадає й не годиться жартувати! Коли я кажу, що зроду не бачив володарки душі моєї і ніколи з нею не говорив, то се не значить, що ти мусиш твердити, ніби й ти не бачився й не розмовляв, бо сам добре знаєш, що тому неправда.

Ідуть вони отак, розмовляють, аж напроти жене щось двох мулів і плуг, по землі тягнучись, брязкає; не інакше, подумали, як устав оратай удосвіта в поле на оранку. Так же воно й було; ішов оратай і співав тую пісню, що каже:

Зле скінчилось для французів
Полювання в Ронсевалі...⁴³

– От же щоб я вмер, Санчо, – озвався Дон Кіхот, почувши ті слова, – коли не буде нам сеї ночі якогось лиха. Чуєш, якої той хлоп співає?

– Та чую ж, – одказав Санчо, – тільки до нашої справи тее полювання в Ронсевалі зовсім не тичеться. Нехай би собі співав хоч і про Калаїноса,⁴⁴ все одно, у нашім ділі воно ні на добре, ні на лихе не призвісне.

Як порівнявся з ними селянин, Дон Кіхот спитався в нього:

– Чи не скажете ви, добрий чоловіче, нехай вам Біг помагає, де тут палац незрівнянної принцеси доньї Дульсінеї Тобоської?

– Пане, – одказав йому парубок, – я сам не тутешній, став оце недавно до одного багатого господаря в найми про всяку польову роботу; онде-о навпроти живуть йогомость і паламар сього приходу, вони вашій милості напевне скажуть, хоч той, хоч той, про тую пані принцизну, бо мають списки всіх мешканців тобоських; тільки здається мені, що нема в цьому селі ані жодної принцизни, хіба що чимало господарок пановитих, що кожна себе в домі за принцизну має.

– Серед них же то, приятелю, – сказав Дон Кіхот, – і мусить бути та, про яку тебе питаю.

– Мо', й так, – погодився парубок. – Бувайте здорові, бо он уже й на світ починає займатись.

Та й погнав собі мули, не чекаючи дальшого розпитку.

Побачив Санчо, що пан його ніби розгубився і невдоволений чимось, та й каже:

– А й справді, пане, зтого день білий буде, а нам воно ніби ніяково трохи на вулиці. Ось виїдьмо краще з міста: ваша милість перебуде тут десь поблизу в лісі абощо, а я по-видному вже вернуся до міста і піду по нишпорках, вилажу скрізь до останньої загогулини, шукаючи моєї пані дому, чи замку там, чи палацу; то було б велике нещастя, коли б не знайшов, а як

⁴³ Початок відомого іспанського романсу про битву в Ронсевальській ущелині.

⁴⁴ Старовинний романс розповідає про знатного мавра Калаїноса, який заради доньки халіфа Сарагоси кинув виклик трьом французьким перам, але Роланд вбив його. Існує вираз: пісенька про Калаїноса (coplas de Calainos) – щось невчасне, сумнівне, що ні для кого не має цінності й значення.

ізнайду, то розмовлюся з її милостю і скажу, де і як ваша милість чекає од неї знаку й слова, аби зійтися вам обом без ущербку для честі її і слави.

– Короткий був єси у слові, Санчо, – мовив Дон Кіхот, – та много мудрого сказав єси. Я згоден і приймаю з превеликою охотою раду, що ти мені дав. Рушаймо ж, сину, знайдемо десь гай, де я цей час ізгаю, а ти повернешся, як сам сказав, і знайдеш мою володарку, і з нею поговориш; від мудрості і чемності її предивної собі чекаю ласки.

Санчо намагався чимскорше спровадити пана свого з Тобоса, аби не вийшло наяв те ошуканство його з відповіддю, що він привозив у гори Моренські нібито від Дульсінеї, тож і виїхали вони зразу, не гаючись. Уїхавши милі зо дві коротких од села, знайшли невеличкий лісок чи, може, й прилісок, де Дон Кіхот тим часом зостався, – Санчо знов подався до міста на перемовини з Дульсінеєю. Під час тої місії і сталися події, що неабиякої вимагають од нас уваги й довіри.

Розділ Х, де оповідається про хитрощі, на які піднявся Санчо, аби заворожити сеньйору Дульсінею, та про інші події, такі ж правдиві, як і потішні

Дійшовши до подій, що мають оповідатися в даному розділі, автор великої сієї історії мовить, що хотів був спершу збути ті події мовчанням – боявся б то, що ніхто йому не йнятиме віри, бо Дон Кіхотове божевілля сягає тут межі і грані можливого, перевершуючи, либонь, на два арбалетних постріли щонайсміливішу уяву. Та попри всі свої обави і опаски, вирішив, кінець кінцем, списати все достоту так, як воно й діялось, не додаючи й не однімаючи супроти правди ніже єдиної порошиночки і не дбаючи про те, що хтось, може, поважиться брехню йому завдавати: гаразд же і вчинив, бо правда буває хоч і тонка, та не ламка і завше над брехнею, мов та олива над водою, наверх вийде. Отож і каже, ведучи далі свою оповідь, що ставши Дон Кіхот у гаю, діброві чи лісі неподалік преславного Тобоса, зараз послав Санча до міста і нехай, сказав, не вертається, поки не поговорить його ім'ям з володаркою його і не вблагає її, аби була ласкава датися на очі щироприхильному своєму рицареві і поблагословити його на щасливе звершення всіх замірів його і многотрудних подвигів. Санчо запевнив пана, що притьмом учинить його волю і принесе йому незгіршу вістку, ніж того разу.

– Їдь же, сину, – промовив Дон Кіхот, – і не бентежся, як станеш у сяйві сонця тієї вроди, що вибрався шукати. Щастен еси понад усіх на світі зброєносців! Пильнуй же добре і примічай гаразд, як вона тебе прийме: чи не зміниться на лиці, коли ти од мене вістку подаватимеш, чи не стурбується, не замішається, почувши моє наймення, чи не відкинеться на подушки, коли застанеш її на препишному сидінні, що її гідності пристало; а як, бува, стоятиме, то гляди, чи не буде переступати з ноги на ногу; чи, як даватиме відповідь, не повторить її два або три рази, чи голос її при тому не переміниться з ласкавого на суворий або ж навпаки – з непривітного на приязний; чи не зніме руки волосся поправити, хоч би там і поправляти не було чого, – одне слово, придивляйся пильно, сину, до всіх її вчинків і порухів, бо як ти мені їх докладно змалюєш, я зможу доміркуватись, що криє вона в тайниках свого серця проти моїх любощів; ти мусиш, Санчо, знати, коли ще не знаєш, що в справах кохання всі оті дії і зовнішні порухи, котрі проявляються при подібних розмовах, суть несхибні вісники того, що діється у глибині душі. Отож їдь собі, мій друже, і нехай тебе веде доля, щасливіша од моєї, хай супроводить тебе більший успіх, ніж той, якого я з тривогою сподіваюсь, застаючися тут у прегіркій самотині.

– Я їду і незабаром вернуся, – сказав Санчо. – Носа вгору, пане, а то ви вже його похнюпили до самого долу, мов курчата погубили. Знаєте, як то кажуть: добрий дух і горе боре; на ката бодня, як сала чортма; щастя, як трясця – на кого схоче, на того й нападе; а ще говорять – і гадки не мав, і зайчатко впіймав... Се я проти того кажу, що вночі то ми не знайшли палацу чи там замку нашої пані, а вдень я набіжу того неждано-негадано. Ну, а вже як набіжу, то дам собі ради.

– Що й казати, Санчо, – зауважив Дон Кіхот, – ти тулиш до нашого діла свої приказки, як горбатого до стіни; благаю Бога, щоб дав мені кращу долю, ніж тобі мову.

По тих словах Санчо повернув і затяв Сірого, а Дон Кіхот так і застиг у сідлі – упнувши ноги в стремена і спершись на списа, він поринув у смутні й невиразні якісь роздуми. Лишімо ж його тут і прослідкуймо за джурою, що не менш сумливо і думливо віддалився від свого пана. Ледве виїхав із лісу, озирнувся – аж Дон Кіхота вже не видно; тоді зіскочив з осла, сів під деревом та й почав сам із собою розмовляти та міркувати:

– Ануте, брате Санчо, скажіть, куди се ваша милость путь верстає? Чи не осла, бува, шукаєте, що десь забіг? – Та ні. – А кого ж ви шукаєте? – Шукаю того, не знаю кого, сказати би принцизну, а з нею сонце краси і все небо небське. – А де ж ви, Санчо, гадаєте знайти тее диво? – Де? У преславному місті Тобосі. – Гаразд, а од кого ви її шукаєте? – Од славного лицаря Дон Кіхота з Ламанчі, що кривду направляє, жаждушого годує, а голодного поїть. – Знаменито. А ви ж знаєте, Санчо, де її дім? – Та каже пан, що десь тут мають бути чи то палати королівські, чи замок якийсь гордопишний. – А чи ви ж її хоть раз коли бачили? – Ані я, ані пан мій не бачили її зроду. – А чи не здається вам, що то буде слушно й справедливо, коли тобосці, дізнавшись, що ви приїхали сюди викрадати їхні принцизни та їхні дами баламутити, візьмуть та й обкладуть вам боки добряче киями, що й кісточки цілої не лишиться? – Та, може, воно було б і по правді, тільки ж я посланець, а воно ж ото і в пісні співається:

Любий друже, ви посланець,
І нема на вас вини...⁴⁵

– Не вповайте на тее, Санчо: люди в Ламанчі все гарячі та гонористі і не дадуть собі на носі грати. От їй же богу святому, як присочать вас, то матимете клопіт. – А згоріло б ти йому! Удар, громе, куди-інде! Комуś кисличок закортіло, а на мене щоб оскома напала... Ще й надто – в Тобосі Дульсінеї шукати, то все одно що в Равенні Марію, а в Саламанці бакаляра. Лукавий, сам лукавий мене в се діло вплутав, а вже ж не хто!

Провівши Санчо сей монолог, дійшов нарешті такої думки:

– Ну, що ж! На все є ліки, тільки на смерть немає: хоч-не-хоч, а наскінчу життя всі під її кормигу підпасти мусимо. Пан мій, те я вже з тисячі ознак помітив, таки божевільний, хоч в'яжи його, та й я недалеко втік, може, ще й за нього дурніший, бо зв'язався з ним та й служу; недурно ж то мовиться, що з яким пристаєш, сам таким стаєш; хто з псами лягає, той з блохами встає. А як уже він не сповна розуму і в нетямі своїм одні речі за другі має, біле за чорне, а чорне за біле, як вітряки мав за велетні, а воли чернечі за верблюди, як отари овечі здавались йому військом ворожим абощо, то не важко йому буде бляхмана пустити і виставити першу-ліпшу селянку за сеньйору Дульсінею; як він не повірить, то я забожусь, а як сам божитиметься, що ні, то я перебожусь, що таки так; як він затнеться, то я затнусь іще дужче, аби тільки мій чорт старший був – а там уже дійся Божа воля. Може, через ту мою впертість він уже перестане посилати мене в таких-о справах, побачивши, яке з того пуття буває, може, подумає, авжеж, подумає, що то якийсь лихий чарівник заворожив його пані, аби вчинити йому шкоду й невигоду.

Отак надумавшись, Санчо Панса втихомирив свого духа, бо діло, вважай, уже зроблено – пересидіти отут тільки до передвечора, аби Дон Кіхот повірив, що джура вже туди й назад устиг змахати. І так же все добре для нього склалось: тільки підвівся, аби на Сірого сісти, аж бачить – од Тобоса прямо на нього троє селянок їдуть на трьох осликах чи, може, й ослицях, тут автор не каже точно, та більше того, що то були-таки ослиці, бо селянки їх частіш беруть собі під верх; однак годі тим дуже клопотатись, бо ж особливої ваги воно не має. Скоро Санчо уздрів тих селянок, зараз же рвонув з копита до пана свого Дон Кіхота, а той собі все зітхав та розливався незлічними жалями любовними. Як побачив рицар свого джуру, зараз спитав:

– Ну як, друже Санчо? Білим чи чорним камінцем маю я сей день одзначити?

– Краще одзначте його, пане, червоним, – відповів Санчо, – як ото по неперситетах оповіщення малюють, щоб видніш було.

– Виходить, ти приніс мені добру звістку? – спитав Дон Кіхот.

⁴⁵ Рядки, що зустрічаються в двох романах, зрештою, стали розмовним зворотом.

– Таку добру, пане, – одказав Санчо, – що вашій милості лишається тільки підострожити Росинанта й виїхати в чисте поле, де ви побачите сеньйору Дульсінею: вона вже їде вам назустріч із двома двірськими дамами.

– Боже правий! Санчо, друже, що-бо ти говориш? – здивувався Дон Кіхот. – Гляди, не дури мене, не думай несправжньою радістю розвіяти невдавану мою тугу.

– А нащо б я мав дурити вашу милість? – заперечив Санчо. – Та ви зараз же можете перевірити, правду я кажу, чи ні. Ну ж бо, торкніть коня острогами та й гайда – побачите, яка там пані наша принцизна одягнута та ошатна, сказано велика сеньйора. І на самій, і на дамах-прибічниках золото так і ряхтить, перли так і сяють, діаманти так і грають, рубіни так і горять, а парча то, мабуть, у десять чи й більше сталок. А волосся їм по плечах стелеться, сонячним промінням на вітрі має; їдуть же верхи на трьох свиноходах переполасих, що любо й дивитись.

– Мабуть, усе ж таки на виноходах, Санчо?

– Чи там на свиноходах, чи на виноходах, то невелика одміна, – сказав Санчо. – На чому вже їдуть, то їдуть, і все ж такі хорошулі, що ну, а найпаче пані моя, принцизна Дульсінея, що тільки глянь та й зомлій.

– То й їдьмо, Санчо, сину, – сказав Дон Кіхот. – У нагороду ж за цюю несподівану й щасливу вістку я дам тобі найліпший трофей, що здобуду в найпершій пригоді, а як цього мало, то додам іще й троє лошат, що знайдуться сього літа в трьох моїх кобил – вони ж, як сам здоров знаєш, ходять у нас по громадському вигону жеребні.

– Буде з мене й самих лошат, – одказав Санчо, – бо ще невгадно, чи припаде вам у першій пригоді який путящий трохвей.

Не гаючись, виїхали вони з лісу й побачили неподалік тих трьох селянок. Дон Кіхот пробіг оком по всьому тобоському шляху і, не постерігши ніде нікого, крім цих дівок, збентежився непомалу й спитав у Санча, де ж він тих дам покинув – у місті, чи за містом.

– Як то за містом? – вигукнув Санчо. – Чи вам, пане, повилазило, що не бачите – оце ж вони і є, їдуть і сяють, як сонце ополудні.

– Кого я бачу, Санчо, – сказав Дон Кіхот, – то се тільки трьох мужичок на трьох ослах.

– Боронь мене, Боже, од бісової мани! – гукнув ізнов Санчо. – Та певне ж ото і справді ці виноходи, чи як їх, білісінькі, як той сніг, уздрілись вашій милості ослами? Та якби воно так було, то я на собі всі патли обірвав би!

– А я тобі кажу, друже Санчо, – провадив своє Дон Кіхот, – що се таки осли чи нехай ослиці, і се така сама правда, як те, що я Дон Кіхот, а ти Санчо Панса; принаймні так воно мені здається.

– Мовчіть, пане, – сказав Санчо, – не говоріть таких дурниць, а ото візьміть очі в руки та їдьте привітайте володарку ваших дум, он-о вже вона зовсім близько.

Сее сказавши, поспішив сам назустріч трьом селянкам, ізліз із Сірого, взяв осла одної дівчини за вуздечку і, ставши перед нею на обидва коліна, промовив:

– Королево, і принцизно, і княгине красоти! Нехай зволить ваша великість і високість поглянути ласкавим та милостивим оком на сього відданого вам лицаря, що став отут каменем маймуrowим, зомлів і завмер перед вашою пишновеличною парсуною. Я в нього зброєноша, він же сам – мандрований лицар Дон Кіхот з Ламанчі, званий іще Лицарем Сумного Образу.

Тут уже й сам Дон Кіхот клякнув на коліна побіч Санча, недомисленно витріщивши очі на ту, котру Санчо величав королевою і княгинею; вбачивши у ній просту сільську дівку, та ще й не вельми вродливу, кругловиду та кирпату, він остаточно розгубився і не важився розтулити рота. Дівчата й собі здивувались неабияк, угледівши сих двох недібраних прояв, що, впавши навколішки, загородили їхній товарищі дорогу; вона ж нарешті здобулась на слово і гукнула сердито й досить невіжливо:

– Якої холери на дорозі поставали? Ану, гетьте, дайте проїхати, бо нам ніколи.

Обізветься тоді Санчо:

– О, велика принцизно і всетобоська сеньйоро! Невже ваше чеснородне серце не зласкається над опорою і муром мандрованого лицарства, що так уклінно колінкує перед вашою ясновельможною особою?

Почувши сєє, друга дівка сказала:

– А я тебе шаную, як собаку рудую! Гля, гля, як панички підсипаються, щоб із селючок сміх собі зробити! Та ми й самі прикладки прикладати вміємо. Ідіть собі путєю, а ми підемо своєю – оце вам і вся.

– Вставай, Санчо, – промовив тут Дон Кіхот, – бачу вже, що лихая доля завзялась на мене і переп'яла всі шляхи, якими втіха могла б прийти в цю хвору душу, в тіло це стражденне⁴⁶... А ти, найвища цноту, якої тільки можна бажати, вершино людської шляхетності, єдина відрадо сього зболілого серця, що тебе кохає! Дарма що той лихий чародій, переслідуючи мене, захма-рив і забільмив мої очі і тим, а не чим іншим, перетворив і спотворив незрівнянну твою вроду, обернувши тебе в убогу селянку, а може, й мене перекинув у яке страшидло, аби тільки мій образ в очах твоїх знемилити – поглянь, подивися на мене ласкаво та ніжно, і нехай ся коліно-поклонна покора моя перед твоєю знівченою красою засвідчить пал душі моєї, що божествить тебе незмінно.

– Тринди-ринди, дідусику! – огризнулась дівка. – Страх люблю, як мені хто ляс підпус-кає! Одчепіться вже, дайте проїхати, і спасибі вам у шапку.

Санчо одступився і дав їй дорогу, радий та веселий, що так із сієї халепи вискочив. Побачивши, що облогу знято, дівка, яку мали за Дульсінею, штрикнула свого свинохода різком і погнала вперед по полю. Та, мабуть, цього разу стрекало дошкулило ослиці дужче ніж коли: вона вихонула кілька разів задом і скинула сеньйору Дульсінею додолу; побачивши сєє, Дон Кіхот побіг її підводити, а Санчо кинувся підрихтувати й підтягнути сідло, що зїхало ослиці на живіт. Як джура приладнав сідло, Дон Кіхот хотів своїми руками підсадити свою заворо-жену володарку наверх, та вона збавила його од тої мороки – сама підвелась, одступила трохи, взяла розгін і, впершись обома руками ослиці в крижі, легше од сокола скочила в сідло й сіла верхи по-чоловіцькому.

– Роком святим клянуся, – вигукнув Санчо, – наша пані й володарка така метка, як шуліка, а вже верхи їздити то хоч якого бравого кордованця чи мексиканця навчить! Одним махом через задній облук перемаїнула, а тепер ось без острогів жене свого винохода, мов зебру тую. Та й дворачки од неї не одстали – летять, не кажи ти вітер!

І правда – забачивши Дульсінею в сідлі, товаришки її й собі затягли ослиці та й погнали за нею, може, з півмилі тікали отак необзир. Дон Кіхот провів їх очима, а як їх уже й не видно стало, обізвався до Санча:

– От бачиш, Санчо, як незлюбили мене тії чародії! Бачиш, як далеко сягає їхня до мене злоба та ворожнеча, коли вже й ту відряду в мене вкрали, яку я мав би од споглядання прав-дивого виду володарки моєї. Мабуть, таки й справді народився я, щоб являти взірець нещас-ливого, щоб бути ціллю й метою, куди ціляють і влучають стріли лихої долі. Іще й на те вва-жай, Санчо: мало було тим лукавим, що перемінили й переінакшили мою Дульсінею, так іще злицювали її і перечарували на тую підлу й гидомирну хлопку, а надто позбавили її приємних пахощів, таких притаманних вельможним сеньйорам, що витають в амбрі та квітках. Чиню тобі відомо, Санчо, що коли я підійшов до Дульсінеї, щоб підсадити її на винохода (се ти так кажеш, а мені здавалось, що то ослиця), то од неї вдарив такий прикрий часниковий дух, що мені аж душу млоїло й вивертало.

– Ох же й сволоцюги! – обурився Санчо. – Ах ви ж чорнокнижники падлючні та лихо-думні, коли вже я діждуся, що вас нанижуть зябрами, як тих сардин, на тичку! Багато ви знаєте, багато можете, багато лиха коїте... Мало вам було, негідники, що моєї пані перлові очі на

⁴⁶ Рядок з еклоги вже не раз згадуваного Гарсіласа де ла Веги.

дубові кислички перемінили, а волосся щирозлоте на рудий бичачий хвіст, а всю вроду з хорошої на погану – то вже хоч би пахощів не чіпали, нехай би хоч нюхом ми вгадали, що криється під тією грубою корою. Хоча, правду кажучи, то я там ніякої бридоти не бачив, саму тільки красу; а ще більше краси їй наддавала лунинка справа над губою, мовби вусик який – семеро чи восьмеро білявих волосинок, не кажи ти золоття, а завдовжки більше як у п'ядь.

– А тій лунині, – сказав Дон Кіхот, – за законом відповідальності родимих знаків на обличчі й на тілі, є в неї пара на стегні з того самого правого боку; тільки здається мені, що таких довгих волосин на родимках не буває.

– А я вам, пане, кажу, – заперечив Санчо, – що вони їй якраз до лица, сидять, мов улиті.

– Вірю, вірю, друже, – погодився Дон Кіхот, – бо все, чим нагородила Дульсінею природа, може бути лише досконалим і довершеним; якби на ній було і сто таких родимок, то вже було б не сто лунинок, а сто світлосяйних зоринок. А скажи мені, Санчо, як ти ото сідло лаштував, чи була то проста кульбака, як мені здавалось, чи панська?

– Та де проста, – відповів Санчо. – Там таке арабське сідло з двома облуками, з попоною подорожньою, що, мати, півцарства варте, розкіш несказанна.

– Ах, чом я не міг усього того бачити! – зітхнув Дон Кіхот. – Ще раз, і ще тисячу разів скажу – немає над мене нещасника в світі...

Хитрун Санчо ледве стримувався, щоб не сміятись, слухаючи ті дурні речі свого пана, якого він так уміло піддував. Поговорили вони ще там скільки, посідали той на коня, той на осла та й подалися битим шляхом до Сарагоси, щоб поспіти на початок урочистого свята, що в тім преславнім городі щороку в таку пору справляється. Та поки вони туди доїхали, лучилась їм ще не одна пригода, а що кожна з них була многоважна й незвичайна, то варто буде їх описати й прочитати, як то виявиться з подальшого.

Розділ XI

Про дивовижну пригоду, що сталась завзятому Дон Кіхотові з возом чи колісницею Собору Смерті

Задуманий та замислений їхав Дон Кіхот своїм шляхом, гадаючи про ту пинфу, що завдали йому лихі чарівники, обернувши володарку його Дульсінею в неоковирну селючку, і не можучи зміркувати, якого б способу хопитися, щоб одчарувати її в первісну подобу; думки тії так опанували всю його істоту, що він невзамітку собі попустив повіддя Росинантові, а той, почувши волю, раз по раз приставав та знай поскубував зелену травичку, бо в тих полях росло її удозвіль. Із тої задуми вирвав нашого гідальга Санчо Панса.

– Воно то правда, пане, – сказав він, – що смутки створено не для тварин, а для людей; тільки ж як людина в тії смутки без міри вдається, вона сама стає несмисленною животиною. Схаменіться-бо, пане, та вдарте журбою об землю, та напніть Росинантові повіддя, та підбадьортесь, та пожвавійте, та покажіть тую звагу, що завше личить мандрованому лицареві. Що се за чортівиння? Що за зневір'я? Та де ми – в себе вдома чи, може, у Франції? Та кат їх бери, тих усіх на світі Дульсіней, бо добре здоров'я одним-одного мандрованого лицаря більше варт, ніж усі тії чари та перевертання, скільки б їх там не було!

– Замовч, Санчо, – одказав йому Дон Кіхот не дуже-то кволим голосом. – Замовч, кажу, і не блюзни словами проти моєї завороженої володарки, бо тільки я винен у її нещасті й недолі: усі її злигодні постали з ворожнечі тих лукавих, що пекельними дишуть на мене заздрощами.

– Та і я ж не що кажу, – не перечив йому Санчо. – Не та стала, що була, серцю жалю завдала.

– Кому ж про це й говорити, як не тобі, Санчо, – зауважив Дон Кіхот, – адже ти бачив її красу в повному блиску, бо тії чари твого зору не отуманили, її вроди од тебе не закрили: тільки проти мене самого і проти очей моїх спрямована була сила їхньої отрути. Але між іншим, Санчо, мушу зауважити, що ти не зовсім вірно змалював красу володарки моєї: якщо пам'ять не зрадила мене, ти сказав, що в неї перлові очі, але очі, схожі на перли, бувають радше у якоїсь корописі, ніж у дами; Дульсінеї ж, я гадаю, мають бути смарагдово-зелені і винозорі з двома райдугами небесними вгорі, що правлять їм за брови. Так що тії перли не тули їй до очей, а перенеси на зуби, бо ти, Санчо, простісінько сплутав очі з зубами.

– Могло бути, – відповів Санчо, – бо її краса збентежила мене не менше, ніж вашу милість її негожість. Та здаймося з тим усім на Бога, бо тільки він, усевіда, знає, що має статися у цій юдолі сліз, у нашому грішному світі, де навряд чи знайдеться якась річ без домішки скверни, облуди та махлярства. Одне тільки, пане мій любий, непутить мене та ще й дуже: якщо ваша милість переможе якогось велетня чи просто собі лицаря і скаже йому явитись перед світлосяйною красою сеньйори Дульсінеї, то де ж її знайде той бідний велетень чи той нещасний переможений лицар? Уже мені живовидячки уздрівається, як никають вони бовванами по всьому Тобосу, шукаючи панії моєї Дульсінеї і хоть, може, надибають її серед вулиці, то все одно не впізнають, як не впізнали б і мого батька.

– Може бути, Санчо, – мовив Дон Кіхот, – що дія тих чарів не поширюється на подоланих і посланих на поклін велетнів та рицарів і що вони зможуть упізнати Дульсінею; одного-двох із перших, що я подолаю, ми й пошлемо для проби, щоб перевірити, чи побачать вони її, чи ні; посилаючи ж, накажемо вернутись і доповісти нам, як було діло.

– А що, пане, – сказав Санчо, – здається мені, що ваша милість ловко придумала. Уживши того способу, ми швидко дізнаємось, що там і як: коли виявиться, що вид її тільки вам закритий, значить, то біда не стільки її, скільки вашої милості. Аби тільки сеньйора Дуль-

сінея була жива-здорова, а ми вже тут якось перекрутимось, собі пригод нових шукаючи. А там, дивись, час ізробить своє, бо то найліпший лікар, що й не такі недуги лікує.

Дон Кіхот збирався одповісти щось на ці Санчові міркування, та йому перебив, виїхавши на дорогу, віз, обліплений геть увесь якимись чудернацькими несвітськими проявами. Мулами правував, сидючи за машталіра, якийсь гидомирний чортяка. Перша постать, що впала в очі Дон Кіхотові, була сама Смерть у людській подобі; поруч неї – ангел з великими мальованими крильми; збоку – цар з вінцем на голові, дивитись золотим; біля ніг у Смерті – божок на ймення Купідон, щоправда без пов'язки на очах, зате, як годиться, з луком, сагайдаком та стрілами; був там і рицар у повній бойовій справі, тільки що замість шолома чи прилбиці мав на собі бриля, закосиченого розмаїтим пір'ям; було там чимало й іншого люду різного виду й кшталту. Та несподівана поява ніби аж стривожила Дон Кіхота, а Санча то й зовсім настрахала; та невдовзі наш герой оговтався, зміркувавши, що то йому нагодилась якась незвичайно небезпечна пригода – наважившись твердо стати проти будь-якої небезпеки, він рушив поперед воза і промовив зичним та грізним голосом:

– Візничий, машталіре, чорте, бісе! Зараз же скажи мені, хто ти єси, куди їдеш і що за народ везеш у своїй халабуді, більше схожий на Харонів човен,⁴⁷ аніж на людську колясу!

Чорт спинив мули й відповів йому любомірно:

– Щоб ви знали, пане, ми собі лицедії з трупи Ангула Лихого. Виставляли сьогодні вранці, за тиждень по Тілі Божому,⁴⁸ у тім селі за горою містерію «Собор Смерті», а оце маємо ще ввечері грати в он тім-о містечку, то щоб не перевдягатись дурно, так і їдемо, в чому грали. Сей молодик, як бачите, вдає Смерть, той Янгола, ся жінка (авторова дружина) – Царицю, сей чоловік – Царя, а я – Сатану, то в комедії неабияка фігура; я, знаєте, в нашій трупі все на перших ролях. Якби ваша милость щось іще про нас хотіла знати, питайте, я на все зугарен відповісти, на те я й чорт.

– Клянуся честю мандрованого рицаря, – мовив Дон Кіхот, – скоро побачив я сього ридвана, то подумав був, що матиму якусь незвичайну пригоду; тепер же мушу сказати, що досить торкнутися мани рукою – і вона розсиплеться. Їдьте собі з Богом, люди добрі, справляйте своє свято, а якби я міг стати вам чимось у пригоді, скажіть – допоможу з дорогою душею і щирим серцем, бо з пуп'янку в машкарадних діях кохався, а молодим, було, пасу очі й не напасу, дивлячись на комедійників.

Поки тая мова мовилась, де взявся перед ними кумедник один, за блазня вбраний, у балабончиках увесь, а на палиці аж три пузирі бичачі надуті: підкотився той викрутасник та вихилясник до Дон Кіхота та й давай штукарити, палицею махати, пузирями в землю швигати, а тоді й у перекидьки пішов, брязкотючи своїми брязкотельцями. Уздрівши ту лиху прояву, схарапудився Росинант, заїв вудила, що й вершник не здолав його стримати, та і рвонув бігти полем з прудкістю, що хто б її міг сподіватися од такого невірного шкелета. Побачив Санчо ту біду, що пан у сідлі навряд чи втримається, скочив із Сірого і побіг його рятувати, та поки добіг, і кінь і вершник лежали вже долі: такий був звичайно кінець і край усім Росинантовим вискокам і вибрикам.

Чи добіг же Санчо до Дон Кіхота, чи ні, як на спину Сірому скочив той танцюристий і пузиристий диявол та й ну його тими пузирями затинати; не так од болю, як од того ляку й ляску дременував ослисько навпрошки полем до села, куди ото лицедії з виставою зібрались. Гляне Санчо – тут Сірий тікає, а там пан простягся: куди ж його, падку мій, вдаритися перше? Та що був із нього добрий джура і вірний слуга, то любов до пана взяла-таки гору над прихиллям до осла, хоть і кралялося серце начетверо, дивлячись, як тії пузирі то вгору злітають, то на

⁴⁷ Харонів човен – у давньогрецькій міфології Харон перевозив човном через підземну річку Стікс душі померлих до царства тіней.

⁴⁸ Тіло Боже (Свято Тіла й Крові Христових) у католицькій церкві святкується у четвер тижня, наступного після Зелених свят.

крижі бідній худобині опускаються: якби приміг, відболів би кожнісінький удар очима своїми, обома зіницями, щоб тільки Сірому найменша волосиночка з хвоста не впала. У такій гіркій притузі прискочив він до Дон Кіхота, якому теж непереливки було, допоміг йому вилізти на Росинанта і сказав:

– Пане, мого Сірого чорт забрав.

– Який чорт? – спитав Дон Кіхот.

– А той пузиристий, – одповів Санчо.

– Нічого, відіб'ю, – мовив Дон Кіхот, – не сховається він од мене і в найглибших, найтемніших пекельних закапелках. Ходи за мною, Санчо, віз їде помаленьку, заберемо мули, та й надолужимо, що осла втерiali.

– Шкода, пане, ваших старань, – одказав Санчо. – Впиніть своє серце, ваша милость, бо вже, здається мені, чорт пустив Сірого, оно-но він уже до нас дибле.

Так воно й було справді: ідучи за прикладом Дон Кіхота й Росинанта, чорт упав разом із Сірим; сам пішов уже пішки до села, а осел повернувся до свого господаря.

– А проте, – зауважив Дон Кіхот, – не завадило б за те чортове зухвальство помститися на комусь із сієї капелії, хоч би й на самому цареві.

– Нехай ваша милость і в думку собі того не кладе, – утримав його Санчо. – Послухайте моєї ради, ніколи не заводьтеся з кумедіянтами, бо то люди з он якими привілеями. Бачив я раз, що схопили були одного лицедія за подвійне вбивство та й пустили на волю без кари тілесної чи грошової. Сказано, штукарі та потішники, то всяке їх милує і жалує, шанує і цінує, а надто як вони з королівської чи іншої якої титулованої трупи, у тих уже і убори і манери не кажи ти княженецькі.

– І все-таки, – сказав Дон Кіхот, – я покажу тому сміхачеві-дияволу, як над нами коверзувати, нехай хоч і весь рід людський за ним обстане!

Сее кажучи, повернув коня до воза, що мав уже в село в'їжджати, і загукав великим гуком:

– Стійте, стривайте, юрмовище веселе та юродиве! Я вас навчу, як слід шанувати ослів та іншу животину, що служить для їзди джурам мандрованих рицарів!

Таке голосне було Дон Кіхотове гукання, що всі його там на возі почули і добре зрозуміли рицарів намір. Смерть вискочила як стій із воза, а за нею цар, диявол-машталір і янгол; не одстали од них і цариця з божком Купідомом. Всі озброїлись камінюччям і стали бойовим строєм, готові почастувати Дон Кіхота гострими тими гостинчиками. Побачивши ту завзяту команду з грізно піднесеною метальною зброєю, гідальго подав Росинанта трохи назад, міркуючи, як би то їх краще заатакувати з меншою для власної персони небезпекою. Поки він так вагався, наздогнав його Санчо і, бачачи, що пан збирається вдарити на той бойовий шик, промовив:

– Ото вже й зовсім дурне було б діло, пане мій милостивий, бо тая крупа превельми крута: хоть стій, хоть падай, а од неї ніде в світі не дінешся, хіба під мідяним дзвоном укриєшся. Ще ж нехай і на те ваша милость ізважить, що то вже не одвага буде, а необачність, як один чоловік стане проти цілого війська, а в тім війську і Смерть сама воює, і царі персонально, та ще й янголи добрі й лихі їм спомагають. Коли ж і сей доказ не дасть вам упину, то зміркуйте собі, що поміж усіма оцими царями нібито та князями та цісарями немає напевне ані жодного мандрованого лицаря.

– Отут уже ти, Санчо, у самісіньке око вцілив, – сказав Дон Кіхот. – Ся околичність може і мусить одвернути мене од повзятого наміру. Не раз-бо казав я вже тобі, що негоже й невільно мені на тих меча виймати, хто не єсть зуповним рицарем. Тобі самому, Санчо, випадає помститися, якщо ти бажаєш, за кривду, вчинену твоєму ослові, а я звідси додаватиму тобі духу вигуками та спасенними порадами.

– Знаєте що, пане, – заперечив Санчо, – не треба мститися нікому, бо то не по-християнськи за кривду кривдою платити; я ж із своїм осликом умовлюся, щоб дав він тую кривду мені на волю, а воля моя така: живи собі тихо-мирно, поки Бог тебе на сім світі держить.

– Якщо така твоя постанова, – сказав Дон Кіхот, – Санчо добрий, Санчо мудрий, Санчо щирий, Санчо богобоязливий, то покиньмо ції поторочі і рушаймо шукати кращих, пристойніших пригод, бо в сій стороні, як мені здається, мусить їх бути повно і то найдивовижніших.

Та й завернув як стій свого Росинанта, а Санчо допав Сірого; Смерть з усією своєю летючою командою посідали знов на воза і поїхали собі далі. Отакий щасливий кінець мала жахлива пригода з колісницею Смерті, дякуючи спасенній раді, що дав Санчо своєму панові; а того вже наступного дня чекала інша пригода з закоханим мандрованим рицарем, не менш дивугідна, ніж попередня.

Розділ XII

Про незвичайну пригоду завзятого Дон Кіхота з одважним Рицарем Свічад

Ніч по тому дню, як була зустріч із Смертю, ночували Дон Кіхот і Санчо Панса під високими та розложистими деревами. З намови свого джури Дон Кіхот покріпився харчами, що віз на собі Сірій. За вечерею Санчо сказав панові:

– Дурний би я, пане, був, якби погодився взяти нагороду з трохвеїв, що ваша милість мала добути в першій пригоді, замісто трьох лошат од панських кобил! То правда правденна, що краще синиця в жмені, ніж журавель у небі.

– Однак же, – заперечив Дон Кіхот, – якби ти, Санчо, не стримав був мене од нападу, то мав би собі за трофея принаймні золоту царицину корону та мальовані Купідонові крила; я б уже видер у них живосилом те добро і зложив би тобі в руки.

– Та 'дже в тих кумедіантських царів, – одказав Санчо Панса, – корони й скипетри не щире злото, а все шумиха та бляха.

– То правда, – погодився Дон Кіхот, – воно б і не годилося, щоб ті клейноди театральні були суто-щирі: вони мають бути умовні чи уявні, як і сама комедія, котру я тобі, Санчо, раджу любити й поважати, зарівно з тими, що її виставляють і komponують, бо все то чинники вельми для держави корисні. На кожному кроці ставлять вони перед людьми дзеркало, де ми можемо живовидячки бачити події нашого життя, і ніщо інше не може нам показати так яскраво, які ми є і якими маємо бути, як комедія з своїми акторами. Хіба не правду я кажу? Адже ти бачив, як на сцену виводяться королі, цісарі й папи, рицарі й дами та інші всякі особи. Один грає ролю гульця, другий шахрая, той купця, той вояка, хто розумного простака, а хто наївного закоханця, – а як комедія скінчиться і лицедії поскидають своє сценічне вбрання, то всі знов стають між собою рівні.

– Чом не бачити, бачив, – відповів Санчо.

– Таке ж саме, – вів далі Дон Кіхот, – спостерігаємо і в театрі сього світу, де одні виступають у ролі цісарів, інші в ролі пап чи там іще яких персонажів комедії, а як доходить до розв'язки, себто як життя кінчається, смерть із усіх здіймає вбрання, що їх різнило, і домовина рівняє всіх.

– Слушне порівняння, – сказав Санчо, – хоч не з-так то й нове, бо чував я його не раз та й не два. Се так, як ото у шахи гуляють: поки точиться гра, то кожна фігура має свою осібну службу, а як дограють, то згребуть їх усі гамузом, і в торбинку, сказати б – тут тобі й могила.

– З кожним днем, Санчо, – зауважив Дон Кіхот, – ти чимдалі позбуваєшся дурості і набираєшся розуму.

– Та вже ж хоть якась окрушина мудрості мусить од вашої милості й до мене пристати, – відповів Санчо. – Отак буває і земля суха та ялова, а як добре її угноїти та обробити, то й уродить гаразд. Себто бачите, розмови з вашою милостю то було ніби добриво на яловий ґрунт мого сухого розуму, а час, що я вам служу й товаришу, то ніби оранка чи інша яка поранка; отож я й сподіваюся благословенного собі врожаю, що не зрадить і не осоромить доброї науки, що нею ваша милість ущедрила убогий мій і кволий розумець.

Дон Кіхот аж засміявся, почувши од Санча такі напушисті речі, а проте ще більше впевнився в слушності свого спостереження; час від часу джура справді вражав його новою манерою вислову, хоть частенько і так траплялося, що Санчо, бажаючи промовляти високим та мудрим штилем, зривався з верха своєї простоти в безодню свого неуктва. Найбільше дотепу й тьмуцості проявляв він усе-таки в численних приказках, що їх наводив раз у раз до речі й не до речі, як ми те вже не раз бачили й відзначали протягом усієї нашої повісті.

На таких ото розмовах і ночі вже чимало збігло; Санчові кортіло насунути швидше заслонки на очі, як він казав, коли спати хотілось, тож розсідлав не гаючись Сірого і пустив його на попасання. Росинанта ж і не розкульбачив, пам'ятаючи панову виразну вказівку, що не годиться з коня сідла знімати, коли почується не під дахом, а десь у чистім полі: так уже здавна повелося і прийнялося у мандрованих рицарів, що зніми гнuzдечку та й почепи на облук, а сідло здймати – Боже крий! Так само й зробив Санчо, пускаючи на вільний попас Росинанта до свого Сірого, – а треба сказати, що дружба між тими двома животинами була така незвичайна й небувала, що славлять люди переказом од батька до сина, ніби автор правдомовної сієї історії присвятив був їй кілька спеціальних розділів, але, щоб не схибити проти пристойності й поваги, що личить такий героїчний повісті, не включив її в остаточний текст; інколи, щоправда, він ніби забуває про сей свій намір і описує, як вони зійдуться, бувало, до купи та й труться собі любенько, а як утомляться тим і вдовольняться, то Росинант покладе холку Сірому на шию, перехилиться через нього більше як на півліктя та й стоїть, було, отак, у землю очима втупившись, хоч би й три дні поспіль, хіба що їм переб'є хтось або голод пожене паші собі шукати. Подейкують навіть, що автор порівнював дружбу їхню до приязні, що єднала Ніза й Евріала, Ореста й Пілада;⁴⁹ якщо сьому правда, то можна собі уявити, яка міцна дружба лучила сих двох сумирних тварин на диво всьому світові і на сором людям, які так часто хиблять проти взаємної дружби. Недаром же сказано:

Уже друзі розбратались,
Комиші списками стали...⁵⁰

А то ще приспівують:

Другу друг плює у кашу...⁵¹

І нехай ніхто не гадає, що задалеко зайшов автор, порівнюючи дружбу між сими тваринами до людської: адже люди багато чого навчилися і перейняли чимало корисного од різного животвору: од лелек – клістир, од собак – блювання і вдячність, од журавлів – пильність, од мурашок – дбайливість, од слонів – порядність, од коней – вірність.⁵²

Тим часом Санчо заснув уже під корковим деревом, а Дон Кіхот і собі прикорхнув трохи під гіллястим дубом, та за коротку часину збудив його гомін якийсь за плечима; схопився рицар на рівні і став розглядатися та розслухатися, що то воно й де гомонить. Аж бачить – вершників двоє; один зіскочив із сідла та й каже другому:

– Злізай і ти, друже, та попусти повіддя коням; для них у сьому місці, здається мені, досить буде паші, а для думок моїх любовних доволі тиші й самотності.

Сее кажучи, простягнувся в три мига долі і, як припадав до землі, щось на ньому забряжчало, ніби зброя – певна ознака для Дон Кіхота, що то був мандрований рицар. Підійшов наш гідальго до сонного Санча, шарпнув його за плече та несплоха ж і розбуркав, а розбуркавши, сказав потихеньку:

– Брате Санчо, от нам і пригода!

⁴⁹ Приклади вірної дружби, здатності до самопожертви заради товариша.

⁵⁰ Рядки з романсу, які стали приказкою зі значенням: починається грою, закінчується сваркою. Камишовими списками би́ли під час військових ігор.

⁵¹ Джерело не ідентифіковане, вважається, цей вираз був рефреном до вірша. Вживається у значенні: друг на вигляд не завжди є другом насправді.

⁵² Приклади взяті зі знаменитої «Природничої історії» римського письменника Плінія Старшого (23–79), яка стала прабразом європейських енциклопедій.

– Дай Боже, щоб добра була, – обізвався Санчо. – А де ж вона, паночку, тая вельможна сеньйора пригода?

– Де, питаєш? – Дон Кіхот йому. – Візьми очі в руки та й дивись: он там лежить на землі мандрований рицар, і видиться мені, не дуже в нього на душі весело, бо і з коня зіскочив і додолу впав ніби аж з досадою, а як падав, то зброя на ньому бряжчала.

– А відки ж ваша милість знає, що се і єсть пригода? – спитав Санчо.

– Ну, може, як не сама пригода, то хоть її початок, – одказав Дон Кіхот, – бо так вони звичайно й починаються. Та послухай-но, він, здається, настроює лютню чи торбан, про-кашлюється і продирає горло, певне зараз співати буде.

– А далєбі, що так, – підтвердив Санчо, – і знати з усього, що лицар той закоханий.

– А незакоханих мандрованих рицарів взагалі не буває, – зауважив Дон Кіхот. – Послухаймо ж, то, може, по ниточці й дійдемо до клубочка його думок, бо з переповні серця, як то кажуть, промовляють уста.

Санчо збирався відповісти щось панові, та йому перебив голос Лісового Рицаря, а був той голос не надто добрий, та не надто й поганий. Наставили вони вуха й почули, що співав закоханий рицар.

Сонет

Наказуйте, я слухаю, сеньйоро,
Святий закон для мене ваш наказ,
Всі ваші примхи виконаю враз,
Являючи безприкладну покору.

Помру я без єдиного докору,
Як хочете, щоб я безмовно згас,
А хочете – дзвінкі пісні для вас
Велю зложити муз і грацій хору.

Моя душа, що від жаги стражда,
Як віск, м'яка і, як алмаз, тверда,
І в ній Амур панує переможно.

Від мене в дар приймаючи цей скарб,
Лишіть на нім чи відбиток, чи карб, —
Я слід довіку збережу побожно.⁵³

Спів Лісового Рицаря завершився протяглим зойком, що вирвався йому, здавалось, із самісінької глибини серця, а небавом він уже заговорив жалісним та болісним голосом:

– О вродлива й невдячна понад усіх жінок у піднебесній! Чи то можлива річ, найясніша Касільдее Вандальська,⁵⁴ що ти попустиш томитися у ненастанних мандрах і вбиватися в тяжких і пресуворих трудах відданому тобі довіку рицареві? Чи не досить, що я примусив визнати тебе найбільшою вродливицею в світі всіх витязів наваррських і леонських, всіх левенців андалузьких і кастильських і насамкінець всіх рицарів ламанчських?

⁵³ Сонет є пародією на гарсіласизм (стиль, започаткований Гарсіласо де ла Веґою), скопійований з його виразів.

⁵⁴ *Касільдее Вандальська* – вигадане за аналогією з Дульсінеєю Тобоською ім'я; *вандальська* – андалузька (поширеною є версія, що назва Андалусія пішла від назви германського племені вандалів, які певний час нею володіли).

– От уже що ні, то ні, – обізвався тут Дон Кіхот, – бо я ж то сам з Ламанчі, а ніколи не визнавав, не визнаю і не визнаю, не можу й не мушу визнати сієї речі, що принижує красу моєї володарки. Ти ж бачиш, Санчо, сей рицар блудить словами. Та слухаймо далі: може, він іще що скаже.

– Та певно, що скаже, – підхопив Санчо. – Воно на те показує, що розводитиме жалі свої цілий Божий місяць.

Та Санчо помилився; почувши Лісовий Рицар, що хтось поблизу гомонить, урвав свої нарікання, скочив на ноги і гукнув дужим, а проте приязним голосом:

– Хто йде? Що ви таке за люди? І з якого десятку будете – з гульливого чи, може, із журливого?

– Із журливого, – озвався Дон Кіхот.

– Ну, то ходіть до мене, – промовив Лісовий Рицар, – і ви побачите перед собою саму тугу і саму журбу.

Почувши такі лагідні й гречні запросини, Дон Кіхот підійшов ближче, а за ним і Санчо.

Рицар-жалібник узяв Дон Кіхота за руку і сказав:

– Сідайте ось тут, пане рицарю, – бо що ви рицар, і надто ще мандрований, розумно мені вже з того, що спіткав я вас у цій дикій пущі, де вам товаришить лиш вітер вночішній: ото мандрованому рицареві притаманна оселя й постеля.

На ту річ одказав Дон Кіхот:

– Так, я рицар, і саме того ордену, який ви назвали; хоть же в душі моїй мають постійний притулок смутки, злигодні та знегоди, із співу вашого я зрозумів, що ваше горе любовної натури, тобто походить від кохання до вродливої невдячності, котру ви у ламентациях ваших на ім'я назвали.

Отак розмовляли вони удвох, сидячи рядком та ладком на твердій землі, нібито й не мали нарано один одному ран завдавати.

– А ви, пане рицарю, – спитав Лісовий у Дон Кіхота, – певне, теж маєте щастя бути закоханим?

– Маю таке нещастя, – одказав Дон Кіхот. – Хоча, правду кажучи, страждання, спричинені любов'ю до гідного любові предмета, слід таки вважати за велике щастя.

– Щира правда, – притакнув йому Лісовий Рицар, – аби тільки не каламутили нам розуму й чуттів оті погорда та зневага, що, як дознаєш їх раз і вдруге, скидаються радше на помсту.

– Жодного разу не дознав я зневаги од моєї володарки, – сказав Дон Кіхот.

– Авжеж, що не дознав, – обізвався Санчо, поблизу стоячи. – Моя пані така м'якенька, що хоть її у вухо бгай, хоть до рани прикладай.

– Се хто, джура ваш? – спитав Лісовий.

– Джура, – відповів Дон Кіхот.

– Зроду ще не бачив я джури, – зауважив Лісовий, – щоб отак насмілювався говорити, коли пан його говорить. От узять хоч би й мого – здоровий, ростом уже й батька догнав, а як я говорю, то ні в світі губи не розтулить.

– Овва! – вигукнув Санчо. – А я таки говорив і буду говорити, і нема чого боятись усякого... усякого... Та нехай уже, щоб не смерділо, краще не ворухимо.

Джура Лісового Рицаря взяв Санча під руку і сказав:

– Ходімо десь далі та й поговоримо собі досхочу по-наському, по-зброєноському, а панство наше нехай тут про любові свої розводиться та списи ламає: от побачиш, вони й до білого світу не нагомоняться.

– Чи ходім, то й ходім, – погодився Санчо. – Я розкажу вашеці, хто я такий, то й побачите, чи багато ще є таких джур говорючих.

По сім слові джури пішли геть, і між ними зав'язалася розмова, настільки весела, наскільки у панів їхніх вона була поважна.

Розділ XIII, що містить у собі продовження пригоди з Лісовим Рицарем, а також розумну і нечувано приємну розмову поміж двома джурами

Отак розділилися рицарі й джури – сії про життя своє між собою говорили, а тії про закохання; але історія оповідає перше про розмову пахолків, а потім уже про панську бесіду. Отож, кажуть, одійшовши осторонь, Лісовий джура сказав Санчові:

– Нелегке життя, добродію мій любий, ведемо і провадимо ми, зброєноші мандрованих лицарів: от уже справді їмо хліб у поті чола, а тим прокльоном покарав Господь прабатьків наших.

– І так іще мона сказати, – докинув Санчо, – що їмо його в дрижаках усього тіла нашого, бо кого ще більше сквар шкварить і холод діймає, як тих бідолашних джур у мандрованого лицарства? І то б іще нічого, коли б такі їли, бо як є їда, то півбіди біда, а то ж буває, що й день мине, і другий, а ми тільки вітер їмо, а повітрям запиваєм.

– Усе б то воно можна знести і винести, – сказав Лісовий джура, – як є надія на винагороду, бо якщо тільки мандрований лицар не вдасться надміру неfortunний, то скоро-нескоро, дивись, і подарує джурі своєму губернаторство над якимсь островом чи там яке-небудь лепське грапство.

– Угу, – сказав Санчо. – Я вже говорив панові, що вдовольнюся губернаторством на острові, а він у мене такий щедрий та шляхетний, що й пообіцяв і приобіцяв.

– А я, – похвалився Лісовий, – волю дістати за свою службу місце каноніка, і пан уже напिताв десь, та ще яке!

– То певне, – сказав Санчо, – пан у вашеці духовний якийсь лицар, що може вірним своїм джурам таку ласку дарувати, а в мене пан, сказати б, мирський, хоть пригадую собі, що певні люди, розумні, але, на мою думку, недобромисні, радили йому, щоб ішов у архієпископи, та він сам конче хотів у імператорі. Я тоді аж потерпав: не дай боже, думаю, ще візьме та в церковники пошиється, бо куди вже мені та держать якусь парафію... Признаюсь вашеці, що я хоть і скинувся ніби на людину, а в церковних справах баран бараном.

– Здається мені, що вашець усе-таки помиляється, – сказав Лісовий, – бо, знаєте, оті уряди острівні не завше добрі бувають. Там, дивись, косо-криво, там убого, а там сумно, і навіть при найпишнішому і найлуччішому губернаторстві такі тяжкі випадають клопоти да турботи, що тільки підставляй, небораче, спину. Куди було б краще покинути нам сюю розпрокляту панщину та й вернутися в село, до хати, та заходитись коло якого любішого діла, от собі звіра бити чи рибу ловити, бо хоть який бідний джура, а знайдеться в нього і конячина, і хортів пара, і вудка, є чим на селі забавитись і розважитись.

– Та того добра і мені не бракує, – відповів Санчо, – щоправда, коня нема, зате є ослик, що удвічі вартніший проти пайового румака. Бодай я паски святої не діждав, коли поміняю осла на такого коня, якби навіть іще й два корці вівса в додачу давали. І не думай вашець, що я жартую, коли так мого Сірого хвалю, – він у мене, бач, сірої масті. А хортів добуду, їх у нашому селі хоть греблю гати; до того ж, кажуть, чужим коштом завжди краще полюється.

– От же, їй-богу і присяй-богу, – сказав Лісовий, – вирішив я, пане джуро, і постановив покинути к бісу оте дурне лицарювання і вернутись до себе в село та діток своїх до розуму доводити, а їх у мене трійко, там як перли оріянські.⁵⁵

⁵⁵ Перли оріянські – перли Сходу.

– А в мене двійко, – мовив Санчо. – Там такі, що хоть самому Папі показати не гріх, а найпаче дівка, що я її на грапиню рихтую, як Бог погодить, дарма що мати не хоче.

– А скільки ж років тій панянці, що на грапиню рихтується? – спитав Лісовий джура.

– Та п'ятнадцятка вже, чи, може, рік туди – рік сюди, – відповів Санчо. – А висока, як тополя, та свіженька, як ранок майовий, та дужа, як бендюжник.

– Ну, з такими прикметами, – гукнув Лісовий, – вона не то на грапиню потягне, а й на німфу зеленого гаю. Ах ти ж, сучої дочки дочка! Ото, мабуть, сила, ото козир-дівка!

На те одповів Санчо трохи з серцем:

– Ані вона в мене сучка, ані її мати, та і зроду сучками не стануть, поки Бог мене на світі держить. А ви все-таки висловлюйтесь чемніше: вашець ріс нібито між мандрованими лицарями і міг би од них навчитися гречності, а такі негожі слова пускає.

– Ох, пане джура, як же кепсько знається вашець на похвалах! – заперечив Лісовий. – Як то? Хіба ви не знаєте, що як штирхоне добре списом бика борець на арені або як хтось ізробить щось дуже добре, то народ каже: «Ах ти ж сучого сина син, оце втяв!» І ті слова не на догану говориться, а на очевисту похвалу. Зречіться, мій пане, синів і дочок, що ділами своїми неспроможні засягти такої похвали для батьків.

– Та чом і не зректись, – погодився Санчо. – Коли так воно є, а не інакше, то нехай і мене, і жінку мою, і діти лає вашець по-скурвасинськи скільки влізе, бо всі їхні слова і вчинки гідні таких похвал понад усяку міру; аби вернутися до них, побачити їх, молю Бога милосердного, щоб вибавив мене од смертельного гріха, себто визволив од пренебезпечної моєї зброєноської служби, на яку я вже вдруге став оце спокушений і знаджений стома дукатами, що їх знайшов я в багульчику у самісінькій щирині Моренських гір. І вже мені нечиста сила насуває на очі то з одного боку, то з другого, то тут, то там, то ген цілу торбу з дублонами; от-от уже, здається, хапаю її руками, беру, несу додому, даю гроші на процент і на той ріст паном діло живу... Коли про те подумаю, аж легше стає на всі оті труди й муки приймати, що терплю через мого навіженого пана; бо більше в нього божевілля, аніж того лицарства.

– Недарма ж то кажуть, що жадоба мішки рве, – сказав Лісовий джура. – А як уже про панів говорити, то, мабуть, над мого немає в світі дурнішого. Як тої приповідки: «Ухоркають осла чужі діла». Якийсь там лицар із глузду зсунувся, а він хоче йому ума вставити, та й сам дуріє, і все їздить та шукає біди на свою ж таки голову.

– А він часом не закоханий?

– Атож, – відповів Лісовий, – у якусь там Касільдею Вандальську: такої, каже, суворої і сирової пані немає більше ніде на всім земнім крузі. Та він кульгає не на саму лише суворість, ще й не такі дурниці в нього в нутробі завелися, він їх і сам не забариться викласти.

– Це буває, – сказав Санчо. – І на гладкій дорозі спотикаються нозі. В людських хатах горох варять, а у мене то й казанами: більше тих прихильників і застільників у дурості, як у мудрості. Та коли правду кажуть, що з товаришем легше і біду перебідувати, то, може, й мені од того полегша, що вашець такому ж дурному панові служить.

– Він у мене дурний та хоробрий, – сказав Лісовий джура, – а понад те все ще й шахраюватий.

– А мій ні, – мовив Санчо. – Шахрайство у нього і прислідку нема, душу має, як чистий кришталь, зла зроду ніколи не вдіє, а добро всім робив би; такий безхитрий, що й дитя його круг пальця обведе. За ту щирку простоту люблю пана, як свою душу, і ніяк не зважусь покинути, дарма що витворки усякі витворює.

– Одначе, пане-брате, – зауважив Лісовий, – як веде сліпий сліпого, то обидва впадуть у яму. Краще б нам накивати потихесеньку п'ятами до свого, мовляв, стійла, бо хто пригод шукає, той часто в халепу залазить.

Під час тої розмови Санчо спльовував раз у раз якоюсь липкою і ніби аж сухою слиною. Побачив тєє і прикмітив жалісливий Лісовий джура та й каже:

– Од цієї балаканини, здається мені, в нас уже язика до піднебіння поприлипали, та є в мене про сей случай добренний розліпач, там до кульбаки приторочений.

Устав, пішов до коня і за малу хвилю вернувся з сулією вина і з паштетом завдовжки (без перебільшення кажучи) в півліктя. Був той паштет із здорового кроля: Санчо як його налапав, то думав, що воно, певне, не козя, а цілий цапище. Уздрівши таке добро, запитав у Лісового:

– І оце вищець такі штуки із собою возить?

– А ви ж думали як? – відповів той. – Я ж собі не якийсь там повстанний джура! Та в мене такий запас у коня на хребтині, що і подорожньому генералові не снилось.

Санчо їв без припрохи, запихався поночі такими шматками, як ото гудзі на воловоді.

– Оце джура, так джура, – прихвалював Лісового, – вірний і щирий, стріляний і меляний, пишний і щедрий, то вже і з цієї учти знати, що ніби чарами якими вродилась; не такий нещасний харпак, як я, що в саквах тільки сиру трошки, такого твердючого, хоч песиголовців ним бий, а до сиру ще кількадесят стручків та стільки само горіхів волоських і лісових, і все те через панові злидні та закони, яких він пильнує, що, кає, мандроване лицарство має житись і харчуватись тільки овочем сушеним та ще зелями польовими.

– Е, ні, брате, – сказав на те Лісовий, – шлунок у мене не до бур'яну, не до лопуцьків і не до кисличок. Нехай пани наші мають свої засади і свої закони лицарські, хай їдять собі, що їм ті закони велять; а я завжди вожу з собою м'ясиво, а при сидлі висить іще й оця плетена сулія, така люба та мила, що я із нею раз у раз тільки б цілувався та обіймався.

Сее кажучи, подав сулію Санчові, а той, схопивши її обіруч, підніс угору і приклався щиро; може, з чверть години дивився на зорі, а випивши, схилив голову набік, зітхнув ізглибока й промовив:

– От скурвого сина син, яке ж воно мудре!

– От бачите, – сказав Лісовий, почувши ті слова, – і ви похвалили се вино батькуючи.

– Правда, – погодився Санчо, – отож я кажу і конфіrmую, що коли назвеш кого задля похвали скурвим чи сучим сином, то немає в тім жодної образи. Та скажіть мені, дай Боже здоров'я тому, хто вам найлюбіший, чи се вино не з Сьюдад-Реаля?

– О, та з вас, я бачу, тонкосмак! – вигукнув Лісовий. – Та вже ж не звідки, і кілька рочків вистоювалось.

– Кому ви кажете! – запишався Санчо. – Не гадайте собі, що я не знаюся гаразд на винах. Повірите, пане джура, я од природи всяке вино нутром чую: тільки нюхну разок і тут же вам усе розкажу й розмажу: і відки воно, і якого сорту, і яке на смак, і скільки вистоювалось, і як мінилось, і геть-чисто все. Та воно й не дивно, бо в роду моєму, по чоловічому коліну, було двоє винопробів, що кращих давно вже не знали на всю Ламанчу, а те нехай засвідчить вам ось який випадок, що їм приключився. Дали їм раз обом покуштувати вина з одної бочки, питаючись думки про смак його, вік та доброту. Один узяв на кінчик язика, а другий тільки понюхав. Перший сказав, що вино одгонить залізом, а другий – ні, каже, ремнем. Господар сказав, що бочка була чистісінька, і в вині жодної немає домішки, тож нічим воно не може тхнути, але обидва славні винопроби на своєму стояли. Як уже все вино з бочки виточили й випродали і стали чистити бочку, знайшли в ній маленького ключика на ремінці. А хто, прошу вас, з такого роду походить, той може сміло забирати голос у подібних справах.

– Тим же я й кажу, – похопився Лісовий джура, – що годі нам тинятися, пригод шукаючи. Маєш хліб, то за калачем не женися; вертаймось додому, то й там нас Бог побачить, як захоче.

– Поки пан мій до Сарагоси не доїде, – сказав Санчо, – мушу йому служити, а там уже всі гуртом якось прирадим.

Доти ж говорили й доти пили ті браві джури, доки сон не пов'язав їм язика і не пригмував їхньої невситенної спраги. Отак і заснули вдвох, обіймаючи сливе порожню сулію і не дожувавши шматків, що в роті мали. Залишмо ж їх тут на якусь часину, бо треба нам оповісти, що там робили тим часом Лісовий Рицар та Рицар Сумного Образу.

Розділ XIV, де пригода з Лісовим Рицарем далі снується

Багато де про що гомоніли Дон Кіхот із Лісовим Рицарем; опріч усього іншого, повідає історія, сказав Рицар Гаю Дон Кіхотові і ось яку річ:

– Насамкінець ознаймую вам, пане рицарю, що з веління чи радше з власного вільного обрання закохався я з незрівнянну Касільдею Вандальську. Називаю ж її незрівнянною чи теж безподібною тому, що справді всіх переважила і поставою величною, і гідністю високою, і вродою препишною. Отся-то вищережена Касільдея тим одплатила за щирі мої почуття й честиві бажання, що вимагала од мене, як мачуха од Геркулеса, звершення численних подвигів,⁵⁶ трудних і небезпечних, обіцяючи при кінці кожної випробу, що вже після наступної сподівання мої жаданого дійдуть skutku, але ті подвиги таким безконечником нижуться, що я вже їм і лік загубив, не знаючи, котрий із них буде останній, котрий із них увінчає високі мої прагнення. Раз якось наказала мені викликати на бій тую преславну севільську велетку, що звуть Хіральда:⁵⁷ тая бронзова красуня міцна й потужна і, хоч ніколи не сходить із місця, перевершує всіх на світі жінок легковажністю та вітрогонством. Я прийшов, побачив, переміг, я її вгамував і знерухомив – бо тиждень із чимось вітер віяв лише з полуночі. Іншим разом веліла мені підняти й зважити вікодавнє каміння, ті знакомиті бики в Гісанді,⁵⁸ хоч тая робота більше ломовиків пристала, ніж рицареві. А то загадала, щоб кинувся я і ринувся в Кабринське провалля⁵⁹ (річ нечувано жадлива й небезпечна!) і потім розповів їй докладно про все, що в собі ховає та похмура отхлань. Я спинив Хіральду, зважив Гісандські бики, опустився в безодню і виніс на світло денне її тайнощі, а надії мої – мертвим-мертвісінькі, а моєї пані вимисли й гордування – живим-живісінькі. Коротше слово, останній її наказ був такий: я мав об'їздити всі гішпанські провінції і вимагати од усіх мандрованих рицарів, яких тільки здіблю, аби визнали, що вона заломила вродою своєю всіх нині живущих дам, а я доблестю моєю і закоханням переважаю всіх кавалерів земного кругу. Виконуючи сей її загад, я виїздив уже мало не всеньку Гишпанію і переміг у сій подорожі багатьох рицарів, які наважувались мені суперечити. Та найдужче тим горджуся я і пишаюся, що здолав у двобої преславного рицаря Дон Кіхота з Ламанчі і змусив його визнати, що моя Касільдея вродливіша за його Дульсінею; здобувши сю одну перемогу, я вважаю, що взяв гору над усіма рицарями світу, бо вищезгаданий Дон Кіхот поборов їх усіх, тож після моєї над ним перемоги і тріумфу вся його слава, хвала і честь на мою перейшла й перенеслась персону.

Хто славного подужав у двобої,
Той сам достойний слави голосної.⁶⁰

⁵⁶ Геркулес, він же Геракл у давніх греків, син Зевса й Алкмени. Тому Лісовий Рицар іронічно називає Геру, ревниву дружину Зевса, мачухою Геркулеса. Вона переслідувала Геракла, тому ім'я, дане йому оракулом, означає «той, хто звершує подвиги через утиски Гери».

⁵⁷ Мається на увазі чотириметрова бронзова статуя Віри зі стягом у руках, яка стоїть на кулі й виконує функцію флюгера (*isp. Giralda* – флюгер), вона увінчує майже стометрову вежу кафедрального собору в Севільї, вибудовану 568 р. Зараз Хіральдою звуть усю дзвонарню.

⁵⁸ Вирізьблені з граніту фігури звірів, схожих на биків, ймовірно, культового призначення (приблизно II ст. до н. е.); *Гісандо* – пагорб в Авільї, Іспанія.

⁵⁹ *Кабра* – містечко між Кордобою та Малагою в Андалусії. Згадане провалля (глибока печера) фігурує у багатьох відомих творах; за повір'ям, воно сполучається з пеклом.

⁶⁰ Початок першої пісні «Араукани» Ерсільї.

Таким чином незчисленні подвиги вищесказаного Дон Кіхота тепер по праву лічаться й рахуються моїми.

Здивувався Дон Кіхот непомалу, почувши од Лісового Рицаря такої речі; язик йому аж свербів завдати брехню зухвальцеві, і тисячу разів слова: «Ви брешете!» ладні були зірватися з його уст. Проте він опанував себе, як міг, сподіваючись, що примусить самого суперечника спростувати тую вигадку, тож сказав йому спокійно:

– Супроти того, що ви, пане рицарю, перемогли більшу частину мандрованих рицарів Гишпанії, ба навіть цілого світу, я не мовлю ні слова; проте щодо вашої перемоги над Дон Кіхотом я дозволю собі висловити сумнів. Можливо, то був хтось інший, схожий на нього, хоч узагалі мало є таких, що були б на нього подібні.

– Як то? – заперечив Лісовий Рицар. – Клянуся небом вишнім, що я бився з Дон Кіхотом, переміг його й переважив. То чоловік на зріст високий, на лиці сухорлявий, сам худий і довготелесий, просивий уже, ніс орлиний, карлючкуватий, вуса довгі, чорні, униз дивляться. Подвизається під іменем Рицаря Сумного Образу, за джуру держить селянина на прізвисько Санчо Панса, під верхом має і поводом торкає знаменитого румака на окличку Росинант, і насамкінець за володарку волі своєї вважає таку собі Дульсінею Тобоську, що звалась передніше Альдонса Лоренсо, так само як я свою пані, що прозивається, власне, Касільда й походить із Андалузії, величаю Касільдеєю Вандальською. Якщо всіх отсих ознак не досить для засвідчення правдивості моїх слів, то ось мій меч, який змусить повірити й саму невіру!

– Спокійтеся, пане рицарю, – промовив Дон Кіхот, – і послухайте, що маю вашій милості казати. Ознаймую і чиню відомо, що згаданий вами Дон Кіхот той мій найкращий у світі приятель і друг, моє, сказати б, друге «я»; з усіх ознак, що ви мені тут подали, прикмет певних і достеменних, мусив би я гадати, що ви перемогли саме його. З другого боку, очима бачу й рукою чую, що то не міг бути він – хіба що якийсь чарівник (а серед них у нього багато ворогів, найпаче один, що повсякчас його переслідує) узяв на себе його постать і навмисне дався перемогти, аби позбавити його слави, що він добув її і залучив подвигами своїми рицарськими у всьому світі хрещеному й нехрещеному. На потвердження цих слів подаю до панського відомо, що не минуло й двох днів, як тії зловорожі чаклуни перетворили образ і подобу прекрасної Дульсінеї Тобоської на бридку й неоковирну селянку; таким же самим робом могли вони й самі перекинутись Дон Кіхотом. А як і сі докази неспроможні вас переконати, то знайте, що перед вами стоїть не хто інший, як Дон Кіхот власною персоною, готовий щомиті збройно обстоювати свою правоту – кінно чи пішо, чи як буде ваша ласка.

Сее кажучи, схопився на ноги і сгягнув меч, очікуючи рішення Лісового Рицаря; той же відповів йому так само спокійним голосом:

– Добрий платільник застави не боїться: хто вже раз, пане Дон Кіхоте, міг побороти вас у перетвореній подобі, той сміє сподіватись, що здолає вас і в притаманній вашій суті. Але тим що негоже рицарям потемки герці свої герцювати, мов розбишакам яким чи гультям, почекаймо дня: нехай сонце буде свідком наших діянь. І така буде умова нашого двобою, що подоланий має здатися на волю переможця, який може вимагати від нього чого завгодно, аби тільки воно не було противне рицарській честі.

– Я більш ніж задоволений такою умовою й угодою, – сказав Дон Кіхот.

По сім слові пішли до джур своїх, що затинали хропака в тій самій поставі, в якій зміг їх сон. Розбудили їх і казали рихтувати коні, бо зі сходом сонця вони мали, мовляв, зійтись у страшенному й нечувано кривавому двобої. Почувши тую вістку, Санчо здумівся й перелякався: потерпав за пана свого, наслуховавшись од Лісового джури балачок про хоробрість його повелителя. Слуги не промовили й слова, пішли мовчки до худоби – всі троє коней і Сірий знюхались уже між собою і паслися разом.

По дорозі Лісовий джура сказав Санчові:

– Чиню вам відомо, брате, що в андалузьких ратоборців такий повівся звичай: коли двоє лицарів зійдуться на мономахію, то й свідки їхні не повинні сидіти, склавши ручки. Отож знайте: поки боротимуться наші пани, і ми з вами мусимо битися і моцюватися.

– Той звичай, пане джуро, – заперечив Санчо, – нехай собі ведеться і поводитьсь у тих дурноборців, що ви казали, але між зброєносцями мандрованих лицарів того ані руш бути не може. Принаймні пан мій жодного разу не говорив мені про таку поведенцію, а він же напам'ять знає всі приписи й артикули мандрованого лицарства. Та даймо на те, що й справді є таке правило, аби при поєдинку між панами мали сточити герць і джури, – я того правила все-таки дотримувати не буду, волію заплатити кару, що на миролюбних джур за те накладається, а то є, запевняю, не більше, ніж два безміни воску.⁶¹ То мені дешевше стане, ніж понитчина на ранену голову, а в мене вона вже, вважай, пробита і провалена. Ще й більш од того: не можу я герцювати, бо меча не маю, зроду-віку і натями не було.

– На те я знаю добру раду, – сказав Лісовий джура. – Є в мене тут два мішки полотняні однакі завбільшки: ви візьмете один, я другий та й будемо войдуватися тими мішками, рівною, мовляв, зброєю.

– Ну, як так, то ще нехай, – погодився Санчо. – У такий бійці ран не буде, хіба порох один з одного повибиваємо.

– Так-то воно, та не зовсім, – сказав Лісовий джура. – У ті мішки, щоб їх вітром не занесло, треба вкинути по півдесятку гладеньких камінців-круглячків, і завважки щоб однакові були; так будемо собі мішкуватись без будь-якої шкоди й невигоди.

– Ого, батькові моєму царство небесне! – гукнув Санчо. – Оце так м'якота буде, не кажи ти хутро цибулине або клоччя бавовняне, щоб лоби нам не потропились, маслаки не поламались... Та напхайте туди і шовковиння, добродію, а я все 'дно битися не буду: нехай там пани наші борються, то їхня річ, а ми собі пиймо та жиймо, поки живеться. Настане той час-година, то життя наше й само урветься; на яке ж лихо нам тую годину приспішати, зеленцем недоспілим без пори додолу гупати?

– Ви там що не кажіть, – наполягав Лісовий джура, – а нам таки хоть із півгодини випадає подубаситись.

– Ба ні, – заперечив Санчо. – Де видано бути таким нечемним і невдячним, щоб заводити бійку за невинного Бога, з ким оце пив і їв? Та ще як не маєш гніву, ні досади, то якої холери й сікатись?

– Ну, цьому лихові легко зарадити, – відповів Лісовий джура. – От візьму підійду нишком до вашеці і віржу два чи три ляпаси, що ви й ногами вкриєтесь. Отут уже хоть би гнів ваш як бабак спав, то я його таки розбуджу.

– А на ті хитрощі є в мене незгірші мудрощі, – сказав Санчо. – Не встигне вашець мого гніву розбудити, як я ваш добрим дубцем навіки присплю (хіба на тім світі прокинеться); бо не такий я єсть чоловік, щоб хто мене лящами годував. А найкраще нехай кождий свого глядить і сам свій гнів присипляє, бо чужа душа – темний ліс, хто йде по вовну, той часом стриженим вертає, а Бог благословив мир і прокляв війну; кажуть, що як kota задражнять, і зацькують, і заженуть у тісний кут, то він стає левом, а я ж таки чоловік, то бозна-ким можу стати. Отож остерігаю і варую вас, пане джуро, що все зло і лихо, що з нашої суперечки постати має, окошиться на вашій милості.

– Гаразд, – відповів Лісовий джура. – Дасть Бог день, то, казав сліпий, видно буде.

Тим часом у вітті дерев обізвалась безліченна безліч пташок різноперих; розмаїтими веселими співами ніби вітали вони й віншували молодесеньку зорю світову, що появила свій гожий вид між брам та кружганків сходу, струшуючи з кучерів своїх міріади краплистих перел; купалися зела в любій тій волозі і самі, здавалось, пінилися та шумували дрібнісіньким

⁶¹ Йдеться про вагу трохи менше, ніж двічі по півкіло (дві лібри), міра відкупу, яку вносили ченці за порушення уставу.

білим бісером; верби струменіли духмяною манною, кринички сміялись, потоки жебоніли, гаї раділи, й пишалися луки у вранішнім сяйві. Заледве світло денне дозволило розрізнати гаразд предмети, як Санчові впав у око найперше ніс Лісового джури, не ніс, а носяра, що тінь од нього застинала, сказав би, все тіло. Те велетенське нюхало, перехняблене на половині, звисало нижче рота пальців на два чи три, все було в бородавках, а на колір синяве, мов баклажан. Як загледів Санчо тую пику, спотворену бородавистою закарлюкою незвичайного кольору, ноги й руки у нього затряслися, мов у дитини, що її родимець напав: краще, казав собі подумки, схоплю мовчки дві сотні лящів, ніж маю злості добувати і з такою поторочєю в бійку заходити.

Дон Кіхот і собі глянув на свого супротивника: обличчя розгледіти не міг, бо його закривало забороло, та помітив, що був то чоловік кремезний, хоть і не вельми собою високий. Поверх обладунку була на ньому опанча чи козачина із щирого, бачиться, златоглаву, усипана геть уся блискотючими люстерками-свічадками, що аж очі на себе брали; понад шоломом рясно маяли пера зелені, жовті й білі; спис його, до дерева приставлений, був довгий і замашний, а клюга на ньому гартована завдовжки більше як у п'ядь.

Усе те побачив Дон Кіхот, усе постеріг, а з баченого й спостереженого зробив висновок, що рицар той неабияку мусив мати силу; проте на одміну від Санча Панси не злякався, а чемно й невимушено звернувся до Рицаря Свічад:

– Якщо ваша войовничість, пане рицарю, не притлумила у вас ввічливості, то її іменем прошу вас піднести на хвилю забороло, аби я міг побачити, чи мужність обличчя вашого дорівнює сміливості вашої постави.

– Чи вийдете ви, пане рицарю, з сього двобою переможцем, а чи переможеним, – відповів Рицар Свічад, – ви матимете однаково час і змогу побачити мене; якщо я не спішуся вволити зараз же ваше бажання, то причина тому тільки одна: боюся, що уйму честі прекрасній Касільдеї Вандальській, коли загаюся хоч на малу часину, odkриваючи забороло перед тим, як змушу вас визнати самі знаєте що.

– То, може, хоть скажете, поки ми на коні не сіли, – мовив Дон Кіхот, – чи я той самий Дон Кіхот, якого ви нібито перемогли.

– На сей запит відповідаємо, – одказав Рицар Свічад, – що ви кап-у-кап схожі на того рицаря, котрого я переміг, та оскільки ви кажете, що вас переслідують чарівники, не смію твердити про цілковиту тотожність.

– Сього з мене цілком досить, щоб переконатись у вашій помилці, – сказав Дон Кіхот, – та щоб і вас у тому переконати, нехай лишень приведуть коні; якщо тільки Бог допоможе, моя володарка зізволить, а правиця моя не зрадить, то в коротший час, ніж мали б ви забороло підняти, побачу вже ваше обличчя, – а ви побачите, що я не той Дон Кіхот, якого ви, на вашу думку, колись перемогли.

Урвавши на тому розмову, обидва допали коней: Дон Кіхот завернув Росинанта, щоб із розгону краще вдарити на суперника, те саме зробив і Рицар Свічад. Пробігши яких кроків двадцять, Дон Кіхот пристав, почувши його гукання.

– Не забувайте ж, пане рицарю, нашої умови, – нагадав Рицар Свічад. – Переможений має здатися на волю переможцеві, як ми вже казали.

– Знаю, – відповів Дон Кіхот, – і при тому вимоги, поставлені переможеному, не мають вибігати за межі рицарського кодексу честі.

– Ясно само собою, – одказав Рицар Свічад.

Тут Дон Кіхот скинув очима на носяку Лісового джури і здивувався не менше од Санча, гадаючи, що то, певне, прочвара якась або людина несьогосвітньої породи. А Санчо як побачив, що пан його розгін бере, так і отерп із ляку: ану ж зостанься віч-на-віч із тим носанем, а він довбоне тебе своєю закарлюкою, то й заореш носом із самого страху, тим і баталія твоя скінчиться. Побіг слідком, учепився Росинантові за стреміння і став прохати Дон Кіхота, що збирався вже завертати:

– Прошу вас і благаю, паночку мій любий, нехай ваша милость підсадить мене на того он дуба, перш ніж до бою легіти; згори мені краще буде видно, як ваша милость із тим лицарем вой воюватиме.

– Схоже на те, Санчо, – зауважив Дон Кіхот, – що тобі просто на високий поміст заманулось: так можна безпечно на бій биків дивитись.

– Щиро кажучи, – признався Санчо, – мене здивував і налякав велетенський ніс того джури, аж боязно коло нього стояти.

– І справді, ніс такий, що і я злякався б, якби був не я, – сказав Дон Кіхот. – Ну, гаразд уже, давай підсаджу.

Поки Дон Кіхот підсаджував Санча на коркового дуба, Рицар Свічад од'їхав скільки там треба було до розгону і, гадаючи, що його суперник уже готовий до бою, не став чекати суремної яси чи іншого якого гасла, а повернув коня свого, що не був ані прудкіший, ані показніший за Росинанта, і погнав його щодуху назустріч ворогові, хоть духу того ледве стачило на помірний клус. Як же побачив, що Дон Кіхот джуру свого на дерево підсаджує, натягнув повода і осадив коня, за що той був йому вельми вдячний, бо вже зовсім з моці вибився. А Дон Кіхот, якому здавалось, що ворог уже на нього льотом летить, так стиснув шпорами худючі Росинантові боки, що бідному аж зашпори зайшли і ушпарив він щирим галопом (повідает історія, що таке трапилось йому один-однісінький раз, а то все трюхикав тільки). Отаким шаленим алюром заскочили вони Рицаря Свічад, що даремно всаджував своєму коневі остроги аж по самі кнопки – той як на пні став, ані руш із місця, де його на бігу зупинено. І з конем вершник борюкався, і зі списом ніяк не міг собі дати ради, бо й не вмів, либонь, його до бою зважити. Заставши супротивника в такому сприятливому для себе стані, Дон Кіхот ні про що не дбав; без будь-якого ризику й небезпеки з таким імпетом ударив на Рицаря Свічад, що миттю вибив його з сідла: полетів бідолаха через коня перевертом та й простягнувся на землі недвигою, мовби мертвий.

Скоро Санчо теє побачив, ізсунувся з дуба і попрямував швиденько до пана, а той, ізлізши з Росинанта, нахилився над Рицарем Свічад і заходився розсупонювати йому шолома, щоб подивитись, чи живий іще, а як живий, то щоб на вітер підняти, та й побачив... Хто б міг сказати, що він там побачив, не викликавши подиву, зачудування й здуміння усіх послухачів? Побачив же він, повідает історія, живе обличчя, справжнісінький вид, достеменно твар, існу фізіономію, правдивий образ і сущу подобу бакалавра Самсона Карраска, а побачивши, заволав зичним голосом:

– Бігай сюди, Санчо, дивись і вір, як хочеш, неймовірному! Ступай, кажу, і вважай, що може тая магія, що можуть тії чарівники та чорнокнижники!

Надбїг Санчо і, уздрівши лице бакалавра Карраска, знай тільки хрестився та божкався без міри й без ліку. А що рицар той повержений і далі не подавав жодних ознак життя, Санчо сказав Дон Кіхотові:

– Така в мене думка, пане мій, що хай би ваша милость оцьому нібито бакаляріві Самсонові меч в рот угородила, бо то, може, і є один із ворогів ваших, чорнокнижників.

– Добре еси кажеш, – погодився Дон Кіхот. – Що менше ворогів, то краще.

І став уже меч добувати, щоб тую Санчову думку й пораду до зроби довести, як надоспів Лісовий джура (уже без того носа, що такого потворного надавав йому вигляду) і закричав:

– Схаменіться, пане Дон Кіхоте, адже у стіп вашої милості лежить ваш приятель, бакаляр Самсон Карраско, а я його джура.

Як побачив його Санчо без тої осоруги, спитав:

– А де ж носяра?

Той одказав:

– А ось-ось-о, в кишені.

І, сягнувши рукою в праву кишеню штанів, витяг маскарадного носа, описаного нами вище: зроблений він був із лакованого картону. Санчо приглянувся до джури пильніше і, вражений, вигукнув:

– Мати Божа, царице небесна! Чи се не Томе Сесьяль, сусіда мій і кум?

– А то ж хто? – відповів обезносений джура. – Авжеж, що Томе Сесьяль, приятелю мій і куме Санчо Панса. Я розкажу тобі, які хитрощі, штучки та каверзи мене сюди привели, тільки спершу впросить і вблагайте пана вашого, щоб не чіпав і не рушив, не вбивав і не ранив поверженого йому до ніг Лицаря Свічад, бо не думайте й не сумнівайтесь, то таки справді наш односелець бакаляр Самсон Карраско, шибайголова і невдаха.

Саме на той момент Рицар Свічад прийшов до тями; Дон Кіхот, помітивши тее, наставив на нього голого меча і промовив:

– Тут вам, пане рицарю, й смерть, якщо не визнаєте, що незрівнянна Дульсінея Тобоська перевищує й переважає вродою своєю вашу Касільдею Вандальську. Крім того, мусите пообіцяти мені (якщо залишитесь живим після цього побою й поразки), що підете до города Тобоса і представитесь від мого імені моїй володарці, аби чинила з вами, що її воля; як же вона поверне вам вашу свободу, маєте знов розшукати мене (сліді моїх діянь правитимуть вам за найпевніший дороговказ) і здати мені з усього справу: як бачите, вимоги мої, згідно з нашою попередньою конвенцією, не вибігають поза межі установ мандрованого рицарства.

– Визнаю, – сказав повержений рицар, – що більше вартий подертий і брудний черевик сеньйори Дульсінеї Тобоської, аніж розчухрані, хоть і чисті, патли Касільдеї; крім того, обіцяю сходити до вашої володарки і повернутися сперед її обличчя до вас для повного й докладного справоздання.

– Ви повинні також визнати і вважати надалі, – додав Дон Кіхот, – що переможений вами рицар не був і не міг бути Дон Кіхотом з Ламанчі, що то був хтось інший, на нього схожий, так само як я визнаю і вважаю, що хоть ви і здаєтесь бакалавром Самсоном Карраском, ним не есте насправді, ви хтось інший, подібний до нього, що в сю подобу перетворили вас мої вороги, аби я впинив і вгамував силу мого гніву і був милостивіший у славі моєї перемоги.

– Усе те я визнаю, вважаю і гадаю так само, як визнаєте, вважаєте і гадаєте ви, – промовив змордований рицар. – Допоможіть мені тільки встати, як можна буде, бо, падаючи, так забився, що нема на мені живого місця.

Дон Кіхот підвів його з допомогою Лісового джури, себто Томе Сесьяля, з якого Санчо не зводив очей і все розпитував про те і про се. З відповідей ясно було, що то таки достеменний Томе Сесьяль, а не самозванець якийсь, але непевність, викликана в Санчові Дон Кіхотовими словами про дії чорнокнижників, які перетворили Рицаря Свічад на бакалавра Самсона Карраска, довела простака до того, що вже очам своїм не хотів вірити. Зрештою пан і слуга так і лишились при своїх сумнівах, а Рицар Свічад із джурою, невеселі обидва й непишні, віддалилися від Дон Кіхота й Санча; треба було десь оселі шукати, щоб скаліченому садна заліпити та ребра вправити. Дон Кіхот із Санчом подалися знову на сарагоський шлях, де їх і залишає історія, щоб оповісти тим часом, хто такий був Рицар Свічад і його буйноносий зброєносець.

Розділ XV, де розказується й показується, хто такі були Рицар Свічад та його зброєносець

Радий, веселий та гордовитий їхав Дон Кіхот, здобувши перемогу над таким хоробрим витязем, яким був у його уяві Рицар Свічад; упевнившись на взяте рицарське слово, він сподівався дізнатись небавом, чи володарка його і досі ще заворожена: адже подоланий рицар будь-що-будь мусить, під страхом утрати свого звання, повернутись до переможця і доповісти йому про свою з нею зустріч. Про одно ж гадав Дон Кіхот, а зовсім про інше Рицар Свічад; як ми вже сказали, під ту хвилю ним володіла єдина думка – де б йому притьмом перев'язатись.

Так от, повідає історія, як порадив ото бакалавр Самсон Карраско Дон Кіхотові вернутися знову до рицарювання, то вже домовився був із парохом та цирульником, якого способу слід ужити, щоб примусити гідальга сидіти дома й не рипатися за тими злоповісними пригодами. Усі вони погодилися на тому (найдужче наполягав сам Карраско), що Дон Кіхотові треба дати змогу виїхати, бо утримати було однак неможливо, а тоді рушить за ним Самсон у перев'язці мандрованого рицаря, знайде будь-яку зачіпку для поєдинку і домовиться заздалегідь, що переможений повинен здатися на ласку переможцеві; подолавши ж Дон Кіхота (що здавалось річчю легкою аж надто), зажадає од нього, аби вертався додому в село і не рушав із місця два роки чи там до особливого розпорядження; переможений Дон Кіхот конче мав виконати ту умову, не мігши зламати й порушити рицарські звичаї, а поки він перебуватиме в домашньому ув'язненні, ті його химери забудуться або ж на божевілля знайдуться які підхожі ліки.

Карраско на те пристав, а за джуру йому захотівся Санчів приятель і кум Томе Сесьяль, чоловік веселого норову та бистрого розуму. Самсон спорядився вищеписаним робом, а Томе Сесьяль нап'яв на свого натурального носа ще й того маскарадного, щоб кум при зустрічі не вгадав. От подалися вони в дорогу слідком за Дон Кіхотом і мало не наспіли на ту пригоду з колісницею Смерті, та доступили їх аж у лісі, де й сталося те, про що вже знає обачний читальник. І якби не дивугідні фантазії Дон Кіхота, який уроїв собі, що бакалавр – не бакалавр, то не діждався б наш пан бакалавр ліценціатського звання доскочити. Пустився-бо пташок видирати, та й гнізда не знайшов. Побачивши Томе Сесьяль, як зле обернувся їхній задум і як плачевно скінчилася виправа, сказав бакалаврові:

– Так нам, пане Самсоне, і треба: катюзі по заслугі! Легко казка кажеться, та важко часом діло робиться. Дон Кіхот дурний, а ми розумні, тільки він собі здоровий і веселий, а вашець побитий і сумний. То скажіть же мені тепер, хто дурніший: чи той, хто дурним удався, чи хто самохіть у дурні пошився?

На те одповів Самсон:

– Різниця тут у тому, що хто дурний удався, то навіки дурень, а хто дурнем самохіть стає, може коли хоч перестати.

– Коли так, – сказав Томе Сесьяль, – то я власною охотою пошився в дурні, як став до вас за джуру, а тепер за власним же бажанням із дурнів виходжу і вертаю додому.

– Як знаєте, – одказав Самсон, – що ж до мене, то шкода й гадати, що повернусь додому, поки не обкладу киями Дон Кіхота. Шукатиму його тепер не для того, щоб до глузду привести, а щоб помсту свою на нім удовольнити, бо ребра мої потовчені так болять, що не можу здобутись на милосердніші помисли.

У таких розмовах доїхали вони нарешті до села, де щасливим випадком знайшовся косто-прав один: у нього ж то й курувався невдаха Самсон. Томе Сесьяль поїхав додому, а він лишився тут, обмірковуючи плани помсти; слушного часу історія ще повернеться до нього, а ми тим часом повеселимося з Дон Кіхотом.

Розділ XVI

Про зустріч Дон Кіхота з розважливим шляхтичем ламанчським

Отож, як сказано, веселий, радий та гордопишний верстав Дон Кіхот свою путь, гадаючи, що по здобутій оце перемозі він став найславнішим мандрованим рицарем сього світу і свого віку. Усі пригоди, що мали йому приключитись, він уже заздалегідь уважав за відбуті й доведені до щасливого краю, чари й чарівників мав за ніщо і зовсім не пам'ятав ні про кий, що нахапався рицарюючи, ні про кам'яний град, що півстіни зубів йому витрощив, ні про невдячних галерників, ані про нахабних янгуасців, що його дубцювали; нарешті, мовив собі на думці, якби тільки пощастило прибрати спосіб, засіб чи ярміс та відчарувати володарку його Дульсінею, не заздрих би він найвищому блаженству, що будь-коли засяг чи міг засягти найфортунніший мандрований рицар минувшини. Поринув він цілком у тее марення, аж тут обізвався до нього Санчо:

– Ну, і треба ж отаке, пане? І досі мені перед очима маячить той понад усяку міру дивоглядний носюра кума мого, Томе Сесьяль.

– Невже ти й справді гадаєш, Санчо, що Рицар Свічад то був бакалавр Карраско, а зброєноша його – твій кум Томе Сесьяль.

– Не знаю, що й казать, – відповів Санчо, – знаю тіки, що прикмети всі про мою хату та про жінку й діти так подав, що інший хто не зміг би. Та й на твар, як носа ізняв, достеменнісінький Томе Сесьяль, і голос таки ж його, а не чий.

– Поміркуймо резонно, Санчо, – провадив Дон Кіхот. – От ти мені скажи: з якої речі мав бакалавр Самсон Карраско являтися мандрованим рицарем, узброєним до нападу і оборони, і ставати зі мною до бою? Чи я, може, йому ворог? Чи я дав йому коли який привід до гнівання? Чи я йому суперник, чи він теж войовницьким ремеслом бавиться і заздрить бойовій моїй славі?

– А чого ж тоді, пане, – спитав Санчо, – лицар той, хто б він там не був, схожий отак на бакаляра Карраска, а джура його скинувся на мого кума Томе Сесьяля? Коли то чари, як ваша милость каже, то чого вони перекинулись саме в них і ні в кого іншого?

– Усе то хитрощі й каверзи лихих чорнокнижників, що переслідують мене, – сказав Дон Кіхот. – Вони завбачили, що я вийду переможцем із того поєдинку, і подбали про те, щоб подоланий рицар постав переді мною в образі приятеля мого, бакалавра, аби дружба, що я до нього маю, стала між вістрям меча мого і потугою моєї правиці, аби правий мій гнів угамувався і той, хто так підступно і зрадливо наставляв на моє життя, сам залишився живий. І ще один доказ: згадай, о Санчо, як легко тим чаклунам ману пускати, один образ у другий переображувати, являти гарне бридким, а бридке гарним; не минуло-бо й двох днів, як ти доочне бачив красу й уроду незрівнянної Дульсінеї в постаті потворної, брудної і неоковирної селючки з каправими очима і смердючим ротом. А як уже той облудний чарівник зважився на таке підле перетворення, то нема дива, що обернув когось Самсоном Карраском та твоїм кумом, аби видерти мені з рук славу звитяги. Одна тільки думка втішає мене: хоть у чий там подобі стояв переді мною ворог, я його, зрештою, переміг і переважив.

– Усю правду тільки Пан Бог знає, – зауважив Санчо.

А знаючи добре, що перетворення Дульсінеї було наслідком його власних хитрощів та каверз, не дуже дослухався до панових резонів і не важився перечити, щоб не пробовкнутись, буває, зайвим словом.

За тими розмовами наздогнав їх чоловік якийсь, що тим же самим шляхом їхав позаду на гарній сивострокатій кобилі. На ньому була кирея тонкого зеленого сукна, обрамлена чер-

воно-бури́м оксамитом, на голові шличок із того ж таки оксамиту; наряд подорожній на кобилі був теж зелений і цинамоновий, стреміння коротке. При боку мав мавританську шаблю-кривулю на зелено-золотім широ́кім шавельтасі, полуботки-мишини з того самого товару, що й перев'язь, остроги не золочені, а зелені, наведені лаком, покошені й наложені так ловко, що, пасуючи до всього убору, видавали кращими, як щирозлоті. Порівнявшись з Дон Кіхотом і Санчом, подорожній уклонився їм чемненько і, підстроживши кобилу, хотів був їх обігнати, та Дон Кіхот сказав:

– Мій го́жий пане, коли в вашої милості одна з нами дорога і вам не вельми спішно, то я за велику мав би собі ласку верстати путь разом.

– Сказати правду, – одмовив вершник, – тим я хотів вас оминати, щоб кінь ваш, мою кобилу почувши, не роз'ятрився, буває.

– Могли б ви, пане, – впав у річ Санчо, – могли б, кажу, й придержати кобилку, бо кінь у нас такий рахманний і так добре поведений, як ніде й ніколи, і зроду до того паскудства не квапився; раз якось тільки знесла була його охота, то мали ми з паном покутню годину. Отож, коли хіть ваша, то й припиніться, паночку. Ви йому тую кобилу хоть на срібній талі́рці піднесіть, то він на неї не націлить.

Подорожній придержав ходи, придивляючись зачудовано Дон Кіхотовій поставі і появи (той їхав саме без шолома, якого Санчо баульчиком приторочив до переднього ленчика свого в'ючака); не з меншою увагою розглядав і Дон Кіхот вершника в зеленому, бо то, думалось йому, був собі не абихто. Літ мав, дивитись, під п'ятдесят, волосся негусте, шпакувате, ніс орлиний, погляд жвавий та й поважний водно́раз, а з одягу й постави знати було, що вжитки мав добрі. Про Дон Кіхота ж думав той у зеленому, що такого взору й штибу чоловіка йому зроду ще бачити не траплялось: довгов'язий, гінкотелесий, худокостий та жовтовидий, а тут іще ця вся зброя, манера й поведінка, – справді, віддавна вже в тім краю такої прояви не проявлялось. Дон Кіхот помітив, що подорожній так пильно його розглядає, і відчитав з очей його цікавість, а що сам був завжди ввічливий і кожному готовий до послуги, то перший сказав, не чекаючи розпитків:

– Мені не дивно, що ваша милість дивується на незвичайність і неординарність моєї постаті; та думаю, що ви з того дива вийдете, як я скажу вам, а ви почуєте, що є́стем рицар «з тих, як кажуть у народі, що пригод собі шукають». Я покинув свій рідний край, заставив статки-маєтки, занедбав привілля і кинувся в обійми Фортуні – нехай веде мене, куди їй заманеться. Піднявся я воскресити вмерле мандроване рицарство, і ось уже відколи, то спотикаючись, то падаючи, то точачись, то знов устаючи, я здійснюю свій задум, де тільки можу: запомагаю вдови, захищаю дівиці, опікуюсь мужніми жонами, сиротами й недолітками, що є натуральним і неодмінним обов'язком мандрованих рицарів. За ті мої численні доблесті й христолюбиві подвиги прославлено вже мене друком між усіма, чи майже всіма, націями світу. Тридцять тисяч примірників випечатано вже моєї історії, а з Божої допомоги додрукується ще стосот-крат по тридцять тисяч. Коротка річ, сказати б одним чи кількома словами, є́стем Дон Кіхот з Ламанчі, інакше іменований Рицарем Сумного Образу. І хоть кажуть, що власна хвала є завше зла, часом я буваю змушений отак сам себе величати, коли більше нікому. Знаючи ж тепер, хто такий я єсть і яке покликання справляю, не дивуйте, пане шляхтичу, ні на коня мого, ні на списа, ні на щита, ні на джуру, ні на всю мою зброю, ні на вид мій жовтий, ані на худину мою нужденну.

Сее сказавши, замовк Дон Кіхот, а той у зеленому не одразу й на слово спромігся, розгубився б то, чи що; аж чималу хвилю згодивши, озвався:

– Уміли есте, пане рицарю, з дивування мого цікавість мою пізнати, та не здоліли-сте мене з дива вивести; сказали з ласки вашої, що, дізнавшись, хто ви такий, перестану дивуватись, от же ж я дізнався, а дивуюсь і чудуюсь більше ніж перше. Чи ж то річ можебна, що й нині є на світі мандровані рицарі і що друкуються книги про справдешні рицарські подвиги? Не

думалось мені й не гадалось, аби в наш час хтось там десь запомагав удови, боронив дівиці, шанував мужні жони, опікувався сиротами, і нікому б я зроду не повірив, якби отее не побачив вас у живі очі. Даймо ж хвалу Богові, щоб історія, видана, як ви кажете, про істинні й високі ваші рицарські діяння, пустила в непам'ять оті незліченні книги про вигаданих мандрованих рицарів, яких стільки розплодилось у світі на превелику шкоду добрим звичаям і на не менший уверед добрим повістям.

– Багато що далось б сказати, – зауважив Дон Кіхот, – стосовно вигаданості чи не вигаданості тих історій про мандрованих рицарів.

– Як то? – спитав той у зеленому. – Хіба ж сумнівається хоч хто, що вони не гідні віри?

– Я сумніваюсь, – одказав Дон Кіхот. – Та не говорім про се більше; протягом цієї подорожі, маю в Бозі надію, я ще переконаю вашу милість, яку помилку ви вчинили, приставши на думку тих, що не вірять у їхню правдивість.

Останні Дон Кіхотові речі збудили в подорожнього підозру, що рицар сей, мабуть, не сповна розуму, і він став чекати, чи не підтвердять того здогаду якісь інші висловлення. Та поки до того дійшло, Дон Кіхот попрохав його, щоб і він розповів про себе тепер, як дізнався вже про супутникове життя-буття. На те чоловік у зеленій киреї сказав:

– Я собі, пане Рицарю Сумного Образу, шляхтич родом із села, куди оце з добротливого Бога поміччю постигнемо сьогодні на обід. Маєток маю незгірший, а на ім'я дон Дієго де Міранда. Живу собі помалу з жінкою, дітьми та друзями, бавлюсь полюванням та риболовлю, проте хортів і кречетів не держу, тільки перепела-вабця та пронозувату ласицю. Є в мене десятків із сім книжок, которі гишпанські, а которі латинські, що історичні, а що й божественні: рицарських же книг і на поріг не пускаю. Гортаю радше світські, ніж духовні, як вони тільки пристойні та утішні, чарують проречистим словом і захоплюють цікавим змістом, хоть таких книжок у Гишпанії обмаль. Часом гостюю у сусід і приятелів, частіше гощу їх у себе, стіл у мене чистий, добрий і не скупий. Не люблю пліткарити і не дозволяю, щоб при мені хто злорічив; не суну носа до чужого проса і не мишкую за людськими вчинками; ходжу щодня на службу Божу і подаю на бідність, та не хвалюся доброчинністю, аби не допустити до серця лицемірства та марнославства, що знишка і в найсмирненнішу душу закрадатися люблять; намагаюсь помирити, де хто посварився, свято почитую Пречисту Діву і вповаю повсякчас на безконечну благостиню Господа Бога нашого.

Пильно прислухався Санчо, що той шляхтич про життя своє та заняття оповідував, і здалось воно йому таким святим та праведним, мов у чудотворця якого; тоді скочив із Сірого, вчепився подорожньому в праве стремено та й давай його в ногу цілувати і раз, і вдруге, і в хтозна-котре, та так же то побожно, мало не крізь сльози.

– Що ви робите, чоловіче добрий? До чого ці цілунки?

– Дайтесь, пане, цілувати, – одрік Санчо, – бо оце, скільки живу, вперве, либонь, бачу святого, що верхи їде.

– Не святий я, – заперечив шляхтич, – а великий грішник. От ви, певне, доброї душі чоловік, воно й з простоти вашої знати.

Санчо знову сів у сідло своє, викликавши усміх на повитому глибоким сумом обличчі Дон Кіхота і додавши дивування дону Дієгові. Дон Кіхот запитав у шляхтича, скільки в нього дітей, і докинув, що старожитні філософи, несвідомі істинного Бога, за найвище для людини благо покладали дари натури і фортуни, а також наявність численних друзів і якомога більше добрих дітей.

– У мене, пане Дон Кіхоте, одним-один син, – відповів шляхтич, – та хто зна, чи не був би я щасливішим, якби його не мав; не тим, що він у мене лихий, а тим, що не такий добрий, як би мені жадалось. Років йому, вважай, вісімнадцять, із них шість перебув у Саламанці, вивчаючи латину та греку; як же я хотів, щоб він до інших приступив наук, то виявилось, що хлопець напропале залюбився в науку поезії (якщо її взагалі можна наукою звати), і годі його схилити

до студіювання права, на яке я його націляв, чи до цариці всіх наук – теології. Сподівався я побачити в ньому вінець роду нашого, бо живемо в час, коли королі наші найвищими обдаровують нагородами ґрунтовну та добродісну ученість, бо вченість без чесноти – то перлина в купі гною. А синок мій цілісінський день може над тим мудрувати, чи добре, чи зле висловився Гомер у такому-то вірші «Іліади», чи пристойним, чи ні показався Марціал у такій-то епіграмі, чи так, чи сяк слід тлумачити отакі й такі рядки Вергілія. Тільки в нього й мови, що про книжки названих поетів та ще про Горація, Персія, Ювенала й Тібуллу, бо новітніх гишпанських співців він не вельми цінує. Хоть же рідну поезію не конечне собі влюбляє, морочиться оце зараз, komponуючи глосу⁶² на присланий із Саламанки чотиривірш – здається, там у них турнір поетичний.

На все теє одказав Дон Кіхот:

– Діти, пане, то ніби частки утроби родительської, тим-то слід їх любити, чи добрі вони там, чи лихі, як любимо душу, що животворить нас: повинні їх отець-мати з малого малку на добру путь наставляти, на добрий розум навчати, на благочестиві звичаї навертати, аби, до зросту дійшовши, стали батькам своїм старим опорою, а нащадкам хвалою і славою. Не вважаю за доцільне змушувати їх до студіювання тієї чи іншої науки, хоть переконування ніколи не завадить. Коли ж наука потрібна не pro re bene lucrando,⁶³ коли небо послало щасливому студентові батьків, що його всім обмислити спроможні, такому, на мою думку, слід дозволити в ту науку вдатися, до якої він найбільше схильний, і хоть поезія дає менше користі, ніж утіхи, заняття нею нічий не може остидити слави. Поезія, мостіпане, то в мене молодесенька та ніжнесенька панянка, вродлива понад усяке слово, котру ту панянку дбайливо чепурять, оздоблюють і зукрашають багато інших, що суть всі наші науки: вона ж то всіма ними послугується, а вони всі через неї уповажуються. І така то панянка, що не любить, аби її руками хапано, по вулицях волочено, по майданах велелюдних показувано чи по палацах гордопишних виставлювано. То така алхімічна сполука, що хто коло неї ходити вміє, добуде з неї щире золото неоціненної проби; треба тільки тримати її в шорах, не давати розтікаться безсоромними сатирами та безпардонними сонетами і ніяким світом у продаж не пускати, хіба що в вигляді героїчних поем, жалісливих трагедій чи веселих та штудерних комедій; не слід також допускати до неї усяких блазнів та черні несмисленної, нездатної збагнути її сили і скласти ціну її скарбам. І не гадайте, пане мій, що під черню я розумію тут саму лише простоту та низоту: усякого невігласа, будь він паном великим чи князем, можна й слід зарахувати до сього розряду; той же, що трудитиметься поезією, дотримуючи указаних вище умов, уславить і звеличить ім'я своє поміж усіма культурними націями світу. А що син ваш, кажете, легковажить рідне письменство, то він, на мій суд, помиляється, і ось чому: великий Гомер не писав латинською мовою, бо був греком, а Вергілій не писав по-грецьки, бо був латинцем. Одне слово, всі поети давнього часу творили мовою, що їй ввісали з материнським молоком, і не сягали до чужої якоїсь, аби висловити високі свої думи; а якщо так, то слід сей звичай і на інші народи поширити, і не погорджувати німецьким, скажімо, поетом, коли він пише по-німецьки, або кастильцем чи навіть біскайцем, як вони по-своєму творять. Тільки ж син ваш, добродію (так я собі мислю), не проти поезії рідномовної виступає, а проти поетів, мабуть, що, крім гишпанщини, не знають жодної іншої мови, ані жодної іншої науки, що могли б підтримати, посилити й збагатити прирощений їхній хист. Та й се ще не певна річ, адже правду то кажуть, що поетом народжуються, себто правдивий поет уже з матірнього лона поетом виходить і, мавши в собі той однеба даний нахил, без жодної дальшої науки й штуки komponує речі, які справджують відомий

⁶² Глоса – популярна в іспанській поезії середніх віків і Відродження форма, містить кілька строф, заключні рядки яких, складаючись у самостійну строфу, формулюють основну ідею. Ця строфа називається мотто і розміщується поперед усього вірша. Класична глоса складалася з чотирьох віршорядків мотто і чотирьох десятирядкових строф (десим). Далі у тексті наведений приклад глоси (с. 123).

⁶³ Аби на хліб заробити (лат.).

вислів: «Est Deus in nobis»...⁶⁴ А ще додаю, що вроджений поет, що заручиться допомогою мистецтва, більше варт і вищого досягне, аніж той, хто прагне стати поетом, спираючись лише на знання правил: мистецтво-бо не перевершує природу, а тільки вдосконалює її, і найдосконаліший поет є наслідком злуки природи з мистецтвом і мистецтва з природою. На закінчення моїх міркувань скажу вам, пане шляхтичу, нехай ваша милість дозволить іти синові, куди веде його зірка: мавши-бо такі до науки здібності і подолавши щасливо перший її шабель, се єсть знання мов, дійде він і до вершин світського письменства, що так личать шляхтичеві й кавалерові, так його оздоблюють, підносять і відзначають, як митра єпископа або як мантия вченого правознавця. Сваріте сина вашого, як писатиме сатири з наругою честі ближнього, вкарайте його, а писання порвіть; як же творитиме їх взором Горація, що так удало вмів таврувати пороки взагалі, то похваліте, бо годиться поетові картати заздрощі й засуджувати зазидників чи інші вади та їх носіїв, не прив'язуючи віршів своїх до певної особи. Щоправда, бувають поети, які задля втіхи злорічення ладні наразитися на вигнання і йти кудись на понтійські острови.⁶⁵ Якщо поет честивий у звичаях, таким він буде і в своїх творах, перо – то язик душі: які в ній витворились поняття, такі будуть і писання. Як убачають королі й можновладці чудовну науку поезії серед підданців розумних, добродішних та поважних, вони їх шанують, почитують і обдаровують, ба навіть вінчають листям із дерева, що не боїться грому, мовби ясуючи, що ніхто не сміє ображати тих, чиї скроні тими вінцями вшановані й оздоблені.

Подорожній у зеленій киреї з дива не виходив, слухаючи Дон Кіхотової орації, і ладен був уже змінити свою думку, що то божевільний. А Санчо, не дослухавши й половини тієї промови, що була йому не до шмиги, збочив трохи з дороги попрохати молока в пастухів, що неподалік вівці доїли. Захоплений розумом Дон Кіхота і його проречистим словом, шляхтич хотів був відновити бесіду, як рицар наш, підвівши голову, побачив раптом на шляху поперед себе критий фургон, умаєний королівськими хоруговками, і, уявивши собі, що то має бути якась незвичайна пригода, гукнув голосно Санча, аби подав йому шолома. Зачувши те гукання, Санчо чимдуж погнав Сірого од пастухів до пана, що мав пережити жахливу й дивовижну пригоду.

⁶⁴ Живе в нас Бог (лат.).

⁶⁵ Натяк на Овідія, якого імператор Октавіан Август заслав у Томи – грецьку колонію біля гирла Дунаю, зараз це територія Румунії. *Поит* – Чорне море.

Розділ XVII, де ясується найвища вершина і скрайня межа, якої сягнула й могла сягнути Дон Кіхотова нечувана одвага в щасливо перебутій пригоді з левами

Повідає історія, що як гукав Дон Кіхот Санча, аби шолома йому подав, джура сторгував саме у вівчарів гляганого сиру; бачивши, що панові спішно діється, не знав гаразд, що з тим сиром робити і куди його покласти, а кидати жаль, бо гроші заплатив уже. Не довго думаючи, сунув те добро в шолом панів, та й до нього – що там йому так пильно припало? А той йому й каже:

– Подай-но, друже, шолома: або я мало розуміюсь на пригодах, або оце така нам прилучається, що конче маю стати і вже стаю до броні.

Шляхтич у зеленій киреї, почувши ті слова, розглянувся пильно на всі боки, та нічого не побачив, крім фургона, що їм назустріч їхав; на фургоні тому були дві чи три хоруговки, які свідчили, що везеться в ньому якийсь скарб його королівської милості. Так само він і сказав Дон Кіхотові, але рицар не дав його словам віри, бувши тої думки і гадки, що завше йому мають траплятися пригоди і тільки пригоди.

– Добре зготувавсь до бою – перемога за тобою, – сказав він шляхтичеві. – Ніколи не завадить матись на осторожності, бо я на самому собі досвідчив, що маю ворогів видимих і невидимих, і не знати де, коли, як і в чийй подобі можуть вони на мене напасти.

І обернувшись до джури, зажадав од нього шолома; той же, не мавши часу гляганець із нього вийняти, так і подав. Дон Кіхот ухопив його сквапливо, не дивлячись, і насадив собі на голову; сир здавився й пустив сироватку, що патьоками побігла по виду й по бороді Дон Кіхотові. Сторопілий рицар спитав у Санча:

– Що воно таке, Санчо? Чи то череп мені розм'якшився, чи мозок розтопився, чи то піт мене з голови до ніг проймає? Якщо я і вмокрів, то не з переляку, хоть пригода, що має мені статись, без сумніву, жахлива... Дай-но чимось утертись, якщо маєш, бо піт рясний аж очі заливає.

Санчо мовчки подав йому хустку, похваливши в думці Бога, що пан не здогадався, в чому річ. Дон Кіхот утерся і зняв шолома – подивитись, що йому голову студить; побачивши ж усередині ту білу гамулу, підніс до ніздер, понюхав і вигукнув:

– Клянусь життям володарки моєї Дульсінеї Тобоської, ти сиру мені сюди поклав, зраднику їден, шельмо, невірний джуро!

На те Санчо одповів незворушно, ніби й не він:

– Як то сир, то дайте сюди, пане, я його з'їм... Тільки цур йому, хай його та нечиста сила їсть, що його туди втербила! Де б то я посмів вашій милості шолом отак паскудити? Найшли мені смілька! От їй же право, пане, послав мені Бог на розум, що і мене якийсь чорнокнижник напастує, бо я ж вашої милості знадіб і сустав, от він і насквернив туди, щоб ви, терпець утративши, на мене гнів положили і боки мені, як водиться, полатали. Тільки цим разом не в ті, лихий, узувся, бо я на добрий вашої милості розум уповаю: ви ж, пане, довідне знаєте, що нема в мене ані сиру, ані молока, ані ще чого путнього, а якби й було що, то я б його не вам у шолом, а собі в кендюх укинув би.

– Все може бути, – сказав Дон Кіхот.

На все те дивився шляхтич і з усього того дивувався, особливо як Дон Кіхот, витерши собі голову, обличчя, бороду й шолом, ізнов нап'яв його на лоба, поправився в стременах, шурнув мечом, чи добре виймається, наважив списа і промовив:

– Тепер будь, що буде! Готовий я хоть із самим сатаною на міру стати.

Тут надїхав саме фургон із хоруговками – на одному мулі погонич сидів та ще на передку чоловік якийсь. Дон Кіхот став на них переп'ят і спитав:

– Куди, братове, їдете? Що се в вас за фургон і що ви в ньому везете? Що воно ото за хоруговки?

На те відповів візник:

– Фургон се мій, а везу на ньому левів двох добрих у клітках, що губернатор Оранський презентом його королівській мості до двору посилає; і хоруговки королівські ж, на признаку, що се добро його величності.

– Чи великі ж ті леви? – поцікавився Дон Кіхот.

– А великі, – відказав чоловік, що на передку сидів. – Таких іще, або більших, з Африки до Гишпанії досі не привожено; сам я левар, то всяких перевозив, а таких іще не траплялось. Маємо тут самця й самицю: самець он у першій клітці, а самиця в он тій задній, і голодні обоє, бо сьогодні ще їх не годовано. Тож нехай милость ваша рачить дати нам дорогу, бо нам якнайшвидше треба кудись доїхати, щоб корму їм добути.

На ту річ Дон Кіхот тільки осміхнувся:

– Левчуки, мені? Мені, левчуки? Та ще такої години? Богом святим божуся, побачать панове, що їх сюди шлють, чи такий я чоловік, щоб левів ізлякатись! Злізай із воза, голубчику, і, як ти собі левар, повідчиняй клітки й повипускай мені сих звірюк: я покажу їм у чистім полі, на зло й наперекір усім завидам-чорнокнижникам, що сюди їх посилають, хто такий єсть Дон Кіхот!

– Те-те-те! – сказав собі нишком шляхтич. – Аж ось коли наш добрий рицар перед нами зрадився! Певно, той сир розм'якшив-таки йому мозок і геть розрідив у голові олію.

Тут підійшов до нього Санчо і сказав:

– Пробі, пане, не дайте панові мойму Дон Кіхотіві з тими левами заводитись, бо як заведеться, то пошматують вони нас усіх на кавалки.

– А хіба ж ваш господар такий божевільний, – спитав шляхтич, – що справді, гадаєте, може кинутись на тих хижих звірів?

– Не божевільний він, – відповів Санчо, – тільки шалено одважний.

– То я вже якось одведу його од тої шаленої одваги, – пообіцяв шляхтич.

І, приступивши до Дон Кіхота, що притьмом наглив леваря клітки одчинити, сказав йому:

– Пане рицарю, пристойть мандрованим рицарям такі пригоди підіймати, які заповідають щасливе докінчання, а не такі, що цілком виключають надію на успіх; адже одвага, що межує з необачністю, схиляється більше до безуму, ніж до величі духу. А надто ж ці леви проти вашої милості не ворогують, воно їм і не снилось; їх же послано його величності на ралець, то не честь, не подоба їх затримувати і дорогу їм загаювати.

– Знаєте що, пане шляхтичу, – заперечив Дон Кіхот. – Хай ваша милость дбає краще про свого перепела-вабця та пронозувати ласицю і не заважає іншим справляти їхню повинність. Я своє діло знаю, і зараз побачимо, чи до снаги мені сі вельможні левове, чи ні.

І, повернувшись до леваря, крикнув:

– Зараз же мені одчиняй клітки, пане леварю, бо нехай мені те та се, як я отсим списом до воза тебе не пришию!

Побачивши погонич рішучість тієї озброєної поторочі, заблагав:

– Змилуйтесь, паночку, хай ваше добродійство дозволить мені хоть мули випрягти та в безпечне місце одігнати, поки тих левів із кліток добуватимуть, бо як вони їх мені роздеруть, пропав я навіки: тільки моєї й худоби, що віз оцей та мули!

– О маловіре! – відповів йому Дон Кіхот. – Ізлазь, розпрягай, роби, що хочеш, та зараз побачиш, що то все дурна робота й марна праця.

Візник зіскочив і заходився чимдуж розпрягати, а левар заволав на все горло:

– Будьте мені за свідків, усі тут притомні, що я одмикаю сі клітки і випускаю леви гвалтом і примусом; протестую і декларую, що всі шкоди та збитки, що тії бестії заподіяти можуть, спадають і приходяться на сього пана, варуючи права мої і заплату. Поки ж не одчинив, шукайте собі, панове, безпечного місця – мене-то леви, я певен, не рушать.

Шляхтич іще раз спробував одраяти Дон Кіхота од того безумства: на таку несосвітенну річ наважитись, казав, то значить спокушати Бога. Той одповів, що сам знає, що робить. Шляхтич востаннє застеріг рицаря, аби схаменувся, бо то все, мовляв, облуда.

– Ну, от що, пане, – сказав йому Дон Кіхот. – Коли ваша милость не бажає бути очевидником сієї, як ви гадаєте, трагедії, то стисніть острогами свою сиво-строкату та й гайда в затишок.

Як почув теє Санчо, слізно почав благодіяти пана, щоб на таке діло не поривався, бо проти нього і пригода з вітряками, і притичина зі ступарями, і всі інші оказії, досі пережиті, були, сказано б, наче коржі з маком.

– Майте на оці, пане, – казав Санчо, – тут жодних немає чарів ані якого чортвиння. Я сам бачив крізь ґрати і шпарки у клітці справжній левиний пазур, і з пазура того судити можна, що там левище як гора або ще й більший.

– Із переляку принаймні, – заперечив Дон Кіхот, – він би міг тобі здатися більшим за півсвіту. Ну, йде вже, Санчо, а я тут зостанусь; якщо загину, ти ж знаєш давню нашу умову: поспішиш до Дульсінеї і... вриваю на півслові.

І ще наговорив чимало дечого, що найменшої не залишало надії на можливість одвернути його од навісного того умислу. Шляхтич у зеленому радніший був щось удіяти, так зброя ж нерівна: заводитись із божевільним (а за такого вже напевне мав він тепер Дон Кіхота) було нерозумно. Дон Кіхот знову пристав до леваря з короткими гужами; тим часом шляхтич погнав свою кобилу, Санчо Сірого, а підводчик мули – всі квапились якнайдалі од фургона одбігти, поки левів не випущено. Санчо оплакував уже панову видючу смерть у лев'ячих пазурах, кляв свою долю і проклинав ту годину, коли заманулось йому знов до пана на службу стати, але ті жалі й лементи не заважали джурі гоном гнати Сірого далі од біди. Побачивши левар, що тікачі вже далеченько, знов почав умовляти й остерігати Дон Кіхота, про що й перше умовляв та остерігав, але рицар відповів, що чув уже, годі тих умовлянь і остережень, нічого з них не буде, і що хай притьмом одчиняє.

Поки левар порався коло першої клітки, Дон Кіхот розважав собі в думці, як йому зручніше до бою стати – пішо чи кінно, і поклав усе ж таки битися пішо, бо коли б іще Росинант не схарпудився, леви побачивши. Тож скочив із коня, одкинув геть ратище, нахопив на руку щита і, добувши з піхов меч, з предивною одвагою і мужнім серцем повагом підійшов до фургона, широко душею вручаючи себе Богові та володарці своїй Дульсінеї.

Варто знати, що, дійшовши до сього місця, автор правдомовної сієї історії не міг утриматися од такого оклику: «О міцносердий і понад усяке слово преодважний Дон Кіхоте з Ламанчі, верцадло, в якому можуть визиратися всі левенці світу, новий і другий дон Мануель де Леон, що був хвалою і славою гишпанського рицарства! Якими словами оповім сей жаху гідний подвиг, якими речами впевню в його правдивості віки потомні? Які хвалення знайду, щоб тобі не личили й тебе не величили, хоч би й були то гіперболи з гіпербол? Ти безкінний, ти самодин, ти безстрашний, ти великодушний, з самим лише мечем, та й то не з тим толедським гостролезим, і зі щитом не з осаяної криці, стоїш і ждеш та виглядаєш тих двох левів – за них хижіших ще африканські пущі не родили... Нехай же хвалять тебе власні твої діяння, доблесний ламанчцю, я надаю їм слово, бо сам не годен на вислови здобутись!»

На цьому й уриває автор згадану апострофу і, нав'язуючи нитку оповідання історичного, веде його далі таким робом:

Отож побачив левар, що Дон Кіхот уже наготові стоїть – нічого робити, треба лева-самця випускати, щоб у гнівливого та шаленистого рицаря в неласку не впасти. Навстіж розчехнув він першу клітку, де, як уже сказано, лев був, здоровенний, страхолюдний та гидомир-

ний. Звір першим ділом перевернувся у своїй в'язниці, тоді витяг лапи, потягнувся добре, роззявив пащу і позіхнув спроволюка, далі висолопив язика мало не в дві п'яді завдовжки і випорошив собі очі та морду вилизав, потому вистромив головень із клітки і повів доокола очима, що жаром жажтіли. Те страховіття нагнало б холоду найшаленішій сміливості, та Дон Кіхот тільки дивився на нього пильно, чекаючи, поки звір із воза сплигне і на нього налізе: певен був, що посіче хижака на локшину. От аж куди сягнуло безприкладне його божевілля!

Проте благородний лев появив більше миролюбності, аніж зухвальства; не звертаючи уваги на всякі там хлоп'ячі бравади, оглянувся, як ми вже сказали, туди-сюди, а тоді завернувся і, показавши Дон Кіхотові огузок, ліг собі спокійнісінько в клітці, мов ніде нічого. Побачивши сее, Дон Кіхот сказав левареві, щоб роздрочив звіра, витуривши його з клітки палицею.

– От сього вже й не зроблю, – затявся левар. – Як стану його дратувати, він же мене першого розшарпає. Задовольніться, пане рицарю, тим, що вже зробили: вищої хоробрості годі доказати, і нема чого спитувати вдруге фортуна. Двері в клітці одчиняні; чи вийде лев, чи не вийде, то його справа, та як досі не виліз, то вже й до вечора не вилізе. А вашої милості одвага і без того вже всім ясна і явна: адже доброму переборцеві (так я розумію) цілком досить викликати противника на бій і чекати його в полі; якщо ворог не з'явиться, то на нього впаде вся ганьба, а хто ждав, дістає переможницький вінець.

– То правда, – погодився Дон Кіхот. – Замикай же, друже, дверці і будь готовий свідкувати по спроможності твоїй про все те, що вчинив я у тебе на виду, а саме: як ти одчинив левові клітку, я ждав, а він не вийшов, як я знов його чекав, а він таки не виліз, як він ізнову ліг. До більшого я не зобов'язаний. Нехай гинуть чари! Погоди, Боже, розумові й правді, і правдивому рицарству! Замикай же, кажу, а я зараз подам гасло тим, що втекли і не були присутні, нехай із уст твоїх почують про сей подвиг.

Левар зробив, що йому казано, а Дон Кіхот, прив'язавши до списового наконечника хустку, що то нею витирав сироватчині патьоки, почав іскликати подорожан, які все ще тікали із шляхтичем попереду, оглядаючись раз за разом назад. Санчо перший помітив ту білу хустку і гукнув:

– От хоть убийте мене, як пан не переміг тих диких звірів! Бач, нас уже кличе.

Усі стали й придивились – справді, то таки Дон Кіхот знак їм подавав; оговтавшись трохи, взяли вертатись помалу, аж поки не розчули цілком виразно його гукання. Як уже всі були коло фургона, Дон Кіхот сказав підводчикові:

– Ну, брате, запрягай ізнову мули та й рушай своєю дорогою; а ти, Санчо, дай йому й доглядачеві по таляру золотому, що з моєї причини загаялись.

– Чому не дасть, дам із дорогою душею, – сказав Санчо. – Тільки де ж ті леви? Мертві вони там чи живі?

Тоді левар докладно й сам себе часто перепиняючи розповів про перебіг тієї баталії, прибільшуючи якомога Дон Кіхотову сміливість: на його вид лев би то злякався і не хотів чи не смів із клітки вилізти, хоч двері в клітці довгенько розтвором стояли; коли ж ісказав він, доглядач, рицареві, що не годиться, мовляв, спокушати Бога, дратуючи лева, щоб із клітки вийшов, як він, рицар, того вимагав, тоді тільки, та й то нерado й неохоче, дозволив йому Дон Кіхот замкнути дверці.

– А бачиш, Санчо? – спитав Дон Кіхот. – Чи є такі чари, щоб проти правдивої одваги що вдіяли? Чорнокнижники можуть відібрати в мене щастя, але доблесть і мужність – ніколи!

Санчо дав тії таляри, підводчик запряг мули, левар поцілував Дон Кіхотові руки за явлену ласку і пообіцяв, що самому королеві, як при дворі побачить, розкаже про той доблесний подвиг.

– Як питає часом його величність, хто звершив той подвиг, скажіть йому, що Рицар Левів, бо саме на такий титул бажаю, аби надалі перемінилось, переінакшилось, переробилось і перетворилось дотеперішнє звання моє – Рицар Сумного Образу; так чинячи, іду за давньою

ужанцією мандрованих рицарів, що відміняли імення свої, коли те їм видавалось доцільним чи доречним.

З тим вони й розїхались – фургон рушив своєю дорогою, а Дон Кіхот із Санчем та шляхтич у зеленому – своєю.

За весь цей час дон Дієго де Міранда не озвався й словом, тільки пильно придивлявся й прислухався до Дон Кіхотових речей та вчинків: чоловік той був, на його присуд, божевільним мудрецем або ж мудрим божевільником. До його відома, бачте, ще не дійшла перша частина рицаревої історії: якби був прочитав її, то не дивувався би на слова і вчинки Дон Кіхота, знаючи, на чому той розумом помішався. А так він уважав його то за розсудливого, то за непригаманного, бо що казав, усе було розумне, дотепне й доладне, а що робив – безглузде, дурне та неподобне. «Хіба то не великий недомисел, – питав себе подумки, – надягти шолома з сиром і гадати, що чарівники мозок тобі розм'якшили? Хіба то менше безглуздя і шаленство – притьмом пориватися до боротьби з левами?» Із тих міркувань вирвав його Дон Кіхот, перебивши думаний монолог такими словами:

– Не маю сумніву, пане Дієго де Міранда, що ваша милість вважає мене в душі за божевільного й навіженого. Невелике то й диво, бо самі вчинки мої, здається, певне тому дають свідоцтво. Мимо все те, хотів би я, аби ваша милість переконалась, що не такий я причинний і недоумкуватий, як декому уявляюся. Любо глянути, як сміливий рицар перед очима в короля свого серед майдану просторого лютого бика списом влучно затинає; любо дивитись, як рицар у блискучім обладунку на турнірі веселому перед дамами конем грає; гарні здаються і всі ті рицарі, що військовими та їм подібними справами бавляться, будучи, так би мовити, честю і втіхою у своїх сюзеренів; та над усе те краще й любіше, як ото рицар мандрований блукає пущами-пустелями та розпуттями-манівцями та горами-ярами, шукаючи всяких небезпечних пригод і до щасливого їх доводячи skutku, аби залучити собі голосної та вікопомної слави; двірського кавалера, що десь у місті до панянки лестками приміляється, переважить, кажу, і заломить мандрований рицар, що на безлюдді бідній удовиці помочі-рятунку дає. Кожен-бо рицар має своє опрічне діло: придворний нехай usługовує дамам, додає принади королівському двору барвами слуг своїх, пригощає бідніших двораків на своїх розкішних учтах, влаштовує ігрища, вряждає турніри, виблискує гойністю і пишнотою, сяє величчю, а надто благочестям і таким чином виконує прямі свої обов'язки; а мандрований рицар хай забирається на край світу, блудить найзаплутанішими лабіринтами, підіймається повсякчас на неможливі речі, зустрічає тілом своїм на голім белебні палюче сонячне проміння в розповні літа і люту непогодь вітристу та морозяну взимку, не боїться левів, не лякається примар, не страшиється драконів, бо все те шукати, з усім тим боротись і все те долати й перемагати і є його властивою та правдивою повинністю. Отож і я, раз випало мені на долю до мандрованого рицарства прилучитись, конче все те чинити мушу, що, на мій погляд, належить до обов'язків сього стану; в даному разі на левів напасти, як я отсе напав, і було прямим моїм обов'язком, хоть і усвідомлював я собі, що то шаленої вимагало одваги. Добре знаю, що таке сміливість: се чеснота, рівно віддалена від двох скрайніх пороків – боягузства і безумного зухвальства. Та меншим буде злом, коли сміливець сягне верхів безумної одваги, ніж коли б він принизився до підлого боягузства, і як марнотратцеві легше бути щедрим, ніж скнарі, так і безумно-одважному легше стати істинно сміливим, аніж страхополохові здобутись на правдиву мужність. А що до сих пригод, то повірте, пане дон Дієго, що ліпше програти з перебором, аніж з недобором, бо воно й для вуха любіше бринить «такий і такий рицар безрозсудно-сміливий», ніж «такий і такий рицар боягуз і страхополох».

– Мушу сказати, пане Дон Кіхоте, – відкрік йому дон Дієго, – що все сказане і зроблене вашою милостю ніби зрівноважено на терезах самого розуму; здається мені, якби загубились були приписи й закони мандрованого рицарства, їх би віднайдено в серці вашої милості, наче в питомому схові чи архіві. Проте поспішімо, бо вже нерано, а нам же треба впору доїхати до

села, до господи моєї, де ваша милость може спочити по перебутих трудах: може, не так тут тіло натомилось, як той дух, але втома духа часом і на тілі позначається.

– Ваші запросини, пане дон Дієго, – сказав Дон Кіхот, – маю за превелику для себе честь і ласку.

По сій мові стали вони жвавіше острогами торкати і так як у пізні обіди прибули в село, до двору дон Дієга, якого Дон Кіхот назвав Рицарем Зеленої Киреї.

Розділ XVIII

Про те, що спіткалось Дон Кіхотів в замку, чи то будинку Рицаря Зеленої Киреї, а також про інші незвичайні речі

Будинок дона Дієга де Міранди, що перед ним стояв оце Дон Кіхот, був досить просторий, як бувають зазвичай панські доми на селах: над брамою вхідною герб, викарбуваний на нетесанім камені, у внутрішнім дворі винарня, під кружганком льох, і скрізь повно глеків глиняних; а що були вони тобоського роблива, то звели на думку нашому рицареві його заворожену й спотворену володарку. Зітхнув сердега і промовив ніби несамохить, байдуже, що хтось почув би:

– О любі дари, знайдені на горі,
Колись мені давали ви утіху!⁶⁶

О глеку тобоські, ви нагадали мені про любий предмет гіркоти моєї превеликої!

Почув же тії слова дон Дієгів син, спудей і віршник, що вийшов з матір'ю своєю назустріч прибулим. І мати, і сина вразила чудернацька постать Дон Кіхота, що, зсівши з Росинанта, підійшов ввічливенько до господині руки їй поцілувати.

– Привітайте, пані, – сказав дружині своїй дон Дієго, – і пришануйте зі звиклою люб'язністю пана Дон Кіхота з Ламанчі, що стоїть тут перед вами, найхоробрішого і найрозумнішого в світі мандрованого рицаря.

Господиня, на ймення донья Крістіна, прийняла гостя з великою приязню та не меншою гречністю, а Дон Кіхот у надзвичайно чемних та вишуканих виразах запропонував їй свої послуги. Такими ж привітними словами обмінявся він із юнаком, на якого справив враження людини розсудливої і бистроумної.

Тут автор докладно змальовує обстанову в дон Дієговому домі, перераховуючи всі предмети, що знаходяться в мешканні заможного діди́ча, але перекладник цієї історії вирішив збути ті і їм подібні подробиці мовчанкою, бо вони не мають притоки до головної речі: більше-бо важить у повісті правдиве зображення подій, аніж тії порожні одбіги.

Гостя поведено в світлицю; тут Санчо зняв із пана обладунок, і Дон Кіхот лишився в плондрах валлонських та в камізелі замшовій, геть од панцера іржею узятій; ковнір носив широкий, відкотистий, як ото в студентів, некрохмалений і без мережив, ногавиці фінікового кольору, черевики восковані. Меч при боку висів на перев'язі із шкіри морського пса, тимто гадають, що рицар наш оддавна на нирки слабував.⁶⁷ Потому він нахопив на себе ще й плаща верхового доброго сірого сукна, та попереду мусив вихлюпати п'ять чи шість баняків води (щодо числа баняків джерела подають суперечливі відомості), одмиваючи собі голову та обличчя, і то ще вода сироваткою мутніла через джуру-ненажеру, що купив клятого того сиру на благословенну панову голову. Причепурившись таким робом, Дон Кіхот увійшов зграбно й невимушено до другої світлиці, де вже чекав на нього студент, що мав бавити гостя розмовою, поки до столу буде наготовлено, бо заради такого благородного завітальника донья Крістіна хотіла показати, що вміє і може людей у себе гостити.

⁶⁶ Рядки із сонета Гарсіласа де ла Веги.

⁶⁷ Морські собаки – тюлені; вважалося, що вироби з їх шкіри допомагають при хворих нирках.

Ще коли Дон Кіхот здіймав із себе ту свою рицарію, дон Лоренсо (так звали сина дона Дієга) спитав у батька, вигодивши хвилю:

– Що маємо думати, панотче, про сього рицаря, що ваша милість у господу привела? І назвисько його, і поява, і мова про мандроване рицарство великим дивом і мене самого, і паніматку мою здивувало.

– Не знаю, що тобі, сину, й сказати, – відповів дон Дієго. – Скажу хіба, що бачив, як робив він найшаленіші в світі речі, та чув же від нього і якнаймудріші слова, що ніби касують і перекреслюють ті його вчинки. Поговори з ним сам, помацай пульс його знання і як розумна людина зваж, чого в ньому більше – здорового глузду чи недомислу; широко кажучи, я вважаю його радше непритаманним, аніж здоровим на розум.

Після того дон Лоренсо, як уже говорилося, пішов бавити гостя; розмовившись із ним, Дон Кіхот сказав між іншим:

– Пан дон Дієго де Міранда, отець вашої милості, говорив мені про рідкісну обдарованість і витончений розум, що ними ваша милість одзначається, а надто що з вас, пане мій, великий пііта.

– Пііта, можлива річ, – відповів пан Лоренсо, – а щоб великий, того я і в думку собі не клав. Я справді непомалу кохаюся в поезії, люблю читати добрих поетів, але все те ще не вповажнює мене на титул великого пііти, яким зволив мене нагородити панотець.

– Ваша скромність мені подобається, – сказав Дон Кіхот, – бо віршники здебільшого зарозумілі, і кожен вважає себе за найвидатнішого в світі.

– Нема правил без виїмків, – заперечив дон Лоренсо. – Буває, що справжній поет за такого себе не вважає.

– Таких мало, – зауважив Дон Кіхот. – Та скажіть мені, коли ласка, над якими віршами трудиться тепер ваша милість, що, мовляв панотець, чималої завдають вам турботи і клопоту? Коли то, може, глоса, я хотів би ті вірші почути, бо трохи на сім різновиді розуміюся; якщо ж ідеться ще й про поетичний турнір, то раджу вашій милості наміряться на другу премію, бо перша, як правило, присуджується з фавору комусь високопоставленому, а друга справді достойному – таким чином третя є по суті другою, а перша третьою, як воно буває і в університетах при наданні ліценціатського ступеня. Попри все те в званні першого є завжди щось величне.

«Поки що, – сказав собі подумки дон Лоренсо, – нема причини вважати його за шаленця; та ходімо далі». А вголос промовив:

– Здається мені, ваша милість училася по школах: які ж науки ви штудіювали?

– Науку Мандрованого Рицарства, – відповів Дон Кіхот, – яка ні в чому не поступається Поезії, а може, ще й перевершує її на яких два-три вершки.

– Не знаю, що се за наука така, – сказав дон Лоренсо, – не доводилось мені досі про неї й чути.

– То така наука, – промовив Дон Кіхот, – що поєднує в собі всі, або майже всі, знання й уміння сього світу, бо той, хто їй себе присвятив, мусить бути правником і знати закони дистрибутивного й комутативного права,⁶⁸ аби оддавати кожному, що йому припадає й належить; мусить бути богословом, аби міг ясно й виразно витолкувати в разі потреби догмати віри християнської, ним сповідуваної; мусить бути медиком, а надто ще й билинарем, аби вмів по пущах та пустовищах зілля цілющі на гоєння ран розшукати, бо не випадає мандрованому рицареві повсякчас до лікарів удаватися; мусить бути астрологом, аби по зорях визначати годину ночі й місцезнаходження своє в будь-якому краю і підсонні світу; мусить володіти

⁶⁸ *Закони дистрибутивного й комутативного права...* – терміни середньовічного права. Дистрибутивне передбачає розподіл благ і кар згідно вчинків певної особистості; комутативне право – заміну однієї кари іншою, зазвичай у бік її пом'якшення.

математичними знаннями, що стануть йому в надобі на кожному кроці; поминаючи те, що він мусить бути оздоблений усіма, скільки їх є, богопохвальними та кардинальними чеснотами,⁶⁹ і переходячи до речей менш важливих, нагадаю, що він мусить уміти плавати незгірше од людини-риби Ніколаса,⁷⁰ вміти підкувати коня й полагодити сідло та збрую; і знову до високого вертаючи, – мусить пильно дотримувати віри Богові та дамі своїй, бути чистим у помыслах, кріпким у слові, шляхетним у вчинках, доблесним у подвигах, витривалим у труднощах, милосердним супроти знедолених і, нарешті, мужнім споборником правди, готовим повсякчас за неї життя своє покласти. Отсі ж то більші й менші частки і складають у цілокупності своїй доброго мандрованого рицаря; от і гадайте тепер, пане дон Лоренсо, чи нікчемна та наука, яку такий рицар вивчає і визнає, і чи можуть їй дорівняти найпрославленіші науки, що по наших школах та колегіях викладаються.

– Коли так, – сказав дон Лоренсо, – то ся наука над усіма взяла гору.

– Що значить «коли так»? – спитав Дон Кіхот.

– Річ, бачите, в тім, – одказав дон Лоренсо, – що я сумніваюсь, щоб чи то колись, чи тепер були на світі мандровані рицарі, та ще оздоблені всіма тими чеснотами.

– Не раз я вже казав, що скажу зараз, – промовив Дон Кіхот. – У переважній своїй більшості люди гадають, ніби мандрованих рицарів узагалі ніколи не було на світі, і я певен, що коли само небо не явить їм чудом сієї істини, тобто що такі рицарі були і є, то марні будуть зусилля їх у тому переконати. Добре знаючи се з власного досвіду, я не хочу гаяти даремно часу, аби спростовувати хибний погляд, що ваша милость із багатьма поділяє; можу тільки молити Бога, щоб вивів вас із того заблуду і дав вам урозуміти, які корисні й потрібні були світові мандровані рицарі давнього часу і як би вони знадобились у теперішності, коли б тільки водились; але нині задля гріхів людських панує скрізь лінивість, неробство, обжерливість та нездержливість.

«Отут-то нашого гостя і прорвало, – подумав дон Лоренсо. – А проте божевілець із нього не ординарний, і був би я пустим недоумком, якби міркував інакше».

На тому їхня розмова і припинилась, бо покликано обох до столу. Дон Дієго спитав у сина, який він висновок зробив щодо гостевих розумових здібностей. Той відповів:

– Заплутаного почерку його божевілля не відчитає жоден у світі лікар і не розбере щонайліпший краснопісець: то нашпигований розумом шаленець із частими проблесками.

Посідали до столу; їда була така, як дон Дієго по дорозі казав, що гостям завше пропонує, – чиста, багата і смачна; та Дон Кіхотові найбільше припала до вподоби та дивовижна тиша, що панувала в цілій господі: не дім, а справжній тобто монастир картезіянський.⁷¹ Як же прибрали зі столу, проказали молитву подячну й помили руки, рицар уклінно попрохав дона Лоренса, щоб той прочитав вірші свої, що на турнір поетичний пише.

– Не хочу бути схожим на тих поетів, – одказав юнак, – що відмовляються читати свої вірші, як їх просять, і виригають їх, як ніхто не хоче, тим і прокажу зараз свою глосу, що за неї ніякої собі не сподіваюсь надгороди: писав-бо ті вірші єдино задля вправи.

– Один мій приятель, чоловік вельми розумний, – зауважив Дон Кіхот, – казав, бувало, що даремна то робота над глосами морочитись, а причина, мовляв, та, що глоса ніколи не зрівняється з самою темою, а дуже часто ще й різнить із нею, далеко од її задуму одбігаючи. До того ж правила глоси занадто тісні: сей рід віршів не допускає ані питальних речень, ані вживання виразів «сказав», «скажу» тощо, ані субстантивованих дієслів, ані зміни значень, не

⁶⁹ *Богопохвальні та кардинальні чесноти* – у купі складають відомі сім чеснот, які протистоять семи гріхам. Богопохвальні – віра, надія й милосердя; кардинальні – мужність, поміркованість, справедливість, розважливість.

⁷⁰ *Людина-риба Ніколас* – персонаж фольклорних творів, міг проводити багато днів у морі й глибоко пірнати.

⁷¹ Ченці картезіанці давали зарок мовчання.

кажучи вже про інші умови та обмеження, що їх усі глосатори конче мусять додержуватись, як те вашій милості, безперечно, відомо.

– Признаюсь вам по щирості, пане Дон Кіхоте, – сказав пан Лоренсо, – я весь час чигаю, чи не дасть ваша милость десь фука, та шкода мого чигання, ви мені з-поміж пальців в'юном вислизаєте.

– Не розумію, – відповів Дон Кіхот, – що ваша милость має на увазі, говорячи про те моє ніби вислизання.

– Згодом я все з'ясую, – сказав дон Лоренсо, – а тим часом прошу пана вислухати з увагою і тему для глоси, і саму глосу. Звучать же вони ось як.

О, якби я міг вернуть
Неповторну щастя мить
Чи узнать заздальгідь
Те, що завтра мусить быть!

Глоса

Все минає в цьому світі,
Все до часу, до пори;
Розгубились в лихолітті
Долі щедрої дари,
Незабуті, неспожиті.
Доле, доле! Добра будь,
Укажи до щастя путь
І справди мої надії!
Дні минулі, золотії,
О, якби я міг вернуть!

Не прошу я в неба влади,
Перемог і нагород,
Я одному був би радий —
Жити знову без турбот,
Як колись, у дні відради
Хай утіха прилетить
Спраглу душу оживить,
Жаль згасить у серці чулім,
Хай зазнаю, як в минулім,
Неповторну щастя мить!

Та судьба не так судила,
І вернути до життя
Те, що вічність схоронила
У безодні небуття,
Нічия не може сила.
Рік за роком прудко мчить,
Їх нікому не спинить,
І не вдасться нам ніколи

Відвернуть веління долі
Чи узнать заздалегідь.

Мучить душу біль жорстокий,
Пал тривоги і шал надій;
Ні, вже краще вічний спокій,
Вічний сон в землі сирій,
У могилі у глибокій.
Щоб страждання всі забудь,
Я б хотів навік заснуть,
І давно я став би прахом,
Та стискає серце жахом
Те, що завтра мусить бути.

Як дон Лоренсо дочитав свою глосу, Дон Кіхот схопився на ноги, стиснув йому правицю і промовив гучним голосом, мало не криком:

– Вишніми небесами клянуся, шляхетний юначе, ви – найкращий піїта на крузі земному і заслужили есте лаврів не з Кіпру й не з Гаети, як казав один віршописець⁷² (прости його, Боже!), а від самої афінської академії, якби вона й досі існувала, та віднині існуючих паризької, болонської і саламанчанської! Як же судді не присудять вам першої премії, то бодай би їх застрелив яснолукий Феб-Аполлон, бодай би Музи порогу їхнього довіку не переступали! Прокажіть іще, пане, спасибі вам, якісь вірші довшої міри, аби я мав змогу всіма сторонами ваш дивовижний геній оцінювати.

Чи треба ж казати, як зрадив дон Лоренсо похвалам Дон Кіхотовим, хоть і вважав його за божевільного? О, сило лестоців, як далеко ти сягаєш, які розлогі межі принадного твого владарювання! Потвердив сю істину і дон Лоренсо, вволивши рицареву волю і прочитавши такого сонета на легенду чи повість про Пірама й Тісбу:⁷³

Сонет

Ламає мури Тісба молодая,
Яка розверзла груди юнакові;
Уже Амур, крилатий бог любові,
На вилом глянуть з Кіпру поспішає.

То – храм для юних душ, хоча немає
Крізь отвір той проходу навіть мові,
Але кохання рве усі окови,
Всі перешкоди сміливо долає.

Нема заслон для почуттів безмірних,
Красуня йде відважно на сконання,

⁷² Хуан Баутіста де Вівар, один з найвідоміших іспанських письменників «золотого віку», сучасник Сервантеса, згодом призабутий. *Гаєта* – місто в Італії.

⁷³ *Тісба* – вавилонська красуня, кохана *Пірама*, свого сусіда. Батьки не дозволяли їм спілкуватися, але закохані знайшли шпарину в стіні, через яку перемовлялися. Йдучи на побачення, Тісба зустріла левів і втекла, Пірам вирішив, що вони її розірвали, й наклав на себе руки. Повернувшись, Тісба побачила мертвого коханого й собі заподіяла смерть. Ця сумна історія розказана Овідієм у «Метаморфозах». Дуже популярний сюжет у добу Відродження.

Але усі потомні покоління

Оплачуть долю двох коханців вірних.
В них спільна смерть і спільне поховання,
І спільне – у легенді – воскресіння.

– Хвала милосердному Богові! – покликнув Дон Кіхот, вислухавши дон Лоренсового сонета. – Після незчисленної кількості поетів безпорадних зустрів я, кінець кінцем, одного з першорядних: на таку думку наводить мене майстерність отсього вашої милості сонета.

Чотири дні блаженствував отак Дон Кіхот у гостині, а тоді попросив у дон Дієга дозволу їхати: дякую, сказав, за ласку й пошанівок, що дознав у сій господі, та не честь, не подоба мандрованому лицареві у неробство й розкоші вдаватись, треба службу свою справляти та пригод шукати, яких, чутно, у сьому краю досхочу водиться; ними ж то він і має намір тепер пробавлятись, поки не надопіє турнір у Сарагосі, що є властивою метою його виправи; та попереду гадає ще спуститися в печеру Монтесіноса, про яку в сій околиці оповідають стільки дивовижних речей, а за одним заходом прознати й дослідити достеменні джерела й витoki сімох так званих руїдерських озер. Дон Дієго з сином схвалили той його спасенний намір і просили лицаря з їхнього дому й двору що-хотя на дорогу взяти, вони ж готові служити йому щирою душею, як того вимагає достойність його особи та його почесне покликання.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.